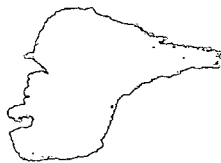

55210
55010/101
**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATILA JÓZSEF NOMINATAE
SECTIO OECONOMICO — POLITICA**

POLITIKAI GAZDASÁGTAN

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ

POLITÖKONOMIE

TOMUS XI.

**HUNGARIA
SZEGED
1974.**

55240
ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATILA JÓZSEF NOMINATAE
SECTIO OECONOMICO — POLITICA

POLITIKAI GAZDASÁGTAN

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ

POLITÖKONOMIE

TOMUS XI.

HUNGARIA
SZEGED
1974.

Szerkeszti:

Dr. NAGY LAJOS

tanszékvezető egyetemi tanár

a közgazdaságtudományok kandidátusa

E kötet munkatársai:

Dr. ÉGETŐ EMESE, a közgazdaságtudományok kandidátusa

Dr. GROSSMANN FERENC, a közgazdaságtudományok kandidátusa

Dr. GYÓRFFY LÁSZLÓ külső munkatárs

Dr. TÓTH LÁSZLÓ egyetemi adjunktus

Technikai szerkesztő:

Dr. SIPOS MIKLÓS

aspiráns

DR. ÉGETŐ EMESE

JÖVEDELEMDISZPARITÁS ÉS ÁRDISZPARITÁS A MEZŐGAZDASÁGBAN

Áruterelés viszonyai között az újratermelés zavartalanságának alapvető eltétele, hogy a termelőegységek ráfordításai megtérüljenek, azaz termékeik realizálhatók legyenek, méghozzá ráfordításaiknak megfelelő áron. Termelés általában véve nem létezik, a konkrét termelési folyamat mindig termelő egységekbe folyik. Így az újratermelés egyensúlyának szervezés része a termelő egységek, vállalatok zavartalan tevékenysége, folyamatos termelése, azaz ráfordításaik megtérülése. A ráfordítások megtérülése azonban vállalati szinten olyan problémákat is felvet, amelyek népgazdasági szinten nem, vagy nem így jelentkeznek. A megtermelt és realizált árúban levő új érték ugyanis népgazdasági szinten feltétlenül jövedelemként jelentkezik valahol: vagy a termelés helyén vagy másutt, ahol felhasználják. Összességében nézve, népgazdasági szinten csak akkor nem térül meg a ráfordítás, ha az áru nem realizálható. Amennyiben realizálják, a ráfordítás népgazdasági szinten akkor is megtérül, ha értéke alatt kelt el; a különbség az, hogy a felhasználó számára jelentett jövedelem-többletet. A termelő számára azonban egyáltalán nem mindegy, hogy ő, vagy más realizálja-e az általa megtermelt új értéket, vagy annak egy részét. Más-képpen fogalmazva ez annyit jelent, hogy a *csere egyenlőségének követelménye nem más, mint a jövedelemnek (az áru tulajdonosok jövedelmeinek) egyenlőségének realizálása.*

A jövedelmek egyenlősége azonban a termelés módjának függvényében változik. A kisáruterelő számára akkor érvényesül az egyenlő jövedelmezőség elve, ha a csere az értéknek, azaz a folyó ráfordításoknak megfelelő áron bonyolódik. Egyrészt, mert a lekötött eszközök nagysága jelentéktelen, másrészt pedig maga dolgozik, számára tehát ráfordított munkájának megtérülése esetén érvényesül az egyenlőség elve. Az érték módosulása termelési árrá a klaszszikus kapitalizmusban éppen azért következett be, mert a tőkés egyenlősége az egyenlő tőkéért egyenlő haszon elve alapján valósulhat meg. (Természetesen a másik oldal sem hanyagolható el: ennek nemcsak az az oka, hogy nem a tőkés dolgozik, hanem az is, hogy a lekötött eszközök súlya és szerepe elentős.

Az egyenlő csere és az egyenlő jövedelem tehát nem abszolút fogalom: a

termelési viszonyoknak (az elsajátítási viszonyoknak) megfelelően változik az egyenlőség mércéje és érvényesülési módja.

Marx termelésiár-elméletéből világosan következik, hogy a különböző ágazatok egyenlőtlen értéktermelése önmagában nem eredményez egyenlőtlen jövedelmeket. A tulajdonviszonyoknak megfelelő mechanizmus (tőkeáramlás, piaci mechanizmus) révén a jövedelmek kiegyenlítődnek.

A jövedelmek kiegyenlítődése pedig a cserearányokat (árcentrum) is megváltoztatja. *Paritások árakról tehát paritásos jövedelmek esetén beszélhetünk.*

A társadalmilag szükséges ráfordítás így egyenlőtlen helyzetbe hozza a különböző módon termelőket, esetleg akkor is, ha a kereslet-kínálat, illetve a népgazdasági egyensúly fennáll.

Minden egyenlőség tartalmaz ugyanis egyenlőtlenséget is. Az árutermelők egyenlősége sem jelent minden termelő számára egyenlőséget, még a klasszikus szabadverseny esetén sem. A „tisztá” verseny következtében, az iparágon belüli konkurrencia eredményeképpen az árak centruma az *átlagos* ráfordítás, s ennek alapján megy végbe az egyenlőtlen csere. Monopólium esetén persze, más a helyzet: a monopólium kikényszerítheti, hogy az árcentrum ne az átlag-ráfordítás, hanem a *határráfordítás* legyen. Pl. a mezőgazdaságban a klasszikus bérleti rendszer idején. Bármelyik ráfordítás is legyen azonban a csere alapja, az egyenlőség mellett egyenlőtlenséget is tartalmaz.

Az első esetben csak azok az árutulajdonosok realizálnak átlagos jövedelmet (azok egyenlők), akik maguk is átlagos ráfordítással termeltek, de mivel átlagról van szó, biztos, hogy vannak, akik ennél többet és vannak, akik kevesebbet realizálnak (tehát nem egyenlők).

A második eset ettől abban különbözik, hogy a nem egyenlők között csak olyanok vannak, akik többet realizálnak, mint az egyenlők.

Az egyenlőtlen jövedelmezőség azonban nem mond ellent az egyenlő csere követelményének. Még a második esetben sem, ahol pedig nyilvánvalóan egyenlőtlen ráfordítások cserélődtek és nem ágazaton belül, hanem ágazatok között. *Az egyenlő csere, a jövedelmek egyenlősége ugyanis csak egyenlő helyzetben levő árutulajdonosokra vonatkozik. A nem egyenlők között szükségképpen egyenlőtlen csere megy végbe.* A monopolhelyzet pedig éppen előnyös helyzetet jelent az átlaggal a többivel szemben.

Mi történik azonban akkor, ha a monopólium nem kivétel, hanem általánossá válik?

A klasszikus földjradék keletkezése olyan viszonyokat feltételez, amikor az iparra nem jellemző a monopólium, a monopolhelyzet kivétel. Azóta azonban megváltoztak a feltételek: a kapitalizmusra már elég hosszú ideje általában a monopólium a jellemző. Ilyen körülmények között nyilvánvaló, hogy az érték-törvény érvényesülése is megváltozott.¹

A mezőgazdaság vonatkozásában ez azzal a következménnyel járt, hogy megszűnt a kivételes helyzete: monopólium került szembe monopóliummal. Az ipar és a mezőgazdaság közötti egyenlőtlen csere tehát kiegyenlíthető volt.

A gyakorlatban azonban nem kiegyenlítődésről van szó, hanem a helyzet megfordulásáról. A mezőgazdasági árszínvonal „nyomott”-vólta, az ipari-mezőgazdasági árak, illetve jövedelmek diszparitása — a mezőgazdaság rovására

1. A monopolárra vonatkozó vizsgálatok meghaladják e dolgozat kereteit. Vizsgálataink szempontjából azonban ez nem is szükséges, elegendő annyi, hogy a monopóliumnak lehetősége van arra, hogy az árakat eltérítse az átlagos ráfordítástól.

— közhelynek számít a közgazdasági irodalomban, nemcsak a tőkés, hanem a szocialista országokban is.

Tőkés országokra vonatkoztatva a legtöbb közgazdász a kedvezőtlen termelői áralakulás okát a mezőgazdaságon kívüli — főleg a felvásárló — monopóliumok kialakulásával, valamint a kisárutermelés nagy súlyával, annak sajátos vonásaival (szétszórtság, szervezetlenség, elmaradott kisüzemi technika stb.) magyarázzák.²

A mezőgazdasági termelő, mint árutulajdonos — még a gazdálkodás tárgyának monopóliuma esetén is — csak akkor léphet fel egyenlőként más monopolistával szemben, ha maga is tőkés. Az ágazatok közötti csere viszonylatában ez azt jelenti, hogy *egyenlő csere a mezőgazdaság és az ipar között csak akkor méhetne végbe, ha a mezőgazdasági termékek kínálatának zömét tőkés módon termelő nagyüzemi gazdaságok adnák.*

A szocialista országok vonatkozásában másként vetődik fel a jövedelmek és árak paritásának kérdése.

Egyfelől, a szocialista országok mezőgazdasága — a természeti tényezőkkel és általában az árutermeléssel kapcsolatos azonosságok mellett — abban különbözik a tőkés Európa mezőgazdaságától, hogy a szocialista átszervezéssel létrejöttek a valóságosan nagyüzemi termelés keretei, a szocialista termelési viszonyok talaján. Sőt, a fejlesztés külső forrásai is biztosítottak az állami támogatás révén. Ennek ellenére az ipar és mezőgazdaság közötti ár- és jövedelemdiszparitás itt is fennáll. Különböző számítások alapján eltérő mértékű és arányú jövedelem- és árdiszparitást mutatnak ki, de az eltérő vélemények abban megegyeznek, hogy van diszparitás.

Az ágazati kapcsolatok mérlege alapján kiszámított eszmei áraknál a mezőgazdasági tényárak 1965-ben 32 százalékkal (értéktípusú ár), ill. 27%-kal (termelési ártípusú ár) voltak alacsonyabbak; az ipari árak (építőipar nélkül) pedig 16%-kal (értéktípus), illetve 17%-kal (termelési ár típus) magasabbak az eszmei áraknál.³ A mezőgazdaság jövedelmezőségi mutatója pedig valamennyi ágazat közül a legkisebb, a népgazdasági átlagnak csak 30,7%-t éri el.⁴

Általánosnak mondható az a vélemény, hogy 1968 után az ár- és jövedelem-diszparitás szemben a megelőző időkkel nem romlott, legfeljebb stagnált.⁵ Érdekes azonban, hogy eltérő módon ítélik meg az ipari és mezőgazdasági termékek túl-, illetve aláértékelttségének alakulását. Van olyan vélemény is, hogy a mezőgazdasági termékek aláértékelttsége a társadalmilag szükséges ráfordításokhoz képest nem csökkent, hanem fokozódott.⁶

Az egyik probléma tehát az, hogy mi az oka az ipari-mezőgazdasági jövedelmek és árak diszparitásának hazánkban, ahol a földterület túlnyomó hányadán nagyüzemek gazdálkodnak?

A másik probléma következik az eiséből. A társadalmi tulajdon és a neki

2. Lásd: Burger Kálmán: A mezőgazdaság eszközigényessége és az áralakulás. Társadalmi Szemle, 1969/9.

3. Forrás: Glattfelden—Mátéffy: Az ártípuszámítások tapasztalatai és irányai. Közgazdasági Szemle, 1970/11.

4. Juhász Jánosné—Sulyák János: A mezőgazdaság helyzete a tényleges és társadalmi tiszta jövedelmet ráfordításokkal arányosan tartalmazó árrendszerben. Gazdálkodás, 1971/9.

5. Hornok Béla: A mezőgazdasági árszínvonal és árarányok változásának időszerű kérdései. Pénzügyi Szemle, 1973/9.

6. Csepely—Knorr—Csepinszky—Horváth—Szabó—Szakonyi: Az élelmiszer-gazdaság árszínvonalának vizsgálata. Közgazdasági Szemle, 1973/9.

megfelelő működési mechanizmus — a tervgazdálkodás rendszere — módosítja az árutulajdonosok (a gazdálkodó egységek) egyenlőségét és az egyenlőség realizálásának módját is. Szakszerű-e egyáltalán szocialista tulajdonviszonyok esetén a társadalmi tiszta jövedelem (az „m”) kiegyenlítődése a gazdálkodó egységek között, s egyáltalán mi az alapja az árutermelők egyenlőségének a szocializmusban?

1. Gazdasági szerkezet és ágazati jövedelmezőség hazánk mezőgazdaságában

A szocialista országokra vonatkozóan eléggé elterjedt az a nézet, hogy az ipari-mezőgazdasági ár- és jövedelendiszparitás oka az, hogy az állam — bizonyos célszerűségi szempontok alapján — tudatosan téríti el a mezőgazdasági árakat értékük alá. E célszerűségi szempontok közül első helyen állnak az életszínvonal-politikával, valamint a felhalmozás szabályozásával kapcsolatos megfontolások.

Első megközelítésre tehát úgy tűnik, hogy a szocializmusban pusztán *akarati* tényezők — a központi állami szabályozás — következtében áll fenn az árak, illetve jövedelmek diszparitása. Ezt a látszatot erősíti az is, hogy a legtöbb szocialista országban a földterület túlnyomó többségén szocialista nagyüzemek gazdálkodnak, a kisárutermelők száma elenyésző, így szerepük sem lehet az áralakulásban. Legfeljebb oly módon, hogy korábbi — az át-szervezés előtti időszakban — árrendszerünk *átöröklődött*.

Az 1951-es árrendezéssel alakult ki az a konstrukció, amelynek fő jellemzője a magas termelési eszköz és az alacsony felvásárlási árszínvonal volt. Az így keletkezett jövedelmek a fejlesztés költségeit nem tartalmazták, ami nem is okozott különösebb problémát, mivel egyébként is a kisárutermelők korlátozása és az iparosítás elősegítése volt a cél: anyagi erőforrásokkal és munkaerővel.

A kisárutermelői mezőgazdaság szabályozásának — beleértve a paraszti jövedelmek szabályozását és a megtermelt új érték egy részének elvonását is — az árak közvetlen állami szabályozása hatékonyabb módszere, mint az adórendszer. Egyrészt azért, hatékonyabb, mert általa nemcsak a jövedelmeket lehet befolyásolni, hanem a termelés szerkezetét, és az árutermelés szerkezetét is, továbbá a jövedelmek is érzékenyebben reagálnak az ár, mint az adó változására.⁷ 1961 és 1965 között azonban alapjában véve továbbra is nagyrészt a kisparaszti gazdálkodás árviszonyai érvényesültek. Alapáremeléseket csak szűkebb körben hajtottak végre, elsősorban ott, ahol az alacsony árak már nagymértékben gátolták a termelést. A mezőgazdaság szocialista át-szervezését követően a mezőgazdasági üzemek eredményesebb gazdálkodását a felárak rendszerének fejlesztésével, a növekvő áruvolumenhez kapcsolódó többletkifizetésekkel, valamint az értékesítéshez kapcsolódó különböző kedvezményekkel kívánták elősegíteni. Szélesebb körű, intézményes áremelésekre csak 1966-ban, majd 1968-ban került sor. Az időközben eszközölt áremelések

7. „A paraszti árbevétel sokszorosa a parasztság által fizetett adónak. Ha ez az arány például 10 az 1-hez, akkor ez azt jelenti, hogy a mezőgazdasági árszínvonal 10%-os változtatása — azonos termékmennyiség mellett — olyan jövedelemváltozást eredményez, mint az adó 100%-os változtatása.” (Csikós-Nagy Béla: Szocialista árelmélet és árpolitika. Kossuth, 1966. 273. l.)

azonban az ipari-mezőgazdasági árdiszparitást nem egyenlítették ki, bár mértéke csökkent.

A látszat ellenére azonban egyik érv sem meggyőző. Az akarati tényezők (állami szabályozás) — bár hatásuk, érvényesülésük kétségbevonhatatlan — szerepével kapcsolatban azonnal felvetődik az a kérdés, hogy mi indokolja azt, hogy az állami jövedelemszabályozás a mezőgazdaságban ellentétben a népgazdaság más területeivel, az árakon és ne az adókon keresztül realizálódjon. Ha egyszer nincsenek kisárutermelők, ennek ésszerűségét semmi sem támasztja alá — még a világgiazi áralakulás sem. Miért nem akarja akkor az állam? Vagy ha úgy tetszik: akarhatná-e másképpen?

Az *árrendszer átöröklése* az átszervezés előtti időből szintén nem meggyőző. Az ipar és a mezőgazdaság közötti cserében most már nagyüzemek állnak egymással szemben; így az ágazatok közötti csere egyenlő csere kellene, hogy legyen, ha egyszer a mezőgazdaság termelésének zömét — ellentétben az európai tőkés országokkal — nagyüzemek adják. Miért nem tudta kikényszeríteni a mezőgazdaság a nagyüzemi termelésnek megfelelő árszínvonal alakulását?

Mivel mindkét érv helyessége a kisárutermelők létén, illetve súlyán áll, vagy bukik, meg kell vizsgálnunk azt, hogy valóban hiányzik-e nálunk ez a szektor.

Az a feltételezés, hogy a kisárutermelő szektor súlya nálunk számottevő lehet, első pillantásra mehökkentőnek látszik, hiszen egyéni tulajdonban a mezőgazdasági területnek közismerten kis hányada van. Két dolgot azonban feltétlenül figyelembe kell vennünk.

Az egyik az, hogy *a mezőgazdasági termékek területi igénye rendkívül eltérő*: vannak termékek, amelyek kis területre is nagy termelési értéket adnak.

A másik tényező pedig a háztáji gazdaság. A háztáji bármennyire is, szerves tartozéka a közös gazdaságnak, mégiscsak *önálló árutermelő gazdaság*.

Önálló abban az értelemben, hogy *a háztájiból származó jövedelem teljes egészében a tag személyi jövedelmét képezi, ebből a közös gazdaságot semmiféle rész (felhalmozáshoz való) hozzájárulás nem illeti meg*. Árutermelése is jelentős, hiszen a mezőgazdasági termékek áruforgalmából 15⁰/₀-kal részeseedik, az állattenyésztés áruforgalmából pedig 21⁰/₀-kal. Az állami gazdaságok részaránya ugyanakkor az összes áruforgalomban kb. 20⁰/₀, azaz annyi, mint a háztáji és kiegészítő gazdaságok együttes részaránya.⁸

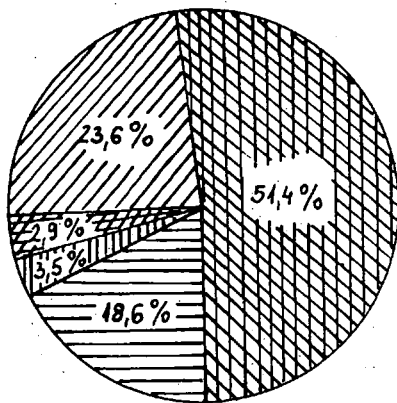
A mezőgazdasági termelésben még nagyobb a háztáji és kiegészítő gazdaságok súlya, mint az áruforgalomban: kb. *egyharmadát adják* a bruttó mezőgazdasági termelésnek. Ha ehhez még azt is hozzávesszük, hogy a szövetkezeti családok összes mezőgazdasági eredetű jövedelmének több, mint 40⁰/₀-a a háztájiból származik, akkor úgy gondolom, hogy — a sajátosságok ellenére — nem vétünk nagy hibát, ha kisárutermelő gazdaságnak nevezzük a háztájit. Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy a kisárutermelés súlya mezőgazdaságunkban ugyan nem elhanyagolható, *ami az arányokat illeti, úgy tűnik, hogy a mezőgazdasági árak színvonalát a közös gazdaságok ráfordításainak kellene meghatározni*.

8. Forrás: KSH Negyedéves Közlemények. Mezőgazdasági Adatok. 1972/1.

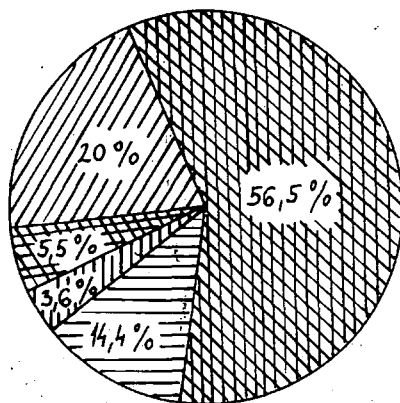
A MEZŐGAZDASÁGI TERMÉKEK NETTÓ ÁRUFORGALMA
SZEKTOROK SZERINT

1. sz. ábra

1965

1971

ÁLLAMI GAZD.

TSZ KÖZÖS

HÁZTÁJI

EGYÉB SZÖV.

KISEGÍTŐ GAZD.

Forrás: KSH. Időszaki Közlemények Mezőgazdasági adatok 1966. II. KSH
Negyedéves Közlemények Mezőgazdasági Adatok 1972. 1.

A BRUTTÓ TERMELÉSI ÉRTÉK MEGOSZTLÁSA TÁRSADALMI SZEKTOROK
SZERINT (VÁLTOZATLAN ÁRON)

1. sz. táblázat.

Év	Állami gazdaság	Termelőszövetkezet	Háztáji gazdaság
1961	13,0	37,6	28,4
1962	13,2	40,9	26,5
1963	13,0	42,7	25,4
1964	13,1	41,9	25,7
1965	13,1	43,8	24,9
1966	12,7	44,0	25,1
1967	13,3	44,8	23,9
1968	14,0	46,0	23,0
1969	14,2	46,8	22,1
1970	14,2	43,8	23,6

Forrás: KSH Mezőgazdasági Adatok 1971/2—3. 44. 1.

Az árak azonban mindig meghatározott termékek árai, így nem vonatkozathatunk el attól sem, hogy *mely termékek* azok, amelyek árai nem tartalmaznak nyereséget — tehát melyek azok, amelyne kára „kisárutermelői ár” — és hol, melyik szektorban, milyen arányban termelik azokat. (A termelési arányokat veszem figyelembe, és nemcsak a forgalmi arányokat, mivel egyrészt a háztáji gazdaságban termelt termék egész bruttó jövedelme lényegében személyes jövedelem, s így a jövedelemszabályozás szempontjából ez a mérvadó, másrészt a háztáji gazdaságokban általában akkor csökken bizonyos termék árutermelése, ha már saját részére sem érdemes termelni.)

Legfeltűnőbb az állattenyésztési ágazatok veszteségsége. Vannak ágazatok, amelyeknél a munkadíj nélküli termelési költség⁹ magasabb, mint a termelési érték (sertésenyésztés, szarvasmarha-tenyésztés) és igen kevés ágazat van, ahol nettó jövedelem is képződik (pecsenyecsirke). A növénytermelésben kedvezőbb a helyzet: a zöldségféléket leszámítva elvétve akad olyan termék, ahol a munkadíj nélküli termelési költség magasabb, mint a termelési költség, sőt olyan is, amelyen legalább a munkadíj meg ne térülne. Kimagaslóan magas nettó jövedelem van viszont a gabonaféléken.

Közismert tény, hogy mezőgazdasági árrendszerünk egyik jellegzetes vonása az, „hogy ha egy termék munkanapra számított jövedelme más termékekhez viszonyítva magas, akkor a területegységre jutó jövedelme viszonylag alacsony. S ez érvényes megfordítva is”.¹⁰ Az egy munkanapra alacsony bruttó jövedelmet hozó termékek területegységre számítva azért adnak magas jövedelmet, mert *élőmunka szükségletük abszolúte* és más termékekhez képest is nagy. Az egy munkanapra magas jövedelmet hozó termékek területegységre számítva azért adnak alacsony jövedelmet, mert *területigényük abszolúte* és relatíve nagy. A területegységre jutó bruttó jövedelem úgy aránylik az egy munkanapra jutó bruttó jövedelemhez, ahogyan a termék élőmunka-igényessége aránylik a területigényességhez.

Egyértelműen következik a fenti összefüggésből egy másik sajátosság is. Azon termékek esetében, amelyek egy munkanapra vetítve magas bruttó jövedelmet adnak, természetesen *magasabb a tiszta jövedelem aránya a bruttó jövedelmen belül*, mint azon termékek esetében, amelyek egy munkanapra alacsony bruttó jövedelmet eredményeznek. A területegységre jutó nettó jövedelem viszont — az előzőekből következően — mégis nagyobb lehet az egy munkanapra alacsony jövedelmet hozó termékek esetében. (Az élőmunka-igényesség és a területigényesség viszonyától függően.)

Ha ezek után azt is megvizsgáljuk, hogy melyik szektor milyen arányban részesedik az egyes termékek termeléséből, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy *csekély kivételtől eltekintve azokat a termékeket (gabona), amelyek 1 munkanapra vetítve magas nettó jövedelmet adnak, azokat a kisüzemek szinte egyáltalán nem termelik*, részarányuk az 1⁰/₀-ot sem éri el. Ahol viszont a legnagyobb a veszteség, ott a kisüzemek aránya az össztermelésben az 50⁰/₀-ol is meghaladja. A többi ágazat úgy jövedelmezőségét, mint termelési arányát tekintve a két szélső eset között helyezkedik el. Mivel a kisüzemben területigényes termék nem termelhető, a *nagy élőmunkaigényű termékek termelésé-*

9. Forrás: KSH. Mezőgazdasági Adatok. 1969/1., 1971/4.

10. Csendes Béla—Vági Ferenc: Jövedelmezőség és termelés a szövetkezeti gazdaságokban. Kossuth, 1964. 36. 1.

sében jelentős főként súlyuk. Ezeknél a termékeknél figyelhető meg elsősorban, hogy az 1 munkanapra jutó bruttó jövedelem szinte a munkadíjjal egyenlő.

AZ 1 MUNKANAPRA JUTÓ BRUTTÓ JÖVEDELEM ÉS A TERMÉKEK
MUNKAIGÉNYESSÉGE

2. sz. táblázat

A termék	1 munkanapra jutó bruttó jöved.	munkadíj	1 kh-ra jutó munkanapok száma	A háztáji és kiszegítő gazda ságok aránya a termék brut- tó termelésében (%)
Őszi búza	598	102	4,6	0,7
Árpa	560	94	4,4	5,9
Kukorica	173	96	16,3	45,8
Burgonya	116	36	43,5	36,6
Vöröshagyma	81	77	100,3	24,7
Paradicsom	82	71	90,3	16,3

Forrás: KSH Időszaki Közlemények. Mezőgazdasági Adatok 1969/4.

Az a tény, hogy azon termékek ára nem tartalmaz, vagy csak igen alacsony nettó jövedelmet a közös gazdaságokban, amelyek össztermelésében a háztáji gazdaságok szerepe számottevő, azt bizonyítja, hogy mezőgazdasági árszínvonalunk igazodik a kisüzemek jövedelemigényeihez. Mivel a kisüzemekből származó jövedelem teljes egészében személyi jövedelemmé válik, nem is szükséges, hogy az ár a munkadíjnál magasabb jövedelmet tartalmazzon.

Amennyiben a közös gazdaság ugyanazokat a termékeket termeli, mint a háztáji, akkor — azonos területi termelékenység esetén — az eltérő eszköz-igényesség következtében ezen termékek termelése a közös gazdaságban veszteséges is lehet.

A termék *nagy mértékben való termelése* a közös gazdaságban *nem feltétlenül jelenti azt, hogy nagyüzemi módon is termelik.* Ha a termék élőmunka-igényessége azonos, vagy nem sokkal kisebb, mint a kisüzemekben, s a termelés eszköz-igényessége (főleg forgó eszköz-igénye) a hozamoktól függetlenül magasabb, akkor a termék a nagyüzemben feltétlenül veszteséges lesz. Főként az állattenyésztési ágazatoknál fordul ez elő, de a gépesítés színvonalára — a nagyüzemi módon való termelés megoldása, vagy megoldhatatlansága — a növénytermelés jövedelmezőségét is befolyásolja.

A növénytermelésben, ahol a gépesítés színvonalára jól mérhető, kimutatható, hogy a jövedelmezőség csökken a gépesítés színvonalának csökkenésével. Ezzel magyarázható, hogy a cukorrépa-termelés, amelyet pedig a kisüzemek alig termelnek, kevésbé jövedelmező, mint a kukorica.

A termékenkénti jövedelmezőség tehát annál a terméknél a legmagasabb, amelyeknek a nagyüzemi módon való termelése (gépesítés) megoldott.

A szövetkezetek közös gazdaságaiban tehát azon termékek termelése jövedelmező, amelyet a kisüzemek nem termelnek és amelyeknek nagyüzemi módon való termelése megoldott.

**A TERMELÉS GÉPESÍTÉSÉNEK FOKA ÉS A JÖVEDELMEZŐSÉG
A SZÖVETKEZETEK KÖZÖS GAZDASÁGAIBAN**

3. sz. táblázat

A termék	Jövedelmezőség (100 Ft term. költségre jutó nettó jövedelem) %	Betakarításának gépesítési foka %
Őszi búza	53,2	99,5
Kukorica	15,4	56,7
Cukorrépa	5,7	27,0*
Burgonya	15,7	18,9*

* kiszedés és kocsira rakás gépesítési foka

Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1972.

KSH Negyedéves Közlemények, Mezőgazdasági Adatok 1972/4.

Ez az első megközelítésre két különböző feltétel azonban, lényegében csak egy, vagy legalábbis igen szorosan összefüggenek egymással. Induljunk ki abból, hogy azért alacsony az árszintvonal a bizonyos termékeknek, mert a kisüzemek is termelik, méghozzá nem elhanyagolható mértékben. De miért ilyen jelentős a kisüzem súlya? Nyilvánvalóan azért, mert a nagyüzemek nem képesek megtermelni a szükséges mennyiséget. A közös gazdaságok pedig azért nem képesek átvenni a kisüzemektől az adott termékek termelését, teljes egészében, mert nincsenek meg ennek a feltételei. A kör bezárul: mivel a nagyüzemekben nincsenek meg annak a feltételei, hogy a teljes szükséges mennyiséget előállítsák, szükség van a kisüzemben való termelésre is; amennyiben viszont a kisüzem termelése számottevő, a termék ára a kisüzemek ráfordításaihoz igazodik. A nagy gazdaságok számára egy adott termék termelése csak akkor jövedelmező, ha azt valóban nagyüzemi módon is termelik. Ha viszont így termelik, akkor el is érnek olyan árat, amely lehetővé teszi a termék jövedelmező termelését. Példa rá az őszi búza, amely még a legrosszabb minőségű földeken gazdálkodó szövetkezetekben sem veszteséges.

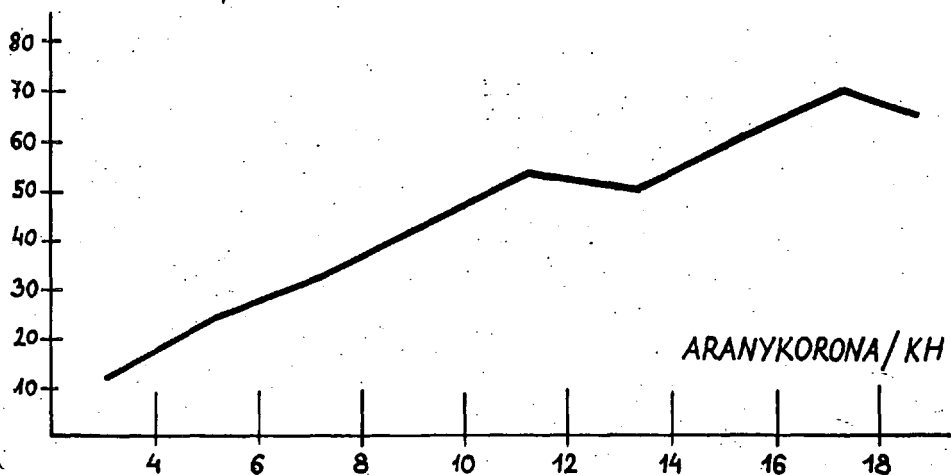
Az is várható, hogy a sertés- és szarvasmarha-ágazat esetében is hasonló lesz a helyzet, ha a jelenleg folyamatban levő beruházások realizálódnak. (Ellenkező esetben kihasználatlanul marad a megvalósított kapacitás, s a termék sem lesz elegendő, mert az már bebizonyosodott, hogy a kisüzemek kedvezőbb feltételek mellett sem fokozzák jelentősen ezen ágazatok termelését.

A nagyüzemi módon való termelésre való áttérésnek anyagi feltételei is vannak. Az érték- és árviszonyok azonban csakis saját feltételeik újratermelését biztosítják, s így nem teszik lehetővé a saját erőből való áttérést a nagyüzemi gazdálkodásra, vagy legalábbis igen lassú fejlődést tesznek csak lehetővé. (Ebben természetesen nem kivétel a mezőgazdaság: bármely ágazat esetében hasonló lenne a helyzet.) A külső erőforrások (állami támogatás) felhasználása elengedhetetlen.

A mezőgazdasági és ipari árak diszparitása — az előzőekből adódóan — csakis akkor szűnhet meg, ha a termelés módja (beleértve a gépi nagyüzemi termelést) azonos lesz a két ágazatban.

Összefoglalva az előzőeket, a következőket állapíthatjuk meg.

NETTÓ JÖV./TERMELESI KÖLTSÉG

Forrás: KSH Negyedéves Közlemények, Mezőgazdasági Adatok 1972/4.

Először: mezőgazdasági árszínvonalunk nem általában alacsony. Az, hogy a mezőgazdasági árszínvonal bizonyos %^o-kal alacsonyabb a társadalmilag szükséges színvonalnál, nem azt jelenti, hogy minden termék ára értéke alatt van, illetve, hogy mindegyiknél ugyanolyan arányú az eltérés.

Másodsor: annak ellenére, hogy csaknem minden termék zömét a nagyüzemek termelik, az árak színvonalát mégis a kisüzemek ráfordításai határozzák meg minden olyan termékénél, amelyet számottevő mértékben (piacra is) termelnek. Ez látszólag ellentmond az értéktörvény követelményének. Ha azonban azt is figyelembe vesszük, hogy ezeket a termékeket a nagy gazdaságok nem, vagy nem egészen nagyüzemi módon termelik, akkor már más-ként vetődik fel a kérdés.

Harmadsor: úgy tűnik tehát, hogy a mezőgazdasági árszínvonal ilyen alakulása — a mezőgazdaság állami támogatásával együtt — tudatos állami gazdaságpolitika eredménye. Ez így is van, fölösleges lenne vitatkozni rajta. De ugyanakkor semmi esetre sem jelentheti azt, hogy pusztán célszerűségi szempontok alapján, akarati aktus eredménye. A kérdés ugyanis úgy vetődik fel, hogy *akarhatná-e másképpen is az állam?* Azaz, megemelhetné-e a mezőgazdasági árszínvonalat oly mértékig, hogy a közös gazdaságok által termelt termékek ára ne csak munkadíjat, hanem nettó jövedelmet is tartalmazzon — méghozzá termékenként egyenlő arányban?

Bármilyen furcsán hangzik is első megközelítésre, mégis így van: azért nem teheti meg ezt az állam, mert egyéb tényezőktől eltekintve a közös gazdaságok stabilitását veszélyeztetné. Ebben az esetben ugyanis nemcsak az történne, hogy a parasztság jövedelemszínvonala hirtelen megemelkedne,

s jövedelemaránytalanság keletkezne más rétegekkel szemben. Ugyanakkor azonban — mivel megnőne a háztájából származó jövedelem abszolút és a közösből származó jövedelemhez való viszonylagos nagysága — *csökkenené a közös munkában való érdekeltséget*. A nagyüzemi termelésnek megfelelő árszínvonal és árstruktúra tehát csakis olyan mértékben és olyan ütemben alakulhat ki, amilyen mértékben a mezőgazdasági termékek termelése valóban nagyüzemi módon is történik.

Mivel a mezőgazdasági *árszínvonal és árstruktúra megváltozásának fej-
tétéle a termelés jelenlegi módjának a megváltozása* (nem pedig az „akarat” megváltozása), az állami *árpolitika sem oka*, hanem következménye, kísérő jelensége ennek az átalakulási folyamatnak. *Árrendszerünk tehát nem azért „kiszárutermelői” jellegű, mert ilyen az árpolitika, hanem azért ilyen az árpolitika, mert a termelés módja részben még ma is kisüzemi*. Így „öröklöttnek” is csak annyiban tekinthetjük a mezőgazdasági árrendszert, amennyiben a termelés kisüzemi módja is öröklött.

2. Az egyenlő jövedelmezőség elve és a tervgazdálkodás rendszere

Az ipar és mezőgazdaság közötti kialakult jövedelem- és árdiszparitás a szocialista országok esetében *sem ellentétes az értéktörvény követelményével* még akkor sem, ha e tartós irányzat nagyobbrészt az állami szabályozáson, és nem az értéktörvény mechanizmusán keresztül érvényesül. A kérdés másik oldala azonban éppen az, hogy a mezőgazdaság állami támogatásának szükségessége valóban csupán az alacsony jövedelmi színvonalból fakad? Általában képtelen a mezőgazdaság az önfinanszírozásra — természeti-technikai sajátosságai következtében — vagy pedig csak a technikai átalakulás, a nagyüzemi, gépi termelésre való áttérés időszakának jellemzője ez?

1971-ben először fordult elő, hogy az állami elvonások összege nagyobb volt, mint a termelészövetkezetek által kapott összes állami támogatás összege. Ez a tendencia a jövőben feltehetően erőteljesebbé válik, ami arra enged következtetni, hogy a mezőgazdaság felhalmozásának állami támogatása nemcsak az ágazat önfinanszírozására való képtelenségével, hanem sokkal inkább a szocialista gazdaság irányítási-szabályozási rendszerével kapcsolatos.

Gazdasági mechanizmusunk konstrukciója vállalati hatáskörbe — a beruházások vonatkozásában a reform után is — csak a „dinamikus szinttartást” utalja, a bővítést *központi, állami funkcióként kezeli*, s ezzel összhangban képződnek a vállalati források is. Ez vonatkozik a termelészövetkezetekre is, nemcsak az állami vállalatokra: szabályozórendszerünk a felhalmozás finanszírozását tekintve nem tesz különbséget az állami gazdaságok és a szövetkezetek között.

A társadalmi tulajdon lényegéből, s adekvát működési formájából, a tervgazdálkodásból *elevé* következik, hogy a képződő fejlesztési erőforrásokat *át kell* csoportosítani, mégpedig a népgazdasági tervnek megfelelően. A felhalmozásról való *központi döntés*, és a különböző ágazatokban és gazdálkodó egységekben képződött felhalmozási források *elvonása és újraelosztása* a népgazdasági érdekeknek, illetve a tervnek megfelelően alapvető jellemző vonása a tervgazdálkodás rendszerének. Az elvonás és az újraelosztás *módja* (és mértéke) változhat (költségvetés, hitelrendszer), ez azonban az alapvető tényeken nem változtat.

Nálunk, és a legtöbb szocialista országban az állami költségvetés az eszköz-allokáció döntő eszköze.

Ez a tény a gazdálkodó egységek oldaláról szemlélve azzal a következménnyel jár, hogy külön érdekük, amely — szocialista tulajdonban lévén — *egyaránt* fűződik termelő alapjaik bővítéséhez és dolgozóik személyes fogyasztásának növeléséhez, a gazdaságirányítási rendszer alapkonstrukciója következtében ez a kettős érdek nem azonos módon realizálódik. *Addig, amíg a fogyasztói érdek mindig jövedelemérdekeltség-formát ölt* (ha nem is teljes egészében), *az eszközbővítés érdeke nem, vagy csak részben* jelenik meg jövedelemérdekeltség formájában.

Amennyiben azonban a felhalmozási érdek nem a jövedelemérdekeltségben, vagy nemcsak abban (hanem az állami költségvetésben is) nyer mozgásformát, felvetődik a kérdés, hogy szükségszerű-e egyáltalán szocialista gazdaságban a társadalmi tiszta jövedelem (az „n”) kiegyenlítődése a különböző ágazatok között?

Mivel nemcsak tervgazdálkodás, hanem árutermelés is folyik a szocializmusban, az árutermelők egyenlőségének is érvényesülnie kell. Más kérdés, hogy milyen alapon. A szocialista árutermelésről folytatott vitánkban igen jelentős szerepet kapott az árutípus kérdése. A vita arról folyt, hogy az értékek, vagy a termelési árak arányai orientálnak helyesen.

A vita eredménye, amelyet a gazdasági mechanizmus reformja a gyakorlatban elismert, az volt, hogy a szocializmusban is lényegében az árak a tiszta jövedelem nagy részét a lekötött eszközök értékének arányában tartalmazzák.

Lényegében egy „vegyes” árutípus látszik tehát szükségszerűnek. Elméleti indokolása kézenfekvő, és úgy tűnik megtámadhatatlan: 1. A szocializmusban a gépi nagyüzemi termelés folyik, a termelés ráfordításai között igen nagy súllyal szerepel az eszközlekötés. Azonos folyóráfördítés mellett tehát valóban drágább az a termék, amely nagyobb eszközlekötést igényel. 2. A szocialista árutermelés a társadalmi tulajdon alapján folyik, ahol a tulajdonosok maguk dolgoznak, így az ő érdekeltségük alapján az egyenlő munkaigényeségek, azaz az érték alapján kell a cserének lebonyolódni. (Munka szerinti elosztás.) A szocializmusban tehát az árcentrum akkor megfelelő, ha mindkét követelménynek eleget tesz.

Ez eddig tiszta és világos. A probléma ott kezdődik, hogy az eltelt időszak gyakorlata nem igazolta: a gyakorlatban az árak nyereségtartalma *nem a lekötött eszközökkel*, hanem a nettó termelési értékkel arányosan alakult.¹¹ Vajon miért?

Amennyiben elfogadjuk, hogy az elvi kiindulópont helyes, tehát a szocializmus termelési viszonyai (technikai- és társadalmi-gazdasági relációi) a „vegyes” árutípust teszik szükségszerűvé, kézenfekvő, hogy a jelenség okait az érvényesülési mechanizmusban kell keresnünk.

Az érték termelési árrá való módosulása a kapitalizmusban (klasszikus) olyan mechanizmuson keresztül valósul meg, ahol:

- a tőke (a termelési tényezők) szabadon áramlanak;
 - a termelés rugalmasan igazodik a piaci viszonyokhoz;
 - a piaci árak a kereslet-kínálat ingadozásainak megfelelően alakulnak.
- Ez a mechanizmus a szocialista gazdálkodás rendszerében nem áll fenn.

11. Lásd pl.: Molnár Győző: Gondolatok az árreform tapasztalataival kapcsolatban. (Közgazdasági Szemle, 1970/12.)

Először is: a tőke, illetve a termelési eszközök szabad áramlásáról szó sincs, sőt azt is mondhatnánk, hogy erősen immobil.

A beruházási eszközök jelentős részét az állam centralizálja, a vállalatoknál az ún. dinamikus szinttartáshoz (tehát lényegében az egyszerű újratermeléshez) elegendő eszközök maradnak. Ilyen körülmények között — bár korlátozott mértékben elvileg van rá lehetőség — a vállalatok nem rendelkeznek olyan forrásokkal, amelyeket más vállalatoknak engedhetnének át. De a szabályozó rendszer más elemei is ellene hatnak annak, hogy más területen fektesse be saját erőforrásait. (Pé. a nyereségadózási rendszere.)

Az állam által központosított erőforrások újraelosztása szükségképpen nem a jövedelmezőségi viszonyok, hanem a népgazdasági terv, tehát nem a jelenlegi keresleti, piaci viszonyok, hanem a jövő szükségletei szerint történik. Jövedelmezőség-vonzotta tőkeáramlást csak a hitel közvetít.

A termelési tényezők közül csak a munkaerő mobil¹², ennek mozgása viszont nem egyenlítheti ki a jövedelmeket a lekötött eszközökkel arányosan.

Másodszor: A termelés rugalmas ingadozása a kereslethez szintén korlátozott. Ez részben következik az előzőekből, részben pedig a vállalatok méreteiből. A berendezések konvertálhatósága egyébként is korlátozott, de minél nagyobb és specializáltabb az üzem, annál nehezebb, és lassabb az új termékre való átállás, annál rugalmatlanabban képes követni a kereslet változásait. Továbbá a termelés növelése fokozottabb mértékben függ az eszközök növelésétől, mint a munkaerőtől.

Harmadszor: Az áralakulás szabályozott, még hozzá nemcsak közvetve, hanem sok esetben közvetlenül is. A közvetlen árszabályozás eleve azt jelenti, hogy nem a kereslet-kínálat összhangjának megfelelően alakul az ár, hanem megfordítva: az ár alakít ki meghatározott termelési és keresleti arányokat, amely arányok azonban nem feltétlenül vannak összhangban, egyensúlyban egymással. Továbbá a rögzített ár lehetetlenné teszi, hogy a jövedelmek újraelosztása — a változó termelési körülményeknek megfelelően — végbemenjen.

Mivel a szocializmusban az értéktörvény működési mechanizmusa korlátozott (korlátozott a tőkeáramlás, ill. nem a jövedelmezőségi rátáknak megfelelően megy végbe) az egyenlő jövedelmezőség elve csakis tudatos szabályozás révén biztosítható.

Gazdasági szabályozó rendszerünk alapkonstrukciója következtében azonban a vállalatok kettős érdekéből csak a fogyasztóérdek ölt teljes egészében jövedelemérdekeltségi formát, a felhalmozási érdek pedig nem. Ebből az is következik, hogy a gazdálkodó egységek jövedelemérdekeltsége a *folyó jövedelmezőségi rátához kapcsolódik, és csak a saját jövedelmükből finanszírozott eszközök mértékéig érdekeltek a lekötött eszközökkel számított jövedelmezőségi rátában.*

A folyó jövedelmezőségi ráta (a nyereség és a termelési költség aránya) csak abban az esetben azonos a lekötött eszközökkel számított jövedelmezőségi rátával, ha a lekötött termelési alapok megtérülése éppen egy év.

Mit tekintünk akkor a szocialista vállalatok esetében egyenlő jövedelmek: a folyó jövedelmezőségi ráták egyenlőségét, vagy a lekötött eszközökkel számított jövedelmezőségi rátákét? Ennek eldöntése igen lényeges, mivel

12. A munkaerő mobilitásán azt értem, hogy jövedelem-vonzotta áramlása nem korlátozott.

mindkettőt egyszerre kiegyenlíteni nem lehet, továbbá ettől függ az ártípus is. (Az árak nyereségtartalma ugyanis a megtérülésre számított vállalati jövedelmezőségi rátával egyenlő.)

A folyó jövedelmezőségi ráták egyenlősége értéktípusú árak esetén automatikusan fennállhat, viszont a lekötött eszközökre számított jövedelmezőségi ráta a folyó jövedelmezőségi rátával csak 1 éves megtérülési idő esetén lehet azonos. Méghozzá csak abban az esetben, ha az ösztöke (állóeszköz is!) térül meg 1 év alatt. Amennyiben viszont a lekötött eszközökre számított profitráta kiegyenlítődik, a folyó jövedelmezőségi ráta szükségképpen differenciálódik. *Ha viszont a vállalatok érdekeltsége a folyó jövedelmezőségi rátához kapcsolódik, az fog spontánul kiegyenlítődni, s nem a lekötött eszközökkel számolt ráta.*

Ebből is látható, hogy még ha sikerülne is központilag olyan induló árakat konstruálni, amelyek a megtérülési idő figyelembevételével helyesen tükrözik az eszközlekötést, a termelési periódus hosszának (a termelékenység) változása következtében a vállalati jövedelmezőség azonnal eltérne az árak nyereségtartalmától.¹³

A folyó jövedelmezőségi ráták kiegyenlítődése azonban nem termelési árat eredményez — a szó klasszikus értelmében.

A lekötött eszközökkel számított jövedelmezőségi ráta mellett szól, illetve a folyó jövedelmezőségi ráta ellen a népgazdasági érdek. Először is ez az, amely elősegítheti az eszközökkel való takarékoskosságot stb. Másodsor a folyó jövedelmezőségi ráta ellen szól a megtérülés figyelmen kívül hagyása, s így az, hogy nem ösztönöz a munkatermelékenység növelésére, elismeri társadalmilag szükségesnek az adott színvonalát. A munkatermelékenység növekedése (1 főre eső termelés) nemcsak létszámcsökkenésben, hanem a termelési periódus csökkenésében, tehát az évi megtérülések számának növekedésében is kifejezésre juthat. Sőt, dinamikus növekedés csakis így mehet végbe. A folyó jövedelmezőségi ráták szerinti egyenlőség azonban nem ösztönöz a termelési periódus csökkentésére, mivel a megtérülések számának növekedése a folyó jövedelmezőségi rátát nem javítja (illetve csak abban az esetben javítja, ha a megnövekedett felszereltség növekedésének eredménye, s így az éves bérköltség változatlan maradhat).

A folyó jövedelmezőségi ráta szerinti egyenlőség mellett szól a vállalati érdekeltség. Addig, amíg nem a vállalatok saját tevékenységétől és jövedelmétől (vagy nemcsak attól) függ lekötött eszközállományuk mennyisége, addig a vállalatok közötti egyenlőséget nem realizálhatja a lekötött eszközökre vetített jövedelmezőség, hanem csakis a folyó jövedelmezőségi ráta. A vállalatok törekvése, termelésük, kínálatuk alakításában arra irányul tehát, hogy folyó jövedelmezőségük rátáját javítsák. Sőt erre ösztönzi, tereli őket gazdaságirányítási rendszerünk több más eleme is. (Pl. bérszabályozásunk jelenlegi rendje — a bérszínvonal-gazdálkodás — is ellentétben áll a lekötött eszközökre számított jövedelemérdekeltséggel.) Ez lehet az oka annak is, hogy bár a vállalati önfinanszírozás mértéke az új gazdasági mechanizmusban nem elhanyagolható, az érdekeltség még sem tevődött át a lekötött eszközökkel számított jövedelmezőségi rátára.

Úgy tűnik, végső soron, hogy a termelési ár, vagy érték problémája

13. Az árak nyereségtartalma nem szerencsés kifejezés, mert tulajdonképpen a vállalati nyereséghányadról van szó, ami nem feltétlenül esik egybe — különösen több termék esetén — a termék árának nyereségtartalmával.

gazdaságirányítási rendszerünk egészét érinti, s tulajdonképpen *nem is az ártípus az elsődleges kérdés, hanem a gazdaságirányítási rendszer konzisztenciája*. Az ártípus a kapitalizmusban is eredmény: bizonyos termelési viszonyok, s a nekik megfelelő mechanizmus működése következtében alakul ki. A vállalati és a népgazdasági érdekeltségi ráta tehát a szocializmusban eltér egymástól. *Amennyiben a gazdaságirányítási rendszer összhangba tudja hozni a népgazdasági és a vállalati érdeket, úgy, hogy adekvát mozgásformát biztosít mindkét érdek számára, akkor a kialakuló ártípus megfelelő lesz, akár termelési ár, illetve „vegyes” típusú, akár nem.*

A mezőgazdaság vonatkozásában a társadalmi tiszta jövedelem, a nyereség képződése sajátos módon jelentkezik. A mezőgazdaság, mint alapvető népgazdasági ág jellemző gazdálkodási formája a termelőszövetkezet.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek esetében bizonyos mértékig más a helyzet, mint az állami vállalatok esetében. Nem azért, mintha a gazdasági mechanizmus alapkonstrukciója rájuk nem vonatkozna — hiszen itt is elvonja az állam a tiszta jövedelem jelentős részét, csak nem adóval, hanem az árrendszeren keresztül, s a beruházások jelentős része itt is állami támogatásból származik. *A termelőszövetkezetek érdekeltsége mégis — még a direkt gazdaságirányítási rendszerben is — nem csupán a folyó-, hanem a lekötött eszközökkel számított jövedelmezőségi rátához is kapcsolódik.*

Ez abból következik, hogy a szövetkezetek felhalmozásának egy része — ha csekély része is — mindig is saját erőből származott. A jövedelem-szabályozás rendje előírta számukra, hogy bruttó jövedelmük egy részét felhalmozzák — még abban az esetben is, ha a fogyasztás céljára visszamaradó rész nem biztosította a személyes jövedelmek megfelelő színvonalát. Ez a tény eredményezte azt, hogy a termelőszövetkezetek jövedelemérdekeltsége *legalább a saját forrású eszközök mértékéig kifejezésre jut a lekötött eszközökkel számított jövedelmezőségi rátában.*

Úgy tűnik tehát, hogy a szövetkezetek felhalmozási érdekeltsége a direkt gazdaságirányítási rendszerben, és az állami vállalatok felhalmozási érdekeltsége az új gazdasági mechanizmusban alapjában véve azonos, s így jövedelemérdekeltségi rátájuk is nagymértékben hasonló.

Az a tény azonban, hogy a csoporttulajdonban levő szövetkezetek önállósága a felhalmozás finanszírozását tekintve általában nagyobb, mint az állami vállalatoké, s így jövedelemérdekeltségüket tekintve a népgazdasági és a vállalati érdek összehangolása könnyebben megteremthető, nem jelenti azt, hogy az állam lemondhat felhalmozásuk szabályozásáról.

A népgazdasági érdek ugyanis nemcsak a termelési tényezők hatékonyságához, hanem *a szükségletre való termeléshez* is fűződik. A termelési struktúra jövőbeni alakulásának a szabályozása pedig éppen a beruházások szabályozásán keresztül realizálható. Másképpen fogalmazva: a szövetkezeteknek is alkalmazkodniuk kell a tervgazdálkodás rendszeréhez. A szabályozás *módja* azonban éppen a szövetkezeti tulajdon saját vonásai következtében nem feltétlenül azonos a népgazdaság két alapvető szektorában.

Ez pedig azt is jelenti, hogy a mezőgazdaság önfinanszírozása sem csupán az ágazat sajátosságainak függvénye, hanem az állami szabályozásé is. De ahogy az értéktörvény is csak akkor biztosít egyenlő jövedelmet az árutermelőknek, ha valóban egyenlők, az állami irányítás is csak akkor szabályozhatja azonos módon a gazdálkodó egységek jövedelmét, ha azok azonos módon is keletkeznek.

Д-р. Эмеше Егетё:

РАЗЛИЧИЕ ДОКХОДОВ И ЦЕН В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

(Резюме)

Вопрос о различиях доходов и цен промышленности и сельского хозяйства является одним из наиболее спорных вопросов в специальной литературе по экономической литературе.

Автор исследует в своей статье причины, вызывающие это различие в стране, где на наибольшей части земной площади ведется крупное хозяйство. Автор доказывает, что продолжительные различия доходов ни в коем случае не могут быть объяснены лишь влияниями природно-технических факторов, а также только волевыми моментами (государственным регулированием). По мнению автора распределение доходов зависит от способа производства. А в сельском хозяйстве хотя и сформировались условия и рамки крупного производства, однако ещё ряд продуктов производится не путём крупного производства.

Автор приводит статистические данные для подтверждения того, что в производстве ряда продуктов огромную роль играет мелкое хозяйство: приусадебные и вспомогательные хозяйства. Далее, при производстве значительной части продуктов, выработанных в коллективных хозяйствах, механизация производства низка, т. е. многие продукты производятся даже в крупных хозяйствах способом мелкого производства.

Во второй части своей статьи автор рассматривает вопрос о необходимости выравнивания общественного чистого дохода между социалистическими хозяйственными единицами

Dr. Emese Egetó:

GEHALTS- UND PREISDISPARITÄT IN DER LANDWIRTSCHAFT

(Resumee)

Die Disparität der Preise und der Gehälter in der Industrie und in der Landwirtschaft ist eine der meistumstrittenen Fragen der Wirtschaftswissenschaft. In der vorliegenden Arbeit wird der Grund dieser Disparität in einem Land untersucht, in dem auf einem überwiegenden Teil der landwirtschaftlichen Gebiete sozialistische Grossbetriebe wirtschaften.

Die Verfasserin beweist durch die Analyse, dass sich die dauernden Gehaltsunterschiede keineswegs nur auf die Wirkung von natürlich — technischen Faktoren oder Willensfaktoren zurückführen lassen (z. B. staatliche Regelung). Nach ihrer Ansicht hängt die Verteilung der Einkommen von der Produktionsweise ab. In der Landwirtschaft sind die Bedingungen und Rahmen der grossbetrieblichen Produktion geschaffen worden, trotzdem kann man nicht behaupten, dass die Herstellung sämtlicher Produkte auf eine grossbetriebliche Weise erfolgt. Sie beweist mit statistischen Angaben, dass die Haus- und Hilfwirtschaften in der Herstellung von Produkten immer noch eine bedeutende Rolle spielen. Ferner ist der Grad der Mecha-

nisierung bei einem beträchtlichen Teil der in Grossbetrieben erzeugten Produkte niedrig, es werden viele Produkte auch in Grossbetrieben auf eine kleinbetriebliche Weise hergestellt.

Die Verfasserin kommt zur Schlussfolgerung, dass die Disparität der Preise der Industrie und der Landwirtschaft erst dann aufgehoben werden kann, wenn die Produktionsweisen der beiden Zweige identisch sein werden, das heisst wenn die Produkte auch in der Landwirtschaft auf grossbetriebliche Weise hergestellt werden.

Im zweiten Teil der Studie wird die Notwendigkeit der Kompensation des gesellschaftlichen reinen Einkommens zwischen der sozialistischen Wirtschaftseinheiten untersucht.

DR. GROSSMANN FERENC

A MEZŐGAZDASÁG SZEREPE A GAZDASÁGI NÖVEKEDÉSBEN

A gazdasági növekedés dinamikus korunk egyik modern gazdasági fogalma. Néhány évtizeddel ezelőtt a gazdasági élet állandó lüktetése, kilengései, az állandóan ismétlődő túltermelési válságok korában a közvélemény és a szakemberek figyelve egyaránt az egyensúly problémájára összpontosult. A növekedésnek a gazdasági jelenségek vizsgálatánál viszonylag szűk szerep jutott; a gazdasági növekedéssel kapcsolatos problémák háttérben maradtak. Napjainkban a gazdasági növekedés a közgazdasági vizsgálódások középpontjába került, a vele való foglalkozás messze meghaladja az egyetemi előadótermek és tudományos műhelyek hatókörét; kormányprogramok eszenciájává vált, az egyre szaporodó nemzetközi szervezetek tevékenységének középpontjába került és homlokterébe került a széles közvélemény érdeklődésének is. Manapság elsősorban a gazdasági növekedés nagysága és üteme szerint ítélik meg az egyes társadalmi-gazdasági rendszerek hatékonyságát, teljesítőképességét és ezen mérik az egyes kormányok gazdaságpolitikájának sikerét, vagy kudarcát is.

A gazdaság egésze növekedésének üteme a nemzetgazdasági ágazatok növekedésének hatékonyságától függ. Jelen dolgozatban azt vizsgáljuk meg, hogy hogyan vesz részt a mezőgazdaság a növekedési processzusban; milyen szerepe van a mezőgazdaságnak a fejlettség különböző szintjein a gazdasági növekedésben, és hogyan hat vissza a gazdasági növekedés a fejlettség különböző stádiumaiban az agrárszektor fejlődésére.

Alig két évszázaddal ezelőtt a művészeteket és tudományokat kedvelő és pártoló uralkodó, Nagy Frigyes nem minden alap nélkül még arról beszélt, hogy „A mezőgazdaság minden művészetek között a legelső”, amivel minden bizonnyal a mezőgazdaság kimagasló gazdasági jelentőségét kívánta kihangsúlyozni. Azóta nagyot fordult a világ ebben a vonatkozásban is! Napjainkban annak lehetünk tanúi, hogy a gazdaság fejlődését néhány emberöltővel ezelőtt még döntően meghatározó mezőgazdaság jelentősége Európában különösen az elmúlt két évtizedben gyors ütemben csökkent. Az összgazdaság mozgására egyre kisebb a befolyása, és saját belső fejlődését is mindinkább a gazdaság más szektorainak, mindenekelett a technikai fejlődést hordozó ágazatoknak a fejlődése és a közgazdaság egészében végbemenő változások

határozzák meg, vagyis a gazdasági növekedés előrehaladásával a mezőgazdaság egyre inkább passzív alkalmazkodásra kényszerül.

A gazdasági növekedés olyan folyamat, amelyben növekszik a szükségletek kielégítését szolgáló javak és szolgáltatások mennyisége, illetve hatékonysága és ennek következtében növekszik az életszínvonal és az általános jólét.¹ A növekedés azonban nemcsak mennyiségi változást jelent, hanem a gazdaság szerkezetének a megváltozását is²; nemcsak a gazdasági tevékenység eredményeit kifejező aggregált indexszámok emelkednek, hanem megváltozik a tevékenységek összetétele is. A gazdasági növekedés magában foglalja a gazdasági tevékenységek körének és a termelés technológiáinak állandó változását. A gazdasági növekedés tulajdonképpen a különböző egyensúlytalanság sorozata, amelyek feloldására irányuló törekvések a termelés struktúráját szüntelen mozgásban tartják. Schultz megfogalmazásában: „A gazdasági növekedés a dinamikus egyensúlyhiánynak olyan különleges alakja, amelynek következtében a lényegesen működőnél jobb — tudniillik jobb beruházási lehetőségeket nyújtó — termelőerőket abszorbeál”. A szükségletek állandó fejlődése azt eredményezi, hogy a mindenkori szükségletek és a mindenkori termelés között strukturális egyensúlyhiány keletkezik, és ez az egyensúlyhiány, vagy ha úgy tetszik az egyensúlyhiány által létrehívott egyensúly felé törő tendenciák adnak mobilitást a gazdasági szerkezetnek. A szerkezet változása tehát a növekedés lényegéhez tartozik; normális növekedési viszonyok között mennél gyorsabb a növekedés, annál nagyobb a szerkezet változása.

1. A gazdasági fejlettség színvonala és a mezőgazdaság nemzetgazdasági súlya, jelentősége

A szükségletek és ennek kapcsán a termelés állandó változása, a gazdasági tevékenységek szerkezetének változása szükségszerűen megváltoztatja a gazdasági növekedés során az egyes ágazatok súlyát és szerepét a növekedésben. A gazdasági fejlettség színvonala és a gazdaság szerkezete szoros kölcsönhatásban áll egymással. Mind az egyes országok szekuláris fejlődésének vizsgálata, mind a különböző gazdasági fejlettségű országok egymás melletti vizsgálatát azt igazolja, hogy a feltételek különbözőségéből adódó eltérések mellett, azonos társadalmi berendezkedésű országok esetében a gazdasági fejlettség meghatározott színvonalához, a lényeges jellemzőket tekintve, tipikus gazdasági szerkezet tapad.³ Különösen szoros az összefüggés a mezőgazdaság nemzetgazdasági súlya és szerepe és a gazdasági fejlettség színvonala között. A vizsgálatok azt mutatták, hogy az 1 főre jutó bruttó nemzeti termék (GNP) és a mezőgazdaságnak a bruttó nemzeti termékből való részesedése között szoros negatív korreláció áll fenn.

Az egyes országok eltérő magatartása az agrárszektör kezelésében azonban jelentős eltéréseket eredményezhet az elméleti trendtől, hiszen ha egy ország

1. A gazdasági növekedés problémáját munkánkban csak annyiban tárgyaljuk, amennyiben a mezőgazdaság növekedési hozzájárulásának kifejtéséhez szükséges.
2. Az egyik legkitűnőbb növekedési teoretikus, a Nobel-díjas Kusnets szerint a növekedés lényegének megközelítése hármassal megközelítést tesz szükségessé, nevezetesen: 1. aggregáltat, 2. strukturálist, és 3. nemzetközit.
3. Noha ez a felismerés első pillantásra kissé meglepő, a gazdasági növekedés strukturális tartalmáról mondottakból eléggé kézenfekvően következik.

mezőgazdasága a belső szükségletek ellátásán túl exportra is termel, részesedése a bruttó nemzeti termékből magasabb lesz, mint ami a gazdaság általános fejlettségéből következne, és fordítva, ha a belső termelés nem fedezi a bel-földi szükségleteket, a részesedés alacsonyabb lesz, mint amennyi az általános fejlettségből következik.

A MEZŐGAZDASÁG RÉZESÉDÉSE A BRUTTÓ NEMZETI TERMÉKBŐL
(TÉNYEZŐ ÁRAKON) A FEJLETT TÖKÉS ORSZÁGOKBAN

I. sz. táblázat

Ország	1950-ben				1960-ban			
	1 főre jutó BNT (1954-es áron, USA dollár)	Élelmiszer-önellátás %/o-ban	A mg. részesedése a BNT-ből, %/o-ban	A mg. részesedése a BNT-ből, 100 %/o-os élelmiszer-önellátást feltételezve	1 főre jutó BNT (1954-es áron, USA dollár)	Élelmiszer-önellátás %/o-ban	A mg. részesedése a BNT-ből, %/o-ban	A mg. részesedése a BNT-ből, 100 %/o-os élelmiszer-önellátást feltételezve
Ausztria	464	79	17,7	22,4	648	83	11,3	13,6
Belgium	854	76	9,2	12,1	1024	76	7,2	9,5
Dánia	765	167	20,1	12,0	994	197	13,5	6,9
Franciaország	662	93	14,7	15,8	924	95	9,7	10,3
Ny-Németország	492	73	9,4	12,9	901	71	5,7	8,0
Olaszország	300	101	27,1	26,8	510	96	16,2	16,8
Hollandia	509	125	13,9	11,1	726	145	10,2	7,1
Norvégia	744	86	8,5	9,9	955	81	5,9	7,2
Svédország	945	89	8,0	9,0	1233	80	4,4	5,5
Egy. Kir.	744	50	5,7	11,4	960	54	4,0	7,5
Canada	1441	122	10,4	8,5	1818	114	5,5	4,8
USA	1908	105	7,0	6,7	2216	108	3,8	3,5

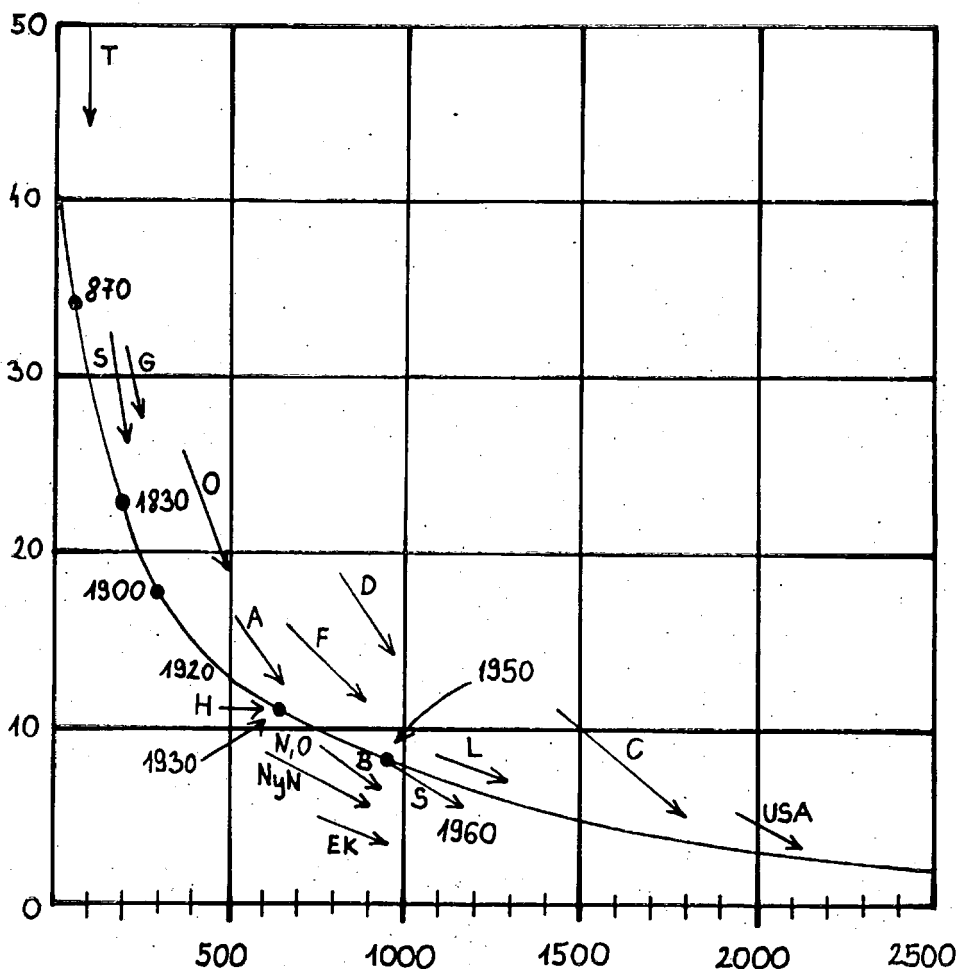
Forrás: Simantov, A.: The dynamics of Growth and Agriculture. Zeitschrift für Nationalökonomie XXVII. k. 3. füzet. Springer Verlag Wien—New York 1967. 347. old.

Éppen ezért az összefüggés még határozottabb lesz, ha a mezőgazdaság tényleges részesedését a bruttó nemzeti termékből az élelmiszer-önellátás mértékével korrigáljuk oly módon, hogy a bruttó nemzeti terméket a feltételezett 100%^o-os élelmiszer-önellátás melletti mezőgazdasági részesedéshez viszonyítjuk. (Lásd a 2. sz. ábrán.) Az önellátással korrigált mezőgazdasági részesedési mutató segítségével ui. kiküszöbölhető a mezőgazdaság nemzetekenként eltérő múltbeli és jelenbeli támogatásának, az agrárpolitikáknak a különbözősége, és ezen keresztül az egyes mezőgazdaságok eltérő nemzetgazdasági súlya.

Az ábrákon látható, hogy a bruttó nemzeti termék emelkedésével, az 1950—1960-ig tartó időszakban a mezőgazdaság részesedését jelző vektorok laposodnak. Megfigyelhető, hogy a különböző fejlettségű országok adataiból adódó trendvonal és az időbeli változás vizsgálatára választott svéd szeku-

A MEZŐGAZDASÁG RÉSZESÉDE A BRUTTO NEMZETI TERMÉKBŐL
 %-BAN AZ 1 FŐRE JUTÓ BRUTTO NEMZETI TERMÉK FÜGGVÉNYÉBEN
 1. sz. ábra

A mg részesedése a BNT %-ában

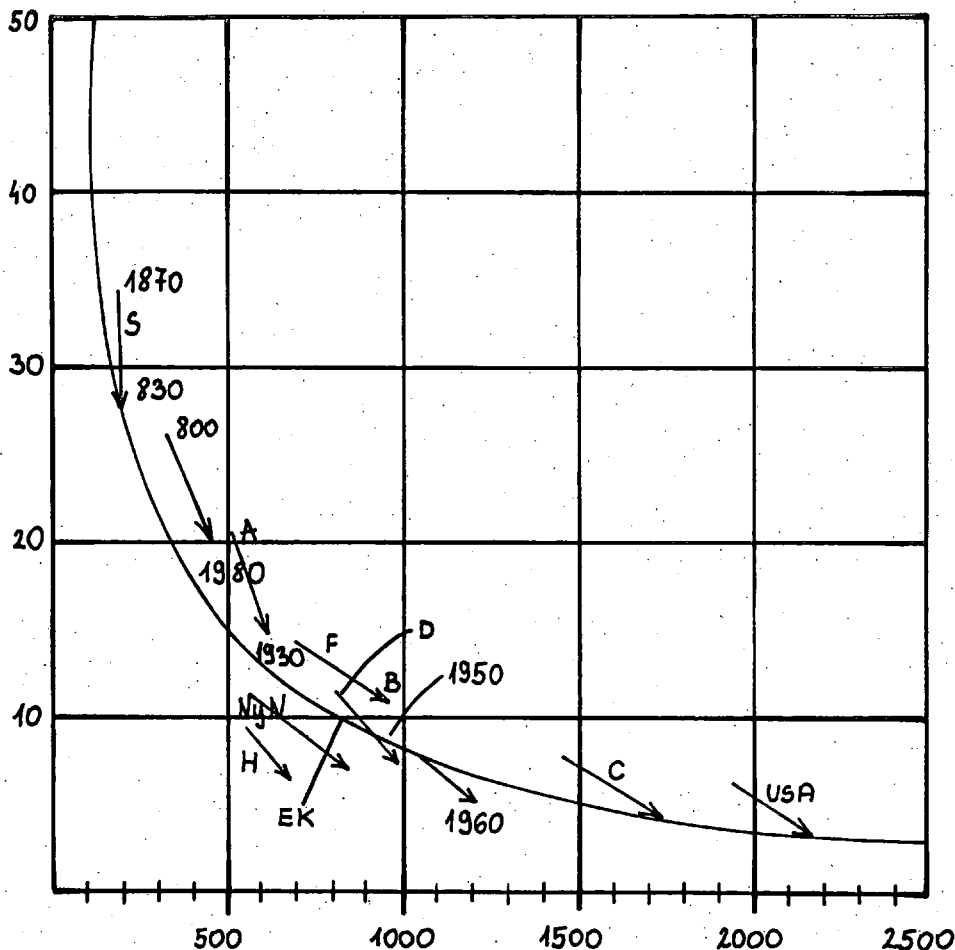
Az 1 főre jutó BNT dollár (1954-es árakon)

Megjegyzés: A regressziós görbe a hosszútávú svéd fejlődést tükrözi. A regressziós görbén, illetve az annak közelében levő pontok és a hozzájuk rendelt évszámok a mindenkor svéd adatokat és a rájuk vonatkozó időpontokat jelzik. A betűjellel ellátott rövid nyilak az egyes országokban 1950 és 1960 között végbement változásokat jelző vektorok, ahol T = Törökország, S = Spanyolország, G = Görögország, O = Olaszország, A = Ausztria, D = Dánia, F = Franciaország, H = Hollandia, N = Norvégia, B = Belgium, NyN = Nyugat-Németország, L = Luxemburg, EK = Egyesült Kir., S = Svédország, C = Kanada, USA = Egyesült Államok

A MEZŐGAZDASÁG RÉSZESÉDESE A BRUTTÓ NEMZETI TERMÉKBŐL
(100%-OS ÖNELLÁTÁST FELTÉTELEZVE) AZ 1 FŐRE JUTÓ BRUTTÓ
NEMZETI TERMÉK FÜGGVÉNYÉBEN

2. sz. ábra

A mg részesedése a BNT %-ában

Az 1 főre jutó BNT dollár (1954-es árakon)

Megjegyzés: A regressziós görbe a hosszútávú svéd fejlődést tükrözi. A regressziós görbén, illetve az annak közelében levő pontok és a hozzájuk rendelt évszámok a mindenkor svéd adatokat és a rájuk vonatkozó időpontokat jelzik. A betűjellel ellátott rövid nyilak az egyes országokban 1950 és 1960 között végbement változásokat jelző vektorok, ahol T = Törökország, S = Spanyolország, G = Görögország, O = Olaszország, A = Ausztria, D = Dánia, F = Franciaország, H = Hollandia, N = Norvégia, B = Belgium, NyN = Nyugat-Németország, L = Luxemburg, EK = Egyesült Kir., S = Svédország, C = Kanada, USA = Egyesült Államok.

lárís fejlődés képe nagy fokú hasonlóságot mutat. Az 1. sz. ábrán egyes nemzeteknél a mezőgazdaság részesedése a bruttó nemzeti termékből lényegében annak megfelelően tér el a regressziós vonaltól, hogy a mezőgazdaságnak — az általános gazdasági fejlettség szintjéből következő megfelelő fejlettsége mellett — a nemzetgazdasági súlya nagyobb, vagy kisebb az önellátást biztosító mértéknél: vagyis, ahol a mezőgazdaságnak exporttöbblete van, avagy a gazdaság élelmiszer-behozatalra szorul. Megfigyelhető, hogy az 1950 és 1960 közötti fejlődési szakasz vektorai — Svédország és Norvégia kivételével, ahol a mezőgazdasági termelés fejlődése mesterségesen visszafogott. — valamennyi ország esetében a regressziós vonal irányába mutatnak, ami arra utal, hogy hosszabb távon belesimulnak a regressziós vonalba.

A mezőgazdaság bruttó nemzeti termékből való részesedésének egyes nemzetek önellátásával korrigált értékei igen jól illeszkednek a regressziós vonalhoz (lásd 2. sz. ábrán), talán csak Hollandia esetében nevezhető számottevőnek az eltérés. Hollandiában a mezőgazdaság részesedése a bruttó nemzeti termékből alacsonyabb, mint ahogy az az egy főre jutó bruttó nemzeti termék alapján várható lehetne! Ennek az elsődleges magyarázata, hogy az intenzív állattenyésztést folytató holland mezőgazdaság az állati termékek előállításához szükséges takarmány igen tekintélyes hányadát importálja és ennek a takarmánymennyiségnek az értéke nem szerepel a mezőgazdaság termelési értékében, holott normális viszonyok között, tehát olyan országban, ahol az állattenyésztés takarmányigényét belföldön állítják elő, a takarmány a mezőgazdasági termelési érték igen számottevő részét teszi ki. Vagyis az a tény, hogy a holland mezőgazdaságban az intenzívebb mezőgazdasági termékek aránya, azaz a takarmánytermelés nélküli állattenyésztés és a kertészet, valamint a szántóföldi zöldségtermelés aránya magasabb, mint általában, és ennek következtében a holland mezőgazdaság fejlettebb annál, mint ami az általános gazdasági fejlettség szintjéből következne, a mezőgazdaságnak a bruttó nemzeti termékből való részesedése magasabb általános gazdasági fejlettségre utal, mint amilyen annak a tényleges színvonaláé.

Természetesen a mezőgazdaság részesedése nem egyedül csak a gazdasági fejlettség függvénye, ezenkívül igen sok tényező befolyással van rá, mind között elsősorban a folytatott agrárpolitika, de a döntő meghatározó az általános gazdasági fejlettség, a mezőgazdaság részesedése elsősorban ennek a függvénye. Simantov⁴ meglepő módon azt tapasztalta, hogy *hosszú távon még az agrárpolitika sem gyakorol közvetlenül számottevő befolyást a bruttó nemzeti termékből való mezőgazdasági részesedésre, hanem csak az önellátás mértékére gyakorolt befolyásán keresztül!* Ezt alátámasztja egyébként az előző, önellátással korrigált értékkel operáló grafikon is, ahol látnivaló, hogy pl. Angliában, Franciaországban és Dániában, az igen eltérő nemzeti agrárpolitikák ellenére is, a 100%-os önellátásra vonatkoztatott mezőgazdasági részesedés a bruttó nemzeti termékből igen hasonló!⁵

4. Lásd többek között Simantov, A.: The dynamics of Growth and Agriculture. Zeitschrift für Nationalökonomie XXVII. K. 3. füzet. Springer Verlag Wien—New York 1967.

5. Féltreértés ne essék, nem az agrárpolitika jelentőségét kívánjuk kisebbíteni, pusztán arra az érdekes összefüggésre kívántunk rámutatni, hogy az agrárpolitika hatása hosszú távon leginkább csak az önellátás mértékén keresztül befolyásolja a mezőgazdaság részesedését a bruttó nemzeti termékből.

A mezőgazdaságnak az egy főre jutó bruttó nemzeti termékből való részesedése alapján tehát következtetni lehet a gazdaság általános fejlettségére. A hosszú távú vizsgálatok alapján az a tapasztalat, hogy a gazdasági növekedés kezdeti stádiumában a bruttó nemzeti termék megduplázódásával a mezőgazdaság részesedése egyharmaddal csökken; napjainkban Nyugat-Európában az élelmiszer-kereslet lanyhulása következtében, a bruttó nemzeti termék megkétszereződése a mezőgazdasági részesedés csaknem feleződésével jár együtt. A fejlődés korai szakaszában, amikor gyors a népesség számbeli növekedése és az élelmiszer-kereslet elaszticitása is nagy, a mezőgazdaság „hozzáadott értéke” (value added) és népesség száma egyaránt emelkedik; később a mezőgazdasági „hozzáadott érték” változatlanul tovább emelkedik, de a mezőgazdaságban a népesség száma stagnál; és végül a gazdasági növekedés meggyorsulásának szakaszában a „hozzáadott érték” stagnál, esetleg csökken is, miközben a mezőgazdaságban dolgozók száma gyors ütemben csökken.

Az általános gazdasági fejlettség és a mezőgazdaság nemzetgazdasági szerepe, súlya közötti szoros összefüggést lámasztja alá az egy főre jutó nemzeti jövedelem és az agrárhányados, vagyis a mezőgazdasági munkaerő aránya közötti rendkívül szoros negatív korreláció is. Mennél magasabb az egy főre jutó nemzeti jövedelem, annál alacsonyabb a mezőgazdaságban dolgozók számaránya. (Lásd a 2. sz. táblázatot.)

A gazdasági fejlettség színvonalára sokféle tevékenység, természetes mutató színvonala utal; újabban ezeket sok esetben előnyben is részesítik az egy főre jutó nemzeti jövedelem mutatójával szemben, éppen, mert ezek a strukturára is utalnak és könnyen összehasonlíthatók. Használatos például az egy főre jutó energiatermelés, az acéltermelés stb., és ezek különböző kombinációi, de a tapasztalat szerint talán egyiknek sincs olyan jellemző ereje, és főleg térbeli és időbeli érvényessége, mint az agrárszektornal kapcsolatos mutatóknak. Ez egyfelől a mezőgazdaság őstermelő ágazat jellegével, másfelől a mezőgazdasági termékek fogyasztásbeli sajátosságaival függ össze.

**AZ 1 FŐRE JUTÓ NEMZETI JÖVEDELEM ÖSSZEFÜGGÉSE
A MEZŐGAZDASÁGI MUNKAERŐ ARÁNYÁVAL**
(1962. évi adatok.)

2. sz. táblázat

Országok	Fejenkénti nemzeti jövedelem (USA dollárra átszámítva)	A mezőgazdaságban foglalkoztatott munkaerő % ^o -a
USA	2651	7
Kanada	1887	11
Új-Zéland	1860	14
Svédország	1833	14
Dánia	1492	17
Franciaország	1437	20
Japán	551	29
Mexico	361	54
Ceylon	137	53
Pakisztán	74	74
India	73	70

Forrás: Mellow, J. V.: The economics of agricultural development.
Ithaca 1966. 15. old.

A mezőgazdaságban dolgozó munkaerő aránya a gazdasági fejlettség egyik legkifejezőbb mutatója. *Egyfelől* ui. a mezőgazdaság a nemzetgazdaság strukturális munkaerőfelesleg tartálya és így a mezőgazdaságban levő munkaerő aránya jelzi, hogy a gazdaság termelékenyebb ágazatai milyen mértékben voltak képesek bővülésükkel a mezőgazdaságban megrekedő fölös munkaerőt felszívni; *másfelől* a mezőgazdaság tevékenységi köre a növekedés során nem bővül, nem állít elő új termékeket, továbbá olyan termékeket termel, amelyek az emberi szükséglet-kielégítésben alapvető fontosságúak, de ugyanakkor a szükséglet kielégítés egy bizonyos színvonalon túl a velük kielégítésre kerülő szükségletek mindinkább telítődnek, tehát a mezőgazdasági eredetű termékek iránt a növekedés során egyre csökkenő mértékben növekszik a kereslet, és így előállításuk mind kevesebb munkaerővel valósítható meg.

A mezőgazdasági munkaerő aránya, mint a gazdasági fejlettség mércéje, sok vonatkozásban alkalmasabb és pontosabb mérőszám, mint az egy főre jutó nemzeti jövedelem. *Egyrészt* azért, mert nem torzítják, a nemzeti jövedelem számbavételével szemben árviszonyok, *másrészt*,^{*} mert sokkal inkább tükrözi a struktúrát is, és így nem leplezi annyira a nemzeti jövedelem átlaga mögött meghúzódó nagy jövedelemszóródásokat. Olyan országokban (pl. a Dél-Amerikában), ahol a társadalmi-gazdasági polarizáltság igen szélsőséges, az egy főre jutó nemzeti jövedelem, mint a gazdasági fejlettség mutatója, erősen torzít; ezért a mezőgazdasági munkaerő aránya sokkal pontosabb képet ad ui. tükrözi azt is, amit a másik mutató rejtve hagy, a struktúra elmaradottságát. Különösen a gazdasági fejlettség nemzetközi összehasonlításánál, alkalmasabb az agrárhányados az egy főre jutó nemzeti jövedelemnél, ui. itt az előzőeken túl, igen erősen torzíthat a különböző országok nemzeti jövedelmének közös pénznemre történő átszámítása. E mutató mellett szól az egyszerűsége és könnyen kezelhetősége is. (A mutató kifejező erejét tovább növeli, és a korreláció szorosságát a gazdasági fejlettséggel fokozza, ha a mezőgazdasági munkaerő arányát a 100%-os élelmiszer-önellátásnak megfelelően korrigáljuk.)

2. A gazdasági növekedés feltételei és a mezőgazdaság

Az a tény, hogy a mezőgazdaság részesedése döntően a gazdasági fejlettség függvénye, természetesen nem jelenti távolról sem azt, hogy a mezőgazdaság belső állapota, szerkezete, az egyes termelési tényezők egymáshoz viszonyított aránya, a gazdasági fejlettség hasonló szintjén levő országokban megegyezik. Mindenekelőtt a termelési viszonyok jelenbeli állapota és múltbeli fejlődése, valamint az agrárfejlődés közgazdasági adottságai igen nagy különbségeket eredményezhetnek az agrárszektor fejlettségében, struktúrájában, *de a termelési viszonyok alapvető minőségi megegyezése és hasonló gazdasági fejlettség mellett is, a mezőgazdaságban a gazdasági feltételek különbözősége, mindenekelőtt a rendelkezésre álló földterület és az eltartandó népesség viszonya, alapvető eltéréseket von maga után a mezőgazdaság fejlődésében; egészen különböző törekvéseket állít a fejlesztésben a középpontban, és ennek következtében a felhasznált termelési tényezők igen eltérő arányaihoz vezet.* Azokban az országokban, ahol a népsűrűség magas, tehát a termőföld/népesség arányszám alacsony, a föld intenzív kihasználására kell törekedni, tehát — *ceteris paribus* — a mezőgazdaság fejlesztésében olyan tényezők felhasználása

kerül előtérbe, amelyek a hozamokat növelik, és ezen keresztül a területi hatékonyságot emelik. Ezzel szemben ott, ahol a népsűrűség viszonylag alacsony, tehát a termőföld/népesség arányszám magas, a fejlesztésben — egyébként azonos körülmények között — sokkal inkább a munka termelékenységét növelő eszközök használata került előtérbe a hozamnövelőkkel szemben. Az első esetben a föld a relatíve szűkös tényező, annak az intenzív kihasználására kell leginkább törekedni, tehát a *gazdálkodás vezérlő alapmotívuma a területi intenzitás*, a területi termelékenység fokozása; a második esetben a munkaerő s relatíve leginkább korlátozottan rendelkezésre álló termelési tényező tehát a gazdálkodási cél, ennek a lehető legjobb kihasználása, vagyis a *munkatermelékenység fokozása*. Másképpen szólva, a *gazdaság általános fejlettsége mellett, a termelési tényezőknek az adott nemzetgazdaságban meglévő relatív szűkössége határozza meg döntően azt, hogy milyen követelményeket támaszt a nemzetgazdaság a mezőgazdasággal szemben és ezen keresztül hogyan vesz részt a mezőgazdaság az adott konkrét viszonyok között a gazdasági növekedésben*. Annál is inkább, mert — mint még később látni fogjuk — a gazdasági fejlettség szintjével összefüggő változások is, tulajdonképpen a termelési tényezők relatív szűkösségében végbemenő változásokként jelentkeznek, és közvetítődnek a különböző termelési tényezők arányainak megváltozásával a mezőgazdaság felé. Vagyis a mezőgazdaság növekedési funkcióinak az idő függvényében végbemenő változásai is — a technikai haladás és az élelmiszer-kereslet törvényszerűségeinek a hatása alatt —, a termelési tényezők relatív szűkösségének a nemzetgazdaságban végbement változásaiként jelentkeznek és hatnak a mezőgazdaságra, az arányok megváltozásán keresztül a változásoknak megfelelően ilyen, vagy olyan változtatásokra készítetvén a mezőgazdaságban a termelési tényezők helyettesítésében.

A termelési tényezők relatív szűkösségének eltérései országonként, történelmileg igen különböző mezőgazdaságok kialakulásához vezetett hasonló fejlettségű országok esetében is. Mint korábban — a gazdasági fejlettség és a mezőgazdaság részesedése szoros kapcsolatánál — láttuk, nem abban az értelemben, hogy a termelési tényezők eltérő relatív szűkössége mellett a mezőgazdaság nemzetgazdasági súlya más — e tekintetben éppen hogy mindenfajta különbség ellenére nagyfokú egyezést tapasztalhatunk —, hanem abban az értelemben, hogy az eltérő közgazdasági feltételek (különböző termelési tényezőarányok) más követelményeket és *más feltételeket* (nevezetesen eltérő termelési tényező arányokat) szabtak a mezőgazdaságnak, és ezáltal *eltérő súlypontú fejlesztésre készítettek*. Nem arról van szó tehát, hogy a fentiekben eltérő feltételek a mezőgazdaság fejlettségében⁶ vezettek különbségekhez, hanem arról, hogy a feltételek különbözősége *másfajta fejlettséget eredményezett!* Ott, ahol nagy volt a népsűrűség, és ezért a föld eltartóképeségének javítása állt a mezőgazdaság fejlesztésének homlokterében, általában magas a területi hatékonyság mutatója, és a bővében levő (vagy csak volt!) munkaerő miatt viszonylag alacsony a munka termelékenysége; és viszont, ahol gyér volt a népesség és ennek következtében a rendelkezésre álló földterület viszonylag

6. A fejlettség kifejezést a mezőgazdaságra vonatkoztatva — a fejlettséget mint általános jellemzőt értelmezve — a kritériumok bizonytalansága és a fejlettséget kifejező különböző jellemzők igen gyakran ellentétes alakulása és azok konvertálatlansága miatt mint összehasonlító mértéket csak egyértelmű esetekben használhatjuk.

AZ ÁR- ÉS MENNYISÉGI RELÁCIÓK, VALAMINT A TERMELESI TÉNYEZŐK
HATEKONYSÁG AZ USA ÉS AZ NSZK MEZŐGAZDASÁGÁBAN
(1965-ben)

3. sz. táblázat

	NSZK	USA
<i>Általános gazdasági jelzőszámok</i>		
100 ha mezőgazdasági területre jutó lakosok száma	422,1	42,9
A mezőgazdasági foglalkoztatottak számaránya	12,0	7,0
A mezőgazdaság %-os részesedése a bruttó nemzeti termékből	6	4
1 főre jutó nemzeti jövedelem dollárban)	1353	2500
<i>Tényezőárak gabonacégységben</i>		
Bérleti díj ha-ként	4,50	3,20
Havi bérek	9,3	29,7
100 egység teljes értékű műtrágya	4,9	9,2
Traktor (25—34 LE)	228	355
<i>100 ha mezőgazdasági területre esik</i>		
Teljes foglalkoztatottságú munkaerő	14,6	1,2
Műtrágya, hatóanyagban	193,70	22,90
Traktor, db.	8,0	0,1
<i>100 mezőgazdasági munkaerőre esik</i>		
Műtrágya, hatóanyagban	910	1997
Traktor, db.	36,0	91,5
<i>A termelési tényezők nettó hatékonysága</i>		
Föld, GE/ha mezőgazdaságilag művelt terület	27	7,32
Munka, GE/munkaerő	120,6	594,4

Forrás: Andreae, B.: Die Minimalkostenkombination in der Landwirtschaft im Zuge der volkswirtschaftlichen Entwicklung. Berichte über Landwirtschaft. XLVI. kötet. 1968. 1. sz.

bőséges és a munkaerő szűkös, általában magas a munkatermelékenység és alacsony a területi intenzitás mutatója.

A fenti feltételek nagy fokú eltérésségével és az ebből következő múltbeli fejlődési út eltérésségével függ össze az európai kontinens országainak és az Egyesült Államok mezőgazdaságának a nagy fokú különbözősége. Az agrárstruktúrában létrejött nagy eltérések, különbözőségek is zömében ennek a következményei.

A 3. táblázat adatai maguk helyett beszélnek!⁷ Rendkívül élesen kidomborítják a gazdasági fejlődés feltételei (a termelési tényezők relatív szűkössége), ezzel összefüggésben a termelési tényezők arányai, és ebből következően a fejlesztés eltérései a hozamnövelő és munkamegtakarító (ha úgy tetszik föld-helyettesítő és eleven munka-helyettesítő) eszközök használatának intenzitása ezek egymáshoz viszonyított aránya, valamint az egyes termelési tényezők relatív hatékonysága között meglevő szoros okozati összefüggéseket.

7. És arra figyelmeztetnek, hogy a mezőgazdasággal kapcsolatban a fejlettség fogalma igen problematikus; mert míg az iparban a legmagasabb termelékenység, a leghaladóbb módszerek és a legnagyobb termelőképesség együttjáró jelenségek a mezőgazdaságban ez közel sincs így, sőt mint a példák bizonyítják, éppen meglehetősen ellentétesen alakulnak. Ezért a mezőgazdaságban mindig pontosan körülhatárolandó, hogy a fejlettséget mire vonatkoztatjuk, mert különben az ítélet nem tartalmaz, hiszen a magas munkatermelékenységhez általában alacsony területegységre vonatkoztatott hatékonyság társul, és viszont a magas területi termelékenység általában alacsony munkatermelékenységgel párosul.

A nagy népsűrűség, és ezért magas népesség/termőföld arány valamennyi kontinentális nyugat-európai országot intenzív mezőgazdálkodásra kényszerítette évszázadok óta, ezért a nyugat-európai országok mezőgazdaságának az egyik fontos jellemzője az igen magas területi hatékonyság.

A MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉS INTENZITÁSA
(1960/61-es évi adatok)

4. sz. táblázat

Ország	Hektárhozam		1 ha-ra jutó műtrá-Egy főre jutó mező- gya hatóanyagban gazdasági terület			
	gabona egység	sorrend	kg	sorrend	ha	sorrend
Hollandia	54,18	1	456,1	1	0,2	2
Belgium	49,74	2	360,3	2	0,184	1
Dánia	47,34	3	151,4	5	0,658	7
NSZK	31,99	4	266,3	3	0,263	3
Svédország	21,44	5	81,5	7	0,539	5
Ausztria	18,70	6	126,1	6	0,571	6
Anglia	17,99	7	183,3	4	0,375	4
USA	6,84	8	38,5	8	2,461	8

Forrás: Fisere, S.: A világ mezőgazdaságában nem érvényesül a szintkiegyenlítő tendenciája. Zemedelska Ekonomikából átvéve, a Világ Mezőgazdaság 1969. 25. sz. 5. old.

Gyakorlatilag az 50-es évek közepéig a kontinentális nyugat-európai országokban a mezőgazdaság fejlesztésében a mezőgazdasági termelés növelése volt az elsődleges cél; és mivel a termőföld mennyiségének növelése a gazdálkodás extenzív kiterjesztése, újabb földterület művelésbe vonása már hosszú ideje nem, vagy csak alig volt lehetséges, a termelés fokozása a hozamok emelését feltételezte. Ilyen körülmények között Nyugat-Európában a hozamfokozó eszközök használata igen magas színvonalat ért el. Az ipari eszközök szélesebb körű használata főleg hozamnövelő eszközökre korlátozódott, pontosabban azok lényegesen nagyobb szerepet játszottak, mint a munkamegtakarító ipari eredetű eszközök.⁸ Az áthangolódás általában az 50-es évek második felében következett be — országonként bizonyos időbeli eltéréssel és nem egyforma intenzitással — amikor is a közgazdasági feltételek megváltozása, a gyors konjunktúra hatására megnövekedett mezőgazdaságon kívüli munkaerőszükséglet, és az a tény, hogy a mezőgazdasági latens, könnyen felszabadítható munkanélküliség lényegileg felszámolódott, előtérbe állította a mezőgazdasági mun-

8. A különbségtévést hozamnövelő és munkamegtakarító ráfordítások között, éppen különböző hatásuk miatt, igen lényegeseknek tartjuk a második világháború utáni agrárfejlődés vizsgálatánál, ui. használatukban eltérő indítékúak és eltérő hatásúak; az előzőek a termelést növeik, az utóbbiak az eleven munkát helyettesítik. Az előzőek akkor és ott állnak előtérben, amikor vagy ahol a mezőgazdasággal szemben támasztott legfontosabb közgazdasági követelmény, hogy a termelése növekedjen; az utóbbiak viszont akkor és ott kapnak különös jelentőséget, amikor vagy ahol a mezőgazdasággal szemben az alapvető követelmény, hogy munkaerőt engedjen át nagy tömegben más ágazatoknak, de a mezőgazdaság már nem rendelkezik kielégítő mértékben munkaerő-felesleggel.

kaerő felszabadításának funkcióját! A közgazdasági feltételek megváltozása — az árviszonyok közvetítésével — arra ösztönözte a mezőgazdasági üzemeket, hogy az eleven munkát széleskörűen helyettesítsék az olcsóbb gépi munkával.⁹ Lényegét tekintve ez indította el a mezőgazdaság technikai és szerkezeti átalakulásának folyamatát, és vezetett mélyreható változásokhoz magában az agrárszektorban és a mezőgazdaság más ágazatokhoz fűződő kapcsolataiban egyaránt.

3. A mezőgazdaság növekedési hozzájárulásának értelmezése, mérése

Felmerül a kérdés, mi a mezőgazdaság szerepe a növekedésben, hogyan járul ahhoz hozzá, tehát mit írhatunk a gazdaság növekedési teljesítményeiből a mezőgazdaság javára?

A mezőgazdaságot egyfelől szemlélhetjük és vizsgálhatjuk önmagában, szektorálisan, másrészt kezelhetjük úgy, mint a közgazdaság szerves részét, amelynek tevékenysége, fejlődése és fejlettsége, szerepe és teljesítményei szorosan összefüggnek a közgazdaság állapotával és a közgazdaságban végbemenő változásokkal, és azokra aktívan vissza is hatnak.

Az előzőekben azt érzékeltettük, hogy milyen szoros összefüggés figyelhető meg a közgazdaság általános fejlettsége és a mezőgazdaság relatív nemzetgazdasági szerepe között. Azt tapasztaltuk, hogy a kapcsolat rendkívül szoros, a mezőgazdaságban végbemenő változások tulajdonképpen úgy foghatók fel, mint a közgazdaságban bekövetkezett változásokra történő reagálások. Mindez arra hívja fel a figyelmet, hogy az agrárszektor nemzetgazdasági szerepének vizsgálatakor szemléletünk nem lehet elszigetelt, szektorális, hanem csakis közgazdasági. Mint ahogy a mezőgazdaság súlya nemzetgazdasági jelentősége erősen a közgazdaság fejlettségétől függ, éppen úgy a mezőgazdaság szerepe, hozzájárulása a gazdaság növekedéséhez csak közgazdasági megközelítésben érzékelhető; *annál is inkább, mert a gazdasági növekedés tipikusan nemzetgazdasági kategória, szektorálisan nem is értelmezhető.*

A növekedési hatásokat tehát nem lehet szektorálisan elkülönültségükben vizsgálni, hiszen a mezőgazdaságban végbemenő pozitív változások, a kibocsátott terméktömeg növekedése, vagy a termelékenység emelkedése nemcsak az agrárszektorokban működő termelési tényezők hatása; azok létrehozásában többé-kevésbé mezőgazdaságon kívüli hatások is szerepet játszottak. Azaz a szektorban lecsapódó eredmények bizonyos fókig más szektorok teljesítményei, és ugyanakkor az agrárszektor növekedési teljesítményei nemcsak a saját szektorra leszűkülten jelentkezik. Mennél inkább beleolvad a mezőgazdaság a közgazdaságba, mennél több szállal kapcsolódik ahhoz, annál inkább így van ez. *Mennél intenzívebbek lesznek a mezőgazdaság piaci kapcsolatai, mennél több ipari eredetű eszközt használ fel és termékeit mennél inkább más szektorok és nem a végső fogyasztó felé értékesíti, annál kevésbé érzékelhetjük a mezőgazdaság teljesítményeit a szektorra leszűkítetten, csak az itt jelentkező hatásokban.*

A mezőgazdaságnak a növekedésben játszott szerepének a megítélésében ezért pontatlan és nem kielégítő mérték a mezőgazdasági termelés növekedése,

9. A folyamatot egyéb tényezők is katalizálták, pl. az élelmiszer-önellátás gyors emelkedése, a fogyasztói igények változása, az élelmiszeripar és élelmiszer-kereskedelem technológiai követelményeinek a megváltozása.

a termékvolumen abszolút, vagy a többi ághoz viszonyított relatív emelkedése. A gazdasági fejlődés korai szakaszában, amikor a növekedés és ennek kapcsán a struktúrák változása igen lassú volt a mezőgazdaság fejlődése pedig zárt és nagymértékben elszigetelt, a mezőgazdaság növekedési hozzájárulása döntően az általa megtermelt terméktömegben keresztül jelentkezett, bár nem szabad lebecsülni a mezőgazdaság felhalmozási funkcióját sem, ami noha mennyiségben az előzőhöz képest ugyan szerény volt, de döntő szerepe volt a növekedési folyamat beindításában, a minőségi változások generálásában, a gazdasági tevékenység differenciálódásában, egyszóval abban, hogy különböző tevékenységek leszakadhattak az őstermelésről és megindulhatott a termékenyítő és hatékonyságnövelő munkamegosztás. Emellett a mezőgazdaságnak, mint őstermelő ágazatnak kellett biztosítania a differenciálódó mezőgazdaságon kívüli tevékenységek számára a munkaerőt is, de ez a munkaerőátadás a növekedés és struktúraváltozás igen lassú volta mellett igen lassú, időben nagyon elhúzott és esetleges volt.

Mennél fejlettebb azonban egy gazdaság, mennél szélesebb körű az egyes ágazatok közötti munkamegosztás, annál kevésbé alkalmazható a növekedési hozzájárulás mérésére a szektor termékkibocsátása, ui. annál számosabbak az adott szektornak, így a mezőgazdaságnak is, azok a növekedést előmozdító, generáló hatásai, amely hatások eredményei az adott szektoron kívül jelentkeznek, és fordítva a szektorban előállított terméktömegben egyre jelentősebbek a szektoron kívüli hatások.

A gazdasági fejlettség jelenlegi fokán, amikor a kölcsönös függőségek az egyes ágazatok között meg sokasodnak és felerősödnek és a gazdasági növekedés, és ezzel összefüggésben a struktúrák változása meggyorsul, előtérbe kerülnek a mezőgazdaságnak azok a növekedési funkciói, amelyek a gyors struktúraváltozást és az ezzel járó növekedést elősegítik, nevezetesen: 1. a hozzájárulás munkaerővel; 2. a piaci, felvevőképességi hozzájárulás. Ezek a növekedési hatások nem magában a mezőgazdaságban jelentkeznek, eredményük nem mezőgazdasági terméktöbbit. Arról van szó, hogy egyrészt — a munkaerővel történő hozzájárulás esetében — a mezőgazdaság kevesebb termelőerővel állított elő ugyanolyan termékmennyiséget, vagy még többet (amely többletnek a hatóerőit persze részben megint egy másik szektor produkálta, tehát annak a teljesítményének kell tekintenünk) és ezáltal termelési tényezőt szabadított fel más expandáló és termelékenyebb ágazat számára és lehetővé tette ezzel annak a bővülését, és egyúttal az összgazdaság növekedését; másrészt — a piaci felvevőképességi hozzájárulás esetében — a mezőgazdaság azzal, hogy más ágazatok termékeit felszívja, irántuk keresletet teremt, lehetővé teszi az ott folyó tevékenység bővítését, az adott szektorban a termékkibocsátás növekedését, ami a mezőgazdaság piacbővítése, termelés-generáló hatása nélkül nem lett volna megvalósítható.

A gazdaság növekedésében a közgazdasági interdependencia erősödésével, az egyes ágazatok növekedési hozzájárulásai egyre inkább összefonódnak és bonyolultabbá válnak; a legkülönbözőbb hatások, visszahatások működnek a növekedés érdekében és teszik egyre nehezebben szétválaszthatóvá az egyes szektorok növekedési hozzájárulását.

Mennél fejlettebb azonban a közgazdaságban működő ágazatok interdependenciája, annál gazdagabb az erőforrások és tevékenységek növekedést

serkentő áramlása, egymást kölcsönös megletermékenyítése, annál hatékonyabb hozzájárulásuk a gazdaság növekedéséhez. Az interdependencia erősödése megnöveli a közvetett, tehát a szektoron kívül ható növekedési hozzájárulás jelentőségét és mértékét.

4. A mezőgazdaság integrálódása a nemzetgazdaságban

A gazdasági fejlődés folyamatában nemcsak a mezőgazdaság jelentősége változik meg, hanem a mezőgazdaságnak a közgazdaság egészéhez és más gazdasági ágazatokhoz fűződő kapcsolatai is alapvető változásokon mennek keresztül. A fejlődés korai szakaszában a munkamegosztás igen alacsony színvonalú volt a gazdasági tevékenység egésze az őstermelő ágazatba tömörült, nem voltak piaci kapcsolatok, naturálgazdálkodás folyt. A naturálgazdálkodást homogén tevékenységprofil jellemezte, a tevékenységi skála összességében igen szűk, de lokálisan igen széles spektrumú volt; vagyis egyszerűbben szólva, a társadalmi méretekben igen kevés fajta terméket gyakorlatilag mindenki, illetve minden kisebb közösség külön-külön előállította. A gazdálkodást igen erős önellátásra termelés jellemezte; a lokális tevékenység szélességében nem, vagy csak alig különbözött az össztársadalmiétól; a különbség gyakorlatilag csak a tevékenységek extenzitálásában, a tevékenységek méreteiben nyilvánult meg. Az össztársadalmi tevékenység, mint cseppben a tenger tükröződött a lokális tevékenységben.

A természetes önellátásra berendezkedett gazdálkodásban a termelő tevékenységek, és a termelési tényezők terjedelme és egymáshoz viszonyított aránya, kombinációja, a dolog lényegét tekintve hosszú időre, tartósan változatlan volt. A változás rendszerint csak lokális jellegű és esetleges, de semmiképpen nem széleskörű és állandóan érvényesülő tendencia. A „gazdálkodói” törekvés általában a stabilitásra, a nem-változtatásra, a „volt”, a meglevő megőrzésére irányult, mert a változtatás a tevékenység alacsony színvonala és természeti meghatározottsága miatt igen kockázatos, és a lehetőségek korlátozottsága miatt, általában rosszabb eredményt hozó, mint a hosszú ideje, kellő tapasztalattal és ugyanolyan módon üzőtt, hasonló termelési tényező kombinációival végzett tevékenység.

A termelési folyamat legdöntőbb emberi tényezője az empirikus tapasztalat volt. A többlettermék alacsony színvonala és parazita elsajátítása miatt kevés a termelési újítások kimunkálásához rendelkezésre álló erőforrás, a tevékenységek fejlesztése, az erőforrások minőségi bővítése, összetételük átkombinálása, a „gyártás” és „gyártmányfejlesztés” nem módszeres tevékenység, hanem éppenhogy esetleges, többnyire kényszerdiktálta, és akkor is általában csak mennyiségi, a méretek lassú kiterjesztése, és csak kivételesen, továbbá csak hosszú időperiódusban minőségi.¹⁰

A termelés lokális jellege következtében nem érvényesülnek a másutt (lokálításában másutt) indukált pozitív hatások és az elszórtan és szétszórtan jelentkező pozitív irányú változások időbeni elnyújtottságuk és elszigetelt lokális jellegük és a kapcsolatok hiánya következtében nem erősödtek fel,

10. Lásd Gelei Anna: Növekedési trendek a gazdaságban. Bp. 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

nem „társadalmasította” és így nincs érdemleges hatásuk a gazdaság egészének fejlődésére.

A tenyés lokális jellege, a kapcsolatok hiánya következtében a negatív előjelű változások, éppen olyan erővel hatnak, mint a pozitívak. Egy integrált, a lokális tevékenységeket összefogó gazdaságban még különösebb differenciálódás nélkül is hatékonyabb a gazdálkodás, mert a lokális indítású pozitív változások tovaterjednek, a gazdaság egésze magába szívja, adaptálja azokat a hasonló tevékenységek egészére, ugyanakkor a negatív változások többnyire megmaradnak lokális keretekben. Vagyis míg a pozitív jellegű változások a kapcsolatok révén kilépnek lokalitásukból és egy az egész nemzetgazdaságot „átjáró” komulatív folyamattá erősödnek fel, „társadalmasodnak” és újabb változásokat indukálnak, a negatívak többségükben csak lokálisan hatnak, sőt az egész integrált rendszer „visszacsatolásán” keresztül, bizonyos fáziskéséssel általában még lokálisan is mérséklődnek. *Az integrált rendszer adaptálja részének pozitív mozgását az egészre, általánosítja, „társadalmasítja”, és ugyanakkor elszigeteli és még lokalitásában is bizonyos fokig hatástalanítja a negatívokat.* Csere nélkül a lokális változás lokális marad, a csere kifejlődésével társadalmivá válik, és ugyanakkor a csere fejlődésével a társadalmi változások egyre inkább befolyásolják, majd meghatározzák a lokalitást. Mennél általánosabbak és kiterjedtebbek a piaci kapcsolatok, annál inkább így van ez. Annál tovább gyűrűznek a lokális változások, másrésről a lokális tevékenységet annál inkább áthatja a gazdaság interdependens jellege.

A tevékenységek differenciálódásával, a munkamegosztás erősödésével a termelés a legtöbb tevékenység esetében elveszti mástól független lokális jellegét, az egész szerves része lesz. Az őstermelésről leszakadó ipari tevékenységek további és egyre gyorsuló differenciálódása, fokozza az egymásrautaltságot és a piaci kapcsolatok elmélyülésével, kiszélesedésével jár együtt. Mindez fokozza az erősen specializált és ezért termelékeny ágazatok kölcsönös egymás megtermékenyítését és felgyorsítja fejlődésüket.

A mezőgazdaság egészen a legutóbbi időkhöz nagyrészt kívülrekedt ezen a folyamaton, a dolog lényegét tekintve megtartotta természetes önellátó jellegét; nem fejlődtek ki intenzív piaci kapcsolatai más ágazatokkal; tehát érdemileg nem vált az interdependens piacgazdaság részévé. Az a tény, hogy egyre növekvő nem mezőgazdasági népesség számára kellett élelmiszert termelnie, kétségtelenül bővítette ugyan a piaci kapcsolatait, de az alaphelyzeten nem sokat változtatott, *a változások mennyiségiék és nem minőségiek.* A kétségtelen mennyiségi változások ellenére a mezőgazdaság változatlanul megőrizte hagyományos jellegét, azaz beállításában az üzemek nagy hányadában önellátásra berendezkedett, a munkamegosztás szempontjából kevéssé differenciált maradt, gyér piaci kapcsolatokkal rendelkezett és többnyire csak a feleslegeket értékesítette; az alkalmazott technikában az ipari eredetű eszközök használata nem volt domináns, lényegileg fennmaradt a mezőgazdasági sajátlagos két termelési tényezővel űzött technika. Részben az önellátó beállítottság, részben a mezőgazdasági termelésben fennálló biológiai kötöttségek következtében a gazdaságok nagy részében mindent termeltek, amit a mezőgazdaság általában termel, intenzív munkamegosztás a mezőgazdasági üzemek között nem jött létre. Az üzemek tevékenységét a természetszabta kötöttségek, a természeti függőség jellemezte. A jövedelem alacsony színvonala gátolta az üzemek többségében az ipari eredetű technika szélesebb körű alkalmazását. Ezen túlmenően számos egyéb körülmény is akadályozta a mezőgazdaság piaci kapcsolatainak

a kiszélesedését, mindenekelőtt ipari eszközök széles körű használatát és ezen keresztül az ipari jellegű technika meghonosítását a mezőgazdaságban. Ilyen akadályozó tényező többek között:

- a mezőgazdasági termékek közvetlen fogyaszthatósága és a létfenn-tartásban betöltött alapvető szerepe;
- a mezőgazdaságban meglévő tulajdoni és gazdálkodói decentralitás;¹¹
- a mezőgazdasági termelés teljes szélességében két termelési tényezővel, tehát csak földdel és munkaerővel is folytatható;
- nem volt koncentrált kereslet a mezőgazdasági termékek iránt és ez konzerválta az önellátásra beállított gazdálkodást;
- a termékek közvetlen fogyaszthatósága nem igényelt különösebb piaci szervezeti kereteket, és a piaci értékesítés szilárd vázú piacszervezetének hiánya miatt nem érvényesült annak piacbeolvasztó, kapcsolatokat stabilizáló hatása;
- a mezőgazdaságban maradó tevékenység differenciálódása igen lassú volt, mert 1. a termelés szétaprózottsága, fejletlensége és alapvetően önellátó jellege miatt nincs számottevő bővülés (a nagyfokú létbizonytalanság, konjunkturális ingadozások mellett igen alacsony jövedelmi színvonalat biztosító termelési teljesítmények mellett is erős a ragaszkodás a szó szoros értelmében megélhetést biztosító mezőgazdasághoz); 2. a termelés technológiája hosszú időre szinte mozdulatlan; 3. az egyes mezőgazdasági termelési ágazatok, tevékenységek biológiailag meglehetősen feltételezik, továbbá munka- és üzemgazdasági szempontból pedig kiegészítik egymást.

A mezőgazdasági tevékenység *termeléstechnikai sajátosságai*:

a) Az a tény, hogy a mezőgazdaság munkatárgyai — legalábbis a növénytermelésben — *helyhez kötöttek*;

b) A termelést *területileg nem lehet tetszés szerint tömöríteni*, mert az üzemterület kapacitása biológiailag korlátozott;

c) A termelést nemcsak térbeli, de *erős időbeli rugalmatlanság is jellemzi*, mivelhogy *a folyamatok időnyhez kötöttek, szigorúan meghatározott az egyes részfolyamatok időbeli egymásutánisága, sorrendje*;

d) Az egyes folyamatoknak természetileg *elégge kötött időigénye* van;

e) Az egyes *részfolyamatok nem végezhetőek párhuzamosan* a kötött időbeli sorrend miatt;

f) A föld, *mint fontos termelési tényező, társadalmilag felhalmozhatatlan*;

g) Az alapvetően csak eleven munkával és földdel folytatott termelés esetében *nincs a termelés méreteinek bizonyos minimális nagyságfeltétele* és nem szükséges a termelési tényezők meghatározott kombinációja, e tekintetben nincsenek technológiai kötöttségek;

— valamint a mezőgazdasági eredetű termékek *fogyasztásbeli sajátosságai*, az a tény, hogy a létfenntartás szempontjából alapvető fontosságúak, és ugyanakkor közvetlenül fogyaszthatók;

— a mezőgazdasági termelésben meglévő *biológiai kötöttségek*;

11. A decentralált földtulajdon egyfelől a feudalizmus legyőzésének szimbóluma, másfelől a keletkező politikai feszültségek levezetésének a tőke számára kedvező megoldása, amely egyúttal gazdasági előnnyel is jár, hiszen a szétaprózott paraszti értékesítés előnyös piaci pozíciókat jelent a tőke számára a mezőgazdasági termékek alakulásában, azok lefelé nyomásában.

— továbbá a termelés és piaci struktúra decentralitása, mind szerepet játszanak a mezőgazdaság integrálódásának lassításában, a döntő tényező azonban mégiscsak a mezőgazdaságban tartósan megrekedő fölös munkaerő megléte. Az aktív bekapcsolódást a nemzetgazdasági folyamatba a fölös munkaerő akadályozza. Amíg agrártúlnépesség van, ameddig fölös munkaerő reked meg a mezőgazdaságban, nincs hajtóerő, hogy a bősége miatt igen olcsó munkaerőt költséges ipari eredetű gépekkel helyettesítsék. A más szektorokban, termelékenyebb ágazatokban létrehozott termelőeszközök intenzív és bővülő használata tenné lehetővé a piacba történő intenzív bekapcsolódást és ezen keresztül azt, hogy a mezőgazdaság is adaptálja a technikailag gyorsan fejlődő ágazatok technológiai dinamizmusát.

Természetesen nem arról van szó, hogy a mezőgazdaság munkaerő-felesleg esetén semmilyen módon és mértékben nem kapcsolódik be a piacgazdaságba, hiszen egyfelől a növekvő mezőgazdaságon kívüli népesség felé áruként értékesíti a terméket, másfelől, a pénzjövödelmek egy részét ipari eredetű — zömében fogyasztási — cikkek vásárlására fordítja. Ez azonban nem változtat a mezőgazdasági termelés önálló beállítottságán és technológiáján sem, ezek a piaci kapcsolatok nem hoznak lényegi változásokat a mezőgazdaságban. A XIX. század 80-as éveitől megfigyelhető, hogy megnövekszik Nyugat-Európában a termelési célú, ipari eredetű eszközök vásárlása. Korábban hosszú évszadadokon keresztül a mezőgazdaság a lassan emelkedő élelmiszerkeresletet ki tudja elégíteni saját „belső” termelési tényezőinek (föld és munkaerő) az intenzívebb felhasználásával, sajátos intern mezőgazdasági technikájának a fejlesztésével is. Egyrészt volt fölös munkaerő és sok esetben föld is, másrészt semmi akadálya nem volt a két termelési tényező összetételének a hozamfokozást elősegítő átkombinálására, továbbá az intenzívebb kultúrák gyorsabb fejlesztésére. Vagyis a mezőgazdaságon kívüli ágazatok nem követelték oly gyors ütemben a mezőgazdasági termékeket és a mezőgazdaságban levő termelési tényezőket, ami szükségessé tette volna az ipari eredetű eszközök felhasználását. A XIX. század végén megváltozik a helyzet. A gyors iparfejlődés megnöveli a mezőgazdasági termékek iránti keresletet és olyan helyzetet teremt, hogy a mezőgazdaság meglévő erőforrásaival nem képes kielégíteni többé a megnövekedett élelmiszer-szükségletet és ezért előtérbe kerül a hozamfokozó ipari eredetű eszközök intenzív és gyorsan bővülő használata.

Noha a munkaerő iránt is gyorsan növekedett a kereslet, ennek ellenére nem volt képes a mezőgazdasági túlnépességet felszívni. Az ipari eredetű eszközök használatára a mezőgazdasági termelés, a hozamok fokozása érdekében került sor, ez magyarázza a hozamfokozó ipari eszközök fokozott használatát. Sor került ugyan gépek alkalmazására is, lényegében azonban nem azért, nem azzal az elsődleges céllal, hogy az eleven munkát helyettesítsék, hogy munkaerőt szabadítsanak fel az ipar számára.

Az alkalmazott gépek elsősorban a hozamok fokozását segítették elő, részben közvetlenül, részben oly módon, hogy a gépesítés nyomán felszabadított munkaerőt nagyrészt a mezőgazdaság intenzívebb ágazataiban lehetett és kellett felhasználni.

A dolog lényegét abban lehet összefoglalni, hogy a mezőgazdaság fejlesztésében hosszú ideig nem játszott lényeges szerepet a mezőgazdaságban alkalmazott termelési tényezők felszabadításának, helyettesítésének a szükséglete. A mezőgazdaság feladata a mezőgazdasági termelés növelése volt, a mező-

gazdaságon kívüli fejlődéshez szükséges munkaerőt és földet, a növekedés lassú volta, és a mezőgazdaságban meglévő munkaerő és föld bősége következtében a mezőgazdaság képes volt biztosítani saját belső tényezőinek intenzívebb felhasználásával, tehát *nem volt szükséges és lehetséges, hogy az ipar és más ágazatok a bennük létrehozott termelési tényezőket számottevő mértékben átáramoltassák a mezőgazdaságba és ezzel intenzíven bevonják a mezőgazdaságot a nemzetgazdaság vérkeringésébe.* A termelési tényezők áramlását az *egyirányúság* jellemezte; a mezőgazdaság folyamatosan, a bővülő nemzetgazdaság szükségleteinek mértékében, „átengedte” termelési tényezőit más ágazatoknak anélkül, hogy azokat más termelési ágazatokba létrehozott, *technikai jellegűekkel ellentételezte volna, mert ezt akadályozta sok más mellett döntően, a megmaradt termelési tényezőzők bősége, termelőképességük kapacitáskihasználatlansága és így költséget nem okozó termelési felhasználhatósága.* Nyugat-Európában ez a helyzet a XIX. század végéig tart. Ekkor a megnövekedett népesség élelmiszer-szükséglete megköveteli ipari eredetű hozamfokozó eszközök intenzívebb alkalmazását, mert a mezőgazdasági termelés pusztán belső erőforrásokon alapuló extenzív és intenzív kiterjesztése nem képes már fedezni a megnövekedett élelmiszer-szükségletet. *A hozamnövelő ipari eszközök használata azonban nem jelenti az ipari jelleg átvételét, a mezőgazdálkodás továbbra is megtartja biológiai-természeti meghatározottságát, a gazdálkodás továbbra is csak agro-biológiai összefüggések, kötöttségek alapján folyik, közgazdasági, ökonómiai meghatározottságok alig játszanak szerepet és így nem érvényesítik az agrárszektorban a mozgásukban érvényesülő, egyre erőteljesebb dinamizmust.* Igaz ugyan, hogy a hozamfokozó eszközök fokozott használata a korábbiakhoz képest már bizonyos fokig *kétirányúvá teszi az erőforrás-áramlást* mezőgazdaság és ipar között, oly módon azonban, hogy ez *nem érinti a mezőgazdasági technológia jellegét;* az ipari eredetű hozamnövelő eszközök megoly intenzív használata is, ilyen értelemben csak *mennyiségi változásokhoz vezet, nem kényszerít az ipari jelleg átvételére,* továbbá az ipari jellegű termelés technológiai dinamizmusát csak mennyiségi változásokban, és igen korlátozottan közvetíti a mezőgazdaság felé. A termelési tényezők ilyen jellegű mezőgazdaságba áramlását az állótoke jellegű ipari eszközök közvetíték, ezt viszont változatlanul akadályozta Nyugat-Európában (Anglia kivételével) a mezőgazdaságban megrekedő munkaerő-felesleg.¹² *A mezőgazdaság Nyugat-Európában egészen a második világháború utánig a nemzetgazdaság munkaerő-felesleg tartálya maradt és végső fokon ez az oka annak, hogy a mezőgazdaság, a dolgok érdemét tekintve, a minőségi adaptációkat tekintve, egész eddig eléggé zártan, a többi gazdasági ágazatban vég-*

12. Ha nyomon követjük a mezőgazdaság technikai és kapcsolati fejlődését, három lényeges szakasz különböztethető meg: 1. a mezőgazdaság fejlődése kizárólag belső tényezőinek fejlesztésére korlátozott; 2. a mezőgazdaság a termékkibocsátás növelése érdekében egyre szélesedően használ fel hozamnövelő ipari eszközöket, nem helyettesítő jelleggel, hanem a korábbiakhoz képest pluszként, az intenzivítás fokozása céljából; 3. A mezőgazdaságon kívüli megnövekedett munkaerő-kereslet munkamegtakarító termelőeszközök használatát állítja előtérbe, a termelés fokozása háttérbe szorul és előtérbe kerül a munkaerő-felszabadítás. A sűrűn lakott Nyugat-Európában az ipari eszközök behatolásának ez a sorrendje megfelel a történelmi sorrendnek; az USA-ban, a feltételek különbözősége folytán, ez a sorrend a 2. és 3. szakaszt illetően fordított. (Erre utalnak a Nyugat-Európa, USA mezőgazdaságának eltérő jellegű fejlettségére vonatkozó korábban bemutatott mutatók.)

bemenő gyors minőségi változásoktól szigetelten saját természetes öntörvényei alapján fejlődött. A termékenyítő helyettesítődési folyamatok, amelyek a növekedés lényegét képezik, a korlátozó feltételek miatt a mezőgazdaságot nem járhatták át, közvetítésükkel a mezőgazdaság nem adaptálhatta a gazdaság technológiai és strukturális dinamizmusát. Abban, hogy a mezőgazdaság fejlődése hosszú időn keresztül oly lassú volt, és hogy a mezőgazdaság és ipar között az elmúlt évszázadok alatt a gazdálkodás technikáját és struktúráját illetően ilyen különbségek fejlődtek ki, a mezőgazdasági tevékenység természeti-biológiai meghatározottsága mellett legalább olyan szerepe van a gazdasági feltételek eltérőségének, ezek között is elsőként a gazdaságilag fölös munkaerő meglétének a mezőgazdaságban. A döntő változások a mezőgazdaság fejlődésében, technológiájának és szerkezetének átalakulásában a nyugat-európai országokban a második világháború után döntően ezeknek a feltételeknek a mélyreható megváltozásával függenek össze. A népesség strukturális átalakulása nemcsak passzív tükrözője a gazdaság strukturális átalakulásának, hanem fontos előmozdítója is.

5. A mezőgazdaság növekedési sajátosságai

A mezőgazdaság a növekedésben sajátos helyet foglal el. Szerepe, jelentősége a növekedés során változik, változik a hozzájárulás mértéke és megváltoznak a hozzájárulás formái is és azok egymáshoz viszonyított relatív súlya is. A mezőgazdaság növekedési sajátosságai alapvetően három körülménnyel függenek össze: 1. az élelmiszer-kereslet alakulásának sajátosságai; 2. a mezőgazdasági tevékenység körének szűkülése; 3. a mezőgazdaság történelmileg örökölt decentrált szektorstruktúrája.

Az élelmiszerek keresletének alakulását a növekedés során a következők jellemzik:

a) Mennél magasabb az általános jólét, az élelmiszer-fogyasztás emelkedése annál inkább elmarad a jövedelem emelkedésének a mértékétől.

b) A kereslet alacsony ár rugalmassága következtében az árak esetleges csökkentése sem hat lényegileg a kereslet nagyságára.

c) A népesség emelkedése — amely maga is csökkenő tendenciát mutat — csak degresszíve növeli az élelmiszer-keresletet, mert az alacsony szaporodási ütem mellett növekszik az idősebb korcsoportok aránya a népességben és ezek élelmiszer-fogyasztása kisebb, ui. az életkor emelkedésével a táplálkozási szükséglet csökkenő.

Vagyis összegezve, a növekedés degresszív hatással van az élelmiszerek keresletére. A gazdasági növekedés folyamatában, az összegazdasághoz képest az egész élelmiszer-létrehozó tevékenység relatíve csökken, de az élelmiszer-blokkon belül is jelentős eltolódások mennek végbe az élelmiszernyersanyag-előállítás, tehát a mezőgazdaság rovására. (Shifts towards commercialisation). Más ágazatokban a termelékenység emelkedése tágitja a tevékenységek körét (az előállított termékfajták számának növekedése és a választék bővülése révén), hiszen a technika fejlődése és az életszínvonal emelkedése egyre újabb szükségleteket teremt. Ezzel szemben a mezőgazdaságban a termékfajták száma és minősége (amennyiben azokat mezőgazdasági termékként vesszük számba) vagyis a termelési folyamatok köre alig tágul, gyakorlatilag változatlan. *Vagyis a termelékenység emelkedésének munkamegtakarító hatá-*

sát nem ellensúlyozza a tevékenységi kör tágulása, új termékek termelése. Éppen ellenkezőleg, a technikai fejlődés hatásaként meglazulnak az egyes mezőgazdasági munkafolyamatok közötti szerves kapcsolatok, és lehetőség nyílik arra, hogy korábbi mezőgazdasági tevékenységek leszakadjanak a mezőgazdaságról és termelékenyebb ágazatokban önállósuljanak, iparosodjanak.

A struktúraváltozások mindenütt az alacsonyabb technikai színvonalú vertikumból a magasabb felé történő mozgás jegyében zajlanak! Amikor a mezőgazdaság intenzívebben bekapcsolódik a nemzetgazdasági helyettesítődési folyamatokba az iparosítható tevékenység leválása, önállósulása meggyorsul. Az, hogy a mezőgazdasági munkaerő egy része áttevődik az élelmiszer-gazdaság más, mezőgazdaságon kívüli szféráiba, tulajdonképpen a termelékenységet emelő helyettesítési folyamatok sajátos élelmiszer-gazdasági megnyilvánulása, ahol is a strukturális változások, a fejlettebb struktúra felé történő eltolódás úgy megy végbe, hogy a tevékenység, mint nem mezőgazdasági tevékenység, az agrárszektoron kívül önállósul. A magasabb termelékenységű vertikumok felé végbemenő eltolódás nem magában a mezőgazdaságban megy végbe. *A mezőgazdaság számára ez az eltolódás, a struktúrák termelékenységét emelő változása, mindig a mezőgazdasági tevékenység zsugorodásával jár együtt, vagyis a termelési tényezők és ennek kapcsán a tevékenységi körök bővülése a földhöz kötött tevékenységek zsugorodását vonja maga után.*¹³ A mezőgazdasági tevékenységek helyettesítődése ipariakkal ugyanakkor emeli az élelmiszer-előállítás termelékenységét, ezért ugyanakkora élelmiszer-mennyiséget egyre kevesebb ember állít elő.

A mezőgazdaság növekedési folyamatában játszott szerepét jelentősen befolyásolja a mezőgazdaság szétaprózott szektorstruktúrája. A mezőgazdaságban Nyugat-Európában egészen a legutóbbi évtizedekig a saját munkára

13. Mindez felhívja a figyelmet arra, hogy a mezőgazdálkodás, az agrárszektor köre nem egyszer és mindenkorra adott, ui. a termelékenységet emelő specializálódás hatásaként a mezőgazdasághoz korábban integránsan hozzátartozó tevékenységek leszakadnak a mezőgazdaságról és ipariként különülnek el, a szorosabb értelemben vett mezőgazdálkodás a folyamatok egyre szűkebb körére korlátozódik. Amilyen mértékben ez a folyamat előrehaladt annak mértékében válik egyre inkább követelménnyé, hogy a mezőgazdasági tevékenységet technikailag s gazdaságilag is szoros egységben kezeljék és fejlesszék azokkal a tevékenységekkel, amelyek a mezőgazdaságon kívül közvetlen részt vesznek az élelmiszerek előállításában. A mezőgazdaság egyre erősebb függésbe kerül a tevékenységéhez kapcsolódó ágazatoktól, szakaszoktól és ennek megfelelően az ezekkel való összetartozása mind hangsúlyosabb lesz. Ezzel párhuzamosan a mezőgazdasági hagyományos definíciója is problematikus lesz, ui. a föld mind természeti elem különleges jelentőségének a kiemelése egyre kevésbé indokolt, egyrészt, mert a föld szerepe a mezőgazdasági termelésben általában is csökken (a termelés jellegét itt is egyre inkább az eszközhasználat határozza meg), másrészt bizonyos mezőgazdaságának tekintett tevékenységek (területtől függetlenül fejleszthető állattenyésztés) esetében a földtől való függőség valószínűleg nem erősebb, mint számos iparinak tekintett tevékenységnél. A folyamatok szétágazó fejlődése tehát eltérő mezőgazdasági definíciókat tesz lehetővé, a mezőgazdaságot tekinthetjük az ember biológiai szükségleteit kielégítő javakhoz szükséges nyersanyagok termelőjének, ez esetben a tevékenység eredményeinek végső felhasználása az elkülönítés alapja és nem feltétel a földhöz kötöttség, másfelől ha a földhöz kötöttségből mint feltételből indulunk ki, nem számíthatók mezőgazdasági tevékenységnek a területtől függetlenül fejleszthető állattenyésztési ágazatok, hisz itt a föld semmivel sem több, mint számos ipari ágazatban, nevezetesen a munka tere, a tevékenységek koncentrációját a rendelkezésre álló földnagyság ezekben az ágazatokban nem akadályozza.

épülő kisüzemeknek nagy volt a súlya, a szektor termelőeri és a gazdálkodási viszonyok inkább hasonlítottak a kézműiparra, mint a modern, koncentrált nagyüzemi tömegtermelésre. A szétaprózott, decentralt struktúra párosulva a tartósan meglevő latens túlnépeséggel, akadályozta a mezőgazdaság technikai fejlődését és a modern gazdálkodói elvek térhódítását, a termelés számottevőbb koncentrációját és specializációját. Ugyanakkor a decentraltságból fakadó kínálati szétforgácsoltság piaci szempontból is nagy hátrányt jelent a mezőgazdaságnak az erősen koncentrált mezőgazdasági termelészköz-ellátó és élelmiszer-feldolgozó, valamint -értékesítő ágazatokkal szemben.

A gazdasági növekedés folyamatában *a jövedelmek növelésének lehetőségei a mezőgazdaságban sokkal korlátozottabbak, mint az iparban.* Az iparban a termelékenység emelkedése nemcsak a termelést növeli, a bérek emelkedésén keresztül bővíti a piacot is. Egy új iparcikk termelése egyúttal új piacot is jelent. A mezőgazdaságban — termékeinek fogyasztásbeli sajátosságai miatt — ez a hatás nem érvényesül.

A munkamegosztás szélesedésével egyre több, hajdan mezőgazdasági tevékenység szakad le a mezőgazdaságról és válik az ipar, a kereskedelem és egyéb ágazatok tevékenységévé, *s a mezőgazdasági tevékenység köré, a tulajdonképpeni mezőgazdasági funkció egyre szűkül.* A feldolgozóipar és szállítóipar egyre több területet hódítanak el a mezőgazdaságtól, *s a szélesan értelmezett élelmiszer-termelés folyamatában a mezőgazdasági termelés a vertikum egyetlen láncszemévé olvad.* Napjainkban a tudományos-technikai forradalom hatására ez a folyamat különösen felgyorsult. Ennek következtében az élelmiszerek fogyasztói kiadásainak egyre nagyobb része a feldolgozóipar és kereskedelem jövedelmévé válik, miközben a mezőgazdaság részesedése gyors ütemben csökken.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy *a mezőgazdaság részesedésének gyors csökkenése a fogyasztói árakban realizált összegből nemcsak a funkciótadás következménye; benne kifejezésre jut a nagy élelmiszer-feldolgozó és -kereskedelmi monopóliumok és a szétaprózott mezőgazdasági üzemek közötti egyenlőtlen csere is.*

6. Hangsúlyeltolódások a mezőgazdaság növekedési funkcióiban

Az egyre jobban telítődő élelmiszer-szükségletek, valamint a mezőgazdaság munkaerő-feleslegének megszűnése, vagy legalábbis a könnyen felszabadítható mezőgazdasági munkaerő alacsony, az ipar és a terciér ágazatok szükségleteit nem kielégítő mennyisége, továbbá az állami támogatásnak a termelés növelése helyett a strukturális változásokat meggyorsító irányába történő áthangolódása azt eredményezte, hogy az 50-es és 60-as években a mezőgazdaság közgazdasági növekedési hozzájárulásában *egyre nagyobb szerepet kap Nyugat-Európában a mezőgazdaságon kívüli ágazatok fejlődésében fontos szerepet játszó és a nemzetgazdaság strukturális változásait lehetővé tevő termelési tényező, a munkaerő felszabadítása.*

Ha megvizsgáljuk a mezőgazdaság növekedési hozzájárulásának különböző területeit azt tapasztaljuk, hogy *termékhozzájárulás szerepe fokozatosan csökken.* A mezőgazdasági termelés évi átlagos növekedési üteme a 60-as években

jóval lassúbb volt, mint az 50-es években, a 70-es évekre pedig további lassulás várható.

Az Európai Gazdasági Bizottság vizsgálatai szerint a mezőgazdasági termelés növelése helyett a strukturális változásokat meggyorsító irányba töremértékben növekszik.

A MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉS NÖVEKEDÉSI ÜTEME

5. sz. táblázat

	Tényleges	Előrevetítés	
	1962/54—1961/63	1961/63—75	1975—85
Ausztria	3,3	1,8	0,9
Belgium	2,1	1,3	0,9
Dánia	2,1	0,8	0,6
Franciaország	2,6	2,3	1,3
NSZK	2,1	1,9	1,0
Hollandia	2,0	1,4	1,1
Norvégia	0,5	-0,3	1,0
Svédország	-0,2	0,6	-0,1
Svájc	0,8	1,7	1,4
Egyesült Királyság	3,0	2,4	1,6
Olaszország	1,9	2,7	2,3

Forrás: Economic Survey of Europe 1971. alapján.

A fenti adatok egyértelmű és igen gyors csökkenést mutatnak. A képből csak Olaszország lóg ki, ami azzal függ össze, hogy Olaszország tulajdonképpen nem is tartozik bele abba a körbe, amelyre vonatkozóan megállapításaink általában érvényesek (gazdasági fejlettsége lényegesen alacsonyabb színvonalú, mint a többi országé, az agrárnépesség 1950-ben a vizsgált időszak kezdetén jóval 30% fölött volt); adataink bemutatása azért érdekes, mert rávilágít arra, hogy a növekedési fordulat (a jelentős agrártúlnépesség és az élelmiszer-szükséglet viszonylag jóval nagyobb rugalmassága következtében) amely a vizsgált többi országban az 50-es évek közepe körül következett be, itt csak a 60-as évek végén mutatkozik. (A svéd és svájci adatok divergálása az általános tendenciától agrárpolitikai okokra vezethető vissza.)

Valójában a mezőgazdaság termékhozzájárulása a gazdasági növekedéshez még ennél is szerényebb, mint amit a bruttó mezőgazdasági terméknövekedése mutat, ugyanis a mezőgazdaság bruttó termékében állandóan emelkedik a mezőgazdaság által vásárolt ráfordítások értéke és csökken a mezőgazdaság „hozzáadott értéke” (a mezőgazdasági value added).

A hosszú távú növekedési vizsgálatok⁴⁴ azt az igen érdekes tapasztalatot hozták, hogy a fejlettség egy bizonyos szintjén, amikor a mezőgazdaság már viszonylag jelentős piaci kapcsolatokkal rendelkezik, tehát intenzívebben bekapcsolódik a közgazdaság vérkeringésébe, a mezőgazdaságnak a bruttó nemzeti termékből való állandóan csökkenő részesedése mellett, a mezőgazdaság által vásárolt ráfordítások a bruttó nemzeti termék %₀-ban igen nagyfokú

14. Mindenekelőtt Simantov vonatkozó vizsgálatait.

állandóságot mutatnak. A mezőgazdaság „hozzáadott értéke” tehát gyorsabb ütemben csökken a bruttó nemzeti termék %-ában, mint a mezőgazdaság bruttó termelési értéke.

Ezt mutatja a svéd szekuláris fejlődés vizsgálata, de erre utalnak a különböző országokra vonatkozó rövidebb távú vizsgálatok is.

A MEZŐGAZDASÁG BRUTTÓ TERMELESI ÉRTEKE (TERMELOI ÁRAKON),
A MEZŐGAZDASÁG HOZZÁADOTT ÉRTEKE ÉS VÁSÁROLT RÁFORDÍTÁSAI
(PIACI ÁRAKON) A BRUTTÓ NEMZETI TERMÉK %-ÁBAN SVÉDORSZÁGBAN
AZ ELMÚLT ÉVSZÁZADBAN
(folyó árakon)

6. sz. táblázat

Év	A mg. term. értéke a BNT %-ában	A mg. hozzáadott értéke BNT %-ában	A mg. által vásárolt a BNT %-ában	váráford. a mg. term. értékének %-ában
1861	31,2	29,5	1,7	5,5
1866	29,4	27,6	1,8	6,1
1871	32,6	30,7	1,9	5,8
1875	29,0	26,9	2,1	7,2
1880	29,4	27,2	2,2	7,4
1885	28,4	25,9	2,5	8,7
1890	25,8	22,7	3,1	12,0
1895	25,2	22,6	2,6	10,3
1900	22,5	19,0	3,3	14,8
1905	21,0	16,9	4,1	19,5
1910	22,9	19,3	3,6	15,7
1915	21,8	18,7	3,1	14,2
1920	18,5	15,3	3,2	17,6
1925	16,2	13,4	2,8	17,2
1930	13,2	10,6	2,6	19,7
1935	13,4	10,9	2,5	18,3
1940	12,8	9,9	2,9	22,8
1945	11,6	8,7	2,9	25,0
1950	11,0	8,0	3,0	27,2
1960	7,3	4,4	2,9	39,7

Forrás: Simantov A.: The dynamics of Growth and Agriculture.
Zeitschrift für Nationalökonomie XXVII. k. 3. f.
Springer Verlag Wien—New York, 1967. 340. old.

A mezőgazdaság részesedése a bruttó nemzeti termékből folyamatos csökkenést mutat, ezen belül azonban a vásárolt ráfordítások növekedése — úgy tűnik — lépést tart az összeggazdaság bővülésével (erre utal a bruttó nemzeti termékből való részesedésük konstans volta, időtől és országtól szinte független, meglepő állandósága) vagyis, a mezőgazdaságnak a bruttó nemzeti termékből való csökkenése éppen és — úgy tűnik — csak a mezőgazdaságot, az élelmiszer-előállítás östermelő ágazatát érinti.

A vásárolt érték növekedésének — a mezőgazdasági termelés %-ában — a magyarázata az összeggazdaság technológiai fejlődése. A vásárolt érték reprezentálja az összeggazdasági technológiai fejlődést, amit a mezőgazdaság felhasznál. (Mennél kevésbé kapcsolódik be a piaci vérkeringésbe, a nemzet-

A MEZŐGAZDASÁG VÁSÁROLT RÁFORDÍTÁSAINAK ALAKULÁSA A BRUTTÓ NEMZETI TERMÉK %-ÁBAN NÉHÁNY FEJLETT TŐKÉS ORSZÁGBAN

7. sz. táblázat

Év	Franciaország	NSZK	Norvégia	Egyesült Kir.	USA
1950	..	3,4	2,4	..	3,7
1951	..	3,5	2,0	..	3,7
1952	..	2,1	2,3	..	3,6
1953	..	2,5	2,2	3,2	3,5
1954	..	2,5	2,3	3,3	3,3
1955	..	2,3	2,6	3,3	3,0
1956	..	2,4	2,8	3,1	3,4
1957	3,2	2,6	2,7	3,2	3,0
1958	3,2	2,7	2,7	3,0	3,3
1959	3,4	2,7	2,7	3,0	3,2
1960	3,3	2,4	3,0	2,7	3,0
1961	3,3	2,4	..	2,8	3,2
1962	3,3	2,5	..	2,6	2,9
1963	..	2,5	11	..	2,9

Forrás: Simantov, A.: I. m. 341. old.

gazdaság interdependens rendszerébe, annál nagyobb késéssel.) Azt, hogy a mezőgazdaság által vásárolt érték hasonló gyorsan növekszik (ugyanolyan ütemben emelkedik), mint a bruttó nemzeti termék (vagyis részesedése a bruttó nemzeti termék értékéből változatlan) az magyarázza, hogy a mezőgazdaság alkalmazkodik az összegazdaság technológiai fejlődéséhez. A fix — 3% körüli részcsedési értéktől való eltérések éppen az alkalmazkodás késedelméből (pontosabban lassúbbodásából), illetve felgyorsulásából adódnak. (E megállapítások természetesen az esetlegességet csökkentő több éves, esetleg

AZ ÉLELMISZER FOGYASZTÓI KIADÁSOK (FIGYELMEN KÍVÜL HAGYVA A MEZŐGAZDASÁG HOZZÁADOTT ÉRTÉKÉT) CSAK A NEM MEZŐGAZDASÁGI SZEKTOROK TELJESÍTMÉNYEIT FIGYELEMBE VÉVE — A BRUTTÓ NEMZETI TERMÉK %-ÁBAN

8. sz. táblázat

Év	Dánia	Franciaország	Egyesült Kir.	USA
1952	11,6	12,0	8,9	12,2
1953	11,7	12,8	9,6	12,4
1954	12,6	12,6	10,6	13,1
1955	14,0	12,8	11,1	12,9
1956	11,9	12,9	11,4	13,1
1957	12,6	11,9	11,3	13,3
1958	14,1	10,7	11,4	12,2
1959	12,4	12,1	11,3	12,5
1960	12,4	11,1	10,8	12,6
1961	12,7	12,4	11,0	12,5
1962	10,8	11,5	11,0	12,2
1963	12,7	12,5	10,7	12,3

Forrás: Simantov, A.: I. m. 343. old.

évtizedes átlagértékekre vonatkoznak; az évenkénti eltérést számos szezonális tényező, mindenekelőtt a mezőgazdasági termelés eredményességének ingadozásai magyarázzák.)

A svéd szekuláris adatok és a különböző országok egymás melletti vizsgálata az élelmiszer-előállítás egy további érdekes sajátosságára derítettek fényt. Simantov különböző időpontokra és különböző országokra vonatkozó számításai arra engednek következtetni, hogy nemcsak a mezőgazdaság vásárolt ráfordításai, hanem az *élelmiszer-előállítás mezőgazdaságon kívüli tevékenységei (feldolgozás és forgalmazás) is a bruttó nemzeti termék 0/10-ában ugyan-csak nagyfokú állandóságot mutat.* Az élelmiszer-fogyasztói kiadások mezőgazdaságon kívül realizálódó értékei (fogyasztói kiadások élelmiszerekre mínusz, a mezőgazdaság hozzáadott értéke mínusz mezőgazdasági import) a bruttó nemzeti termék 120/10-a körül mozogtak. Vagyis úgy tűnik, hogy az *élelmiszer-előállítás egész mezőgazdaságon kívüli teljesítménye, hozzájárulása a bruttó nemzeti termék mértékében konstans, miközben a mezőgazdaság hozzájárulása egyre inkább csökken.* Az élelmiszer-előállítás egyre hosszabb körutai összességükben, a mezőgazdaság kivételével, lépést tartanak az összgazdasági dinamizmussal, miközben a mezőgazdaság részesedése — normális növekedés viszonyai között — állandóan csökken.

Mennél fejlettebb egy gazdaság, annál mérsékeltebben emelkedik a mezőgazdasági hozzáadott érték és ezért részesedése a bruttó nemzeti termékben annál gyorsabban csökken, továbbá annál kisebb mértékű a mezőgazdaság termékhozzájárulása a gazdaság növekedéséhez.

Д-р. Ференц Гросман:

РОЛЬ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РОСТЕ

(Резюме)

В первой части своей работы автор рассматривает взаимосвязи между уровнем экономического развития и значением национального хозяйства.

Как исследование многовекового развития отдельных стран, так и сопоставительное изучение стран разного экономического развития свидетельствуют о том, что между значением и ролью сельского хозяйства в национальном хозяйстве и уровнем экономического развития страны существует тесная отрицательная корреляция.

Во второй части рассматриваются взаимоотношения между условиями экономического развития и особенностями конкретного развития сельского хозяйства. Автор указывает на то, что соотношение имеющейся земельной площади и содержимого населения влечет за собой существенно важные различия в развитии сельского хозяйства; совсем иные стремления стоят в центре развития. Кроме общего развития хозяйства, релятивная скудность производственных факторов определяет решающим образом, какие требования будут поставлены национальным хозяйством перед сельским хозяйством и тем самым участие сельского хозяйства в экономическом развитии в данных конкретных условиях.

В третьей части своей работы автор в связи с толкованием и измерением вклада в рост сельского хозяйства подчеркивает, что экономический рост можно оценивать только путём экономического подхода.

Чем интенсивнее становятся связи сельского хозяйства с рынком, тем менее можно ощущать и оценивать результаты сельского хозяйства только в рамках этой отрасли.

Чем более развиты взаимоотношения отраслей экономики, тем богаче течение ресурсов и деятельности, способствующее росту и взаимному оплодотворению.

В наши дни выдвигаются на передний план функции развития сельского хозяйства, способствующие быстрому изменению структур:

1. вклад посредством рабочей силы,
2. вклад посредством ёмкости, рынка.

А в четвертой части работы развёртываются особенности развития сельского хозяйства. Эти особенности частью производственно-технического характера, частью потребительного характера, а частью они связаны с децентральным характером структуры отрасли.

DIE ROLLE DER LANDWIRTSCHAFT IM WIRTSCHAFTLICHEN WACHSTUM

(Resümee)

Im ersten Teil der Studie untersucht der Verfasser die Zusammenhänge zwischen dem Niveau der wirtschaftlichen Entwicklung und dem nationalökonomischen Gewicht der Landwirtschaft. Sowohl die Untersuchung der jahrhundertelangen Entwicklung der einzelnen Länder als auch die parallele Untersuchung der Länder mit unterschiedlichen Entwicklungsgrad beweist, dass eine enge negative Korrelation zwischen dem nationalökonomischen Gewicht und der nationalökonomischen Rolle der Landwirtschaft einerseits und dem wirtschaftlichen Entwicklungsgrad andererseits besteht.

Im zweiten Teil werden die Zusammenhänge zwischen den Bedingungen des wirtschaftlichen Wachstums und den konkreten Entwicklungseigenschaften der Landwirtschaft analysiert. Der Verfasser weist darauf hin, dass das Verhältnis zwischen der zur Verfügung stehenden Bodenfläche und der zu ernährenden Bevölkerung grundlegende Divergenzen in der Entwicklung der Landwirtschaft nach sich zieht; völlig unterschiedliche Bestrebungen werden in den Mittelpunkt der Entwicklung gestellt. Es wird neben dem allgemeinen Entwicklungsgrad der Wirtschaft durch die relative Knappheit der Produktionsfaktoren der gegebenen Nationalwirtschaft entscheidend bestimmt, welche Anforderungen die Nationalwirtschaft an die Landwirtschaft stellt und welchen Anteil die Landwirtschaft dadurch unter den gegebenen konkreten Verhältnissen am wirtschaftlichen Wachstum nimmt.

Im dritten Teil nimmt der Verfasser zur Frage der Messung und Auslegung des Wachstumsbeitrages der Landwirtschaft Stellung. Er betont, dass das wirtschaftliche Wachstum nur in nationalökonomischer Annäherung gewertet werden kann. Je intensiver die Marktbeziehungen der Landwirtschaft werden desto weniger kann man die Leistungen der Landwirtschaft auf den Sektor elingengt, in den sich nur hier zeigenden Effekten spüren und messen. Je entwickelter die Interependenz der gegenseitigen Abhängigkeit der in der Nationalökonomie wirkender Zweige ist, desto reicher ist ihre Strömung zur Anspornung des Wuchses der Kraftquellen und Tätigkeiten, die gegenseitige Befruchtung. In unseren Tagen rücken jene Wachstumsfunktionen der Landwirtschaft in den Vordergrund, die sich günstig auf die schnelle Veränderung der Struktur auswirken:

1. Beitrag mit den Arbeitskräften;
2. Beitrag zum Markt, zur Aufnahmefähigkeit.

Im vierten Teil werden die Wachstumseigentümlichkeiten der Landwirtschaft erörtert. Diese haben teilweise produktionsell-technischen Charakter, teilweise betreffen sie den Verbrauch, teilweise hängen sie mit der Dezentralisierung der Sektorenstruktur zusammen.

DR. GYÖRFFY LÁSZLÓ

FEJLESZTÉSI FORRÁSOK KÉPZÉSE ÉS FELHASZNÁLÁSA A KÖZHASZNÁLATÚ KÖZÜTI KÖZLEKEDÉSBEN A GAZDASÁGIRÁNYÍTÁS REFORMJA UTÁNI IDŐSZAKBAN

Gazdaságirányítási rendszerünk egyik fő problémájaként jelentkezik a fejlesztési eszközök hatékony felhasználása szabályozásának kérdése. A beruházási piac feszültsége, a fejlesztések hatékonyságának nem megfelelő alakulása — mint a legtöbb termelő ágazatban tapasztalt jelenség — igényli az eszközfejlesztés központi és vállalati gyakorlatának elemzését a gazdaságirányítási reform e területére vonatkozó célkitűzéseinek tükrében.

Tanulmányunk célja, hogy a népgazdaság egyik fontos területén, a közhasználatú autóközlekedésben megvizsgáljuk, hogy a gazdaságirányítás jelenlegi rendszerének keretei között — amikoris a fejlesztés területére vonatkozóan irányelveként¹ nyert megfogalmazást;

- a vállalati döntés és érdekelttség szerepének növelése,
- a fejlesztés és jövedelmezőség kapcsolatának erősítése,
- a fejlesztések orientálásában a piaci impulzusok szerepének fokozása,
- a szintentartás és a kisebb bővítések vállalati saját alapból történő finanszírozása, valamint
- a hitellel finanszírozott vállalati fejlesztések bővítése — ...

milyen fejlesztési tevékenységre nyílt lehetőség, és az miként szolgálta az ágazat fejlődését, ezen keresztül pedig az időszak fejlesztéspolitikai célkitűzéseinek megvalósítását.

1. Az autóközlekedési vállalatok helye a közlekedési ágazatban

Az áru- és személyszállítás a társadalmi újratermeléssel és általában a társadalmi élettel szoros kontaktusban fejlődő, fontos népgazdasági ág. Jelentőségét aláhúzza az a tény, hogy az elmúlt 20 év folyamán hazánkban a nemzeti jövedelem növekedését meghaladó ütemben nőtt a szállítási teljesítmények értéke. A nemzeti jövedelem termelés és a szállítás közötti összefüggés egyben az ágazat fejlődésének korlátját is magában hordozza, hiszen a szál-

1. MSZMP Központi Bizottság 1966. május 25—27-i ülésének anyaga (Kossuth 1966.)

litási szükséglet csak az egyéb népgazdasági ágak, illetve a lakossági életszínvonal alakulásának függvényében jelentkezik.

A népgazdaság összes szállítási tevékenységében — bár csökkenő arányt mutat — mégis alapvető a közhasználatú közlekedés által bonyolított fuvarozás. Részaránya a szállított súly alapján 1971-ben 49,7 százalékot, az árutonna kilométerek alapján pedig 84,4 százalékot képviselt az áruszállítás terén.

A tanulmány tárgyát az autóközlekedési vállalatok tevékenysége képezi, mely átfogja a közhasználatú közúti közlekedés döntő hányadát. Súlya folyamatos növekedést mutat, ugyanis a közúti közlekedés, ezen belül pedig az autóközlekedési vállalatok által végzett szállítások fejlődési dinamikája az utóbbi 10 évben a közlekedés ágazataihoz viszonyítva a leggyorsabb volt.²

Az eszközök megújítása és bővítése az újratermelési folyamat alapvető mozzanatát képezi és meghatározzák annak jellegét. Ugyanakkor a gazdálkodás során lejátszódó egyéb folyamatok befolyásolják az eszközgazdálkodás lehetőségét, irányát és hatásfokát. Az újratermelési folyamat tehát ok és okozat egyszerre — a jelen tanulmány tárgya — az eszközfejlesztési tevékenység szempontjából, ezért célszerű annak a témához kapcsolódó vonatkozásait röviden áttekinteni.

Összességében azt állapíthatjuk meg, hogy a mechanizmusreform óta eltelt öt év gazdálkodására a bővített újratermelés volt a jellemző. Értékoldalról tekintve a teljesítmény növekedését 54¹/₉-ban az igénybe vett élő- és holtmunka tömegének bővítése eredményezte.

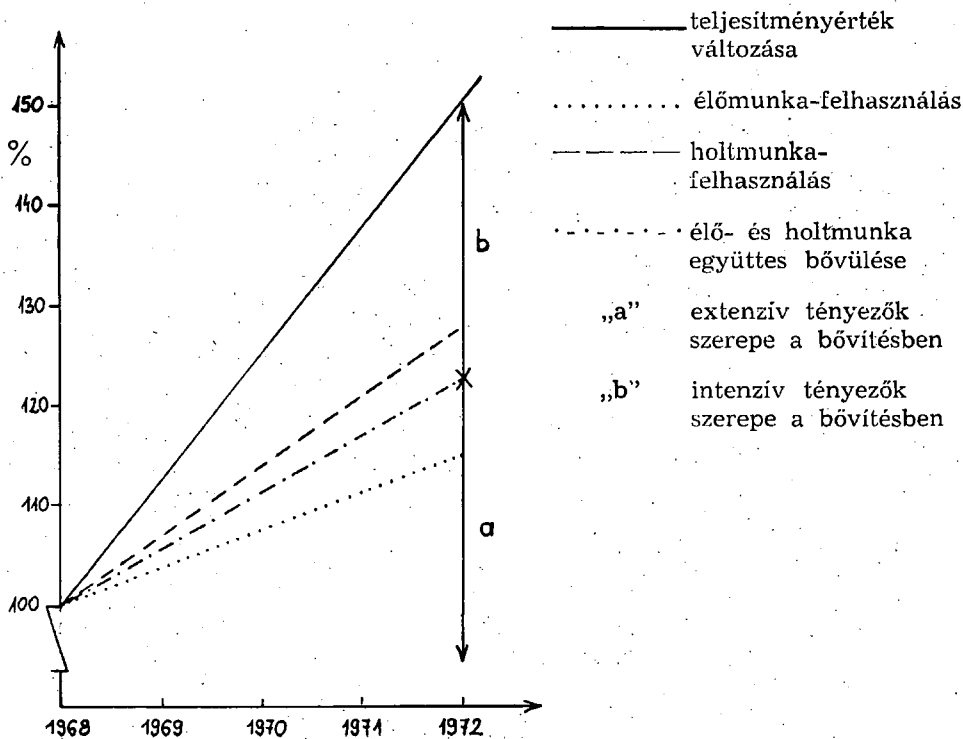
— Az „extenzív” tényezők viszonylag nagy szerepe a közúti közlekedés vállalatainál kialakult sajátos körülményekből vezethető le. Ezek között kell említeni a magas foglalkoztatottsági szint miatt kialakult feszültségeket, valamint az épület- és szociális ellátottság elmaradottságát, mely a III. ötéves tervidőszak elején jellemezte az autóközlekedést. Ebből következően a termelési tényezők bővítése csak részben szolgálta közvetlenül a teljesítmények felfutását, jelentős hányada a korábbi időszakban kialakult létszámbiány megszüntetésére és az elhasználatott eszközök pótlására irányult.

— Az „intenzív” növekedési tényezők között az élőmunka- és eszközkihasználás javulása egyaránt szerepet játszott. Arányát tekintve jelentősebb volt az élőmunka hatékonyságának javulása, mely döntően a járművek fajlagos kapacitásának emelkedése eredményeként jelentkezett.

A fejlődés során a lekötött termelőerők értékösszetétele a holtmunka felé tolódott el. A technikai összetétel viszont ezzel ellentétesen alakult. Ennek oka az, hogy bővítés a közvetlen termelőeszközöket kisebb mértékben érintette, másrészt a foglalkoztatottsági szint mérséklődött az időszak folyamán.

Az extenzív és intenzív tényezőknek a bővítésében betöltött súlyát az alábbi ábra szemlélteti:

2. A tanulmány az alábbi adatforrásokra épül: KSH Statisztikai Évkönyv 1972., Közlekedési és Hírközlési Évkönyv 1971, VOLÁN TRÖSZ és Vállalati Statisztikai Évkönyv 1972., VOLÁN Tröszt 1968—1972. évekre szóló mérlegbeszámoló.

2. Az eszközfejlesztés sajátosságai a közúti közlekedésben

A közlekedés teljesítményeinek létrehozásában szerepet játszó szubjektív és objektív tényezők a gazdálkodás folyamatában újratermelőnek és gyarapodnak. A termelés tényezőivel való gazdálkodás tehát alapvetően két mozzanatra oszlik; az eszközállomány megújítására és bővítésére, bár meglehetősen nehéz a két mozzanat elhatárolása. A határvonal megvonását nehezíti, hogy az eszközök újratermelésének mozzanatait érték és használati érték oldalról vizsgálva nem kapunk egybeeső képet: amit értéktől vizsgálva eszköz-bővítésnek ítélünk, az használati érték tekintetében lehet, hogy csak pótlás, — illetve szintentartás —, vagy fordítva. Tanulmányunkban az eszközgazdálkodás azon folyamatával foglalkozunk, amelyek a vállalati fejlesztési almozgásban tükröződnek és így megjelölésükre is a fejlesztési tevékenység kifejezést használjuk.

Az eszközök fejlesztése — ebben az értelemben — az újratermelés feltetele. Ennek ellenére nem tekinthető az újratermelés szempontjából külső mozzanatnak, mivel a meglévő eszközök üzemeltetésével halmozódnak fel a jövőbeni fejlesztés forrásai. A fejlesztés tehát, mint forrásképzés, illetve a létrejött források ismételt bevonása a termelésbe a bővített újratermelési szervek részét, annak egyik oldalát képezi.

A fejlesztés meghatározó mozzanata a termelésben lekötött állóeszközök, és a gazdálkodás egész folyamata közötti viszony változásában rejlik, mivel

ez általában magával vonja a termelés többi tényezőinek átrendeződését is. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy adott állóeszközvoolumen és -struktúra mellett nem lenne lehetséges az egyéb termelési tényezők arányainak és terjedelmének változtatásával a termelés színvonalát, illetve hatékonyságát — egy bizonyos határon belül — fokozni, vagy éppen — pl. helytelen forgóeszköz-gazdálkodással a befektetett eszközök hatékonyságát — lerontani. Ezen összefüggés alapján arra nyílik lehetőség, hogy valamely terület fejlesztési tevékenységét elsődlegesen az állóeszköz-gazdálkodás oldaláról közelítsük meg. Különösen indokolt ez a közúti közlekedés területén, ahol a produktív munka nem ölt termékformát, így a termelési eszközök között az alapanyag lényegében nem játszik szerepet, és ezzel a lekötött eszközök összetételében az állóeszközök súlya lényegesen nagyobb az egyéb termelő ágazatokhoz képest. Az autóközlekedés — gazdálkodásának ezen túlnyomórészt számos sajátossága van, melyek befolyásolják a fejlesztési források képződését és felhasználását, ezen keresztül pedig a vállalatok eszközgazdálkodását.

a) Fejlesztési források képződésére ható sajátosság, hogy:

- az állóeszközök részaránya az autóközlekedésben magas a lekötött eszközállományon belül, és ez megnöveli az amortizáció szerepét a fejlesztés pénzügyi forrásai között. Ezt erősíti a jelenleg érvényes szabályozás, mely szerint a képződő amortizáció 100%-ig az autóközlekedési vállalatoknál marad,
- az állóeszközök között alapvető szereppel bírnak a járművek, melyeknél az értékcsökkenés teljesítményarányosan kerül elszámolásra, így a fejlesztési alapképzés az amortizáció oldaláról is függvénye a teljesítményérték alakulásának,
- a folyó ráfordítások alakulását jelentősen befolyásolja a járművek életkora, mivel az életkorral progresszíven emelkednek a fajlagos üzemeltetési költségek. Ebből következően a tiszta jövedelemből (nyereségből) képződő fejlesztési alap szempontjából lényeges kérdés a járműkarbantartás színvonalának alakulása, valamint az elhasznált állóeszközök optimális pótlási idejének biztosítása, a felújítás tervszerű végzése,
- az autóközlekedési vállalatok közhasználatúak, ezért a fuvarfeladatok vállalásában a jövedelmiezőségi szempontok kisebb súllyal szerepelnek, mint a termékgyártó vállalatoknál. Már a reform előtti fuvarozási kényszer megszűnt, a vállalatok ellátási kötelezettsége a személyszállításban és a darabáru-fuvarozásban fennáll, így ezeken a területeken a jövedelem-, valamint a fejlesztési alap — képződésére sok, a vállalatától független tényező hat.

b) Fejlesztési források felhasználására ható sajátosságok:

- a közlekedés teljesítményei nem raktározhatók, így a járműkapacitások kialakításánál figyelembe kell venni a szállítási szükséglet területi alakulását, szezonális ingadozását,
- az autóközlekedési vállalatok tröszt keretek között gazdálkodnak, ezért a vállalatokra jellemző önállósággal a fejlesztési források felhasználása terén minden tekintetben nem rendelkeznek. A tröszt felülbírája a vállalatok fejlesztési elképzeléseit, szükség szerint átcsoportosítást hajt végre a vállalatok fejlesztési alapjai között, illetve tröszt tartalék céljára központosítja a vállalati jövedelem bizonyos hányadát. A tröszt által irányított differenciált fejlesztés főbb szempontjai között szere-

pel: a vállalatok műszaki ellátottsági szintjének közelítése, a szállítási kapacitás szükségletekkel arányos területi elosztásának biztosítása, és az ágazat szempontjából optimális fejlesztési célkitűzések megvalósításának támogatása,

- az élők munkájának termelőeszkővel való helyettesítésére viszonylag kisebb lehetőség van az autóközlekedésben, egyéb ágazatokhoz képest. A tevékenység fejlesztésében ebből következően nagyobb szerepe van az extenzív jellegű bővítésnek. Az élő- és holtmunka arányának változását a technikai összetétel lassú fejlődése korlátozza,
- az eszközállomány alapvető tényezője a járműpark, mely a kapacitás keresztmetszetének hordozója. Ez lehetővé teszi a kapacitás rugalmas és gyors változtathatóságát. A beruházás — az alapvető kapacitás-hordozó tekintetében — nem időigényes, nincs befejezetlen állomány.

Az eszközfejlesztés folyamatát az autóközlekedési ágazatra jellemző, felsorolt technikai-gazdasági és társadalmi-gazdasági jellegű sajátosságok mellett a vizsgált időszakban döntően befolyásolta a népgazdaságra és ezen belül a közlekedési ágazatra kitűzött központi fejlesztési politika. Az 1968-ban törvényerőre emelkedett közlekedéspolitikai koncepció főbb célkitűzései között szerepel³:

- az infrastruktúra, ezen belül a közúti hálózat fejlesztése,
- a közlekedési szolgáltatások minőségi színvonalának emelése (a zsúfoltság csökkentése, az utazás kényelmének fokozása stb.),
- a közlekedési ágazatok munkamegosztásában a közúti közlekedés arányának emelése, a közlekedés munkaerő-helyzetének javítása, az alkalmazott létszám munkaidejének mérséklése mellett,
- az ellátatlan területek feltárása, a közlekedési szolgáltatások e területekre való kiterjesztésével,
- a közlekedési vállalatok tevékenysége gazdaságosságának fokozása.

3. Vállalati érdekelttségfejlesztés

A vállalati döntéseket motiváló gazdasági különérdek központi gazdaságirányításunk jelen rendszerében nyereségérdekelttség formájában jut kifejezésre. A vállalati nyereségérdekelttség közvetlenül a részesedési nyereség egységnyi tömegű munkára jutó hányadának növelésére irányul, mely forrását képezi az átlagbérek növelésének, valamint az évvégi részesedésnek. A vállalati nyereségérdekelttség tehát úgynevezett „bérjövédelmesség⁴” jelent. A bérjövédelmességi érdekelttséget — az állami vállalatok esetében — az egységnyi báziszintű bérré jutó részesedési nyereség (b) növelésére irányuló törekvéssel lehet azonosítani. Képletszerűen ez a következőket jelenti:

3. A magyar közlekedéspolitikai. (Közdok. 1969.)

4. Dr. Megyeri Endre: Vállalati gazdálkodás és jövédelmesség (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1969).

$$b = \frac{R_{TO}}{B_{TO}} \rightarrow \max!$$

$$\text{Kifejtve: } b = \frac{L_T V_T + R_{aT} - L_T V_O}{L_T V_O} \rightarrow \max!$$

T, O = tárgy, ill. bázisidőszak,
 R_{TO} = bázis bérszínvonal mellett képződő részesedési nyereség a tárgyidőszakban,
 B_{TO} = bázis szintű tárgyidőszaki bérköltség,
V = átlagbér.
L = létszám

A bérjövödelmezőségi érdekeltség szorosan összefügg a vállalat fejlesztési tevékenységével, mivel az a nyereség képződésének és megosztásának befolyásolásával hat az egységnyi munka jövödelmezőségeinek változására. Ez az összefüggés biztosítja a vállalati különérdek érvényesülésének folyamatosságát, illetve az érdekeltségben a jelen és a jövő kapcsolatát. A bérjövödelmezőségi érdekeltség tehát szükségszerűen magába foglalja a vállalatok fejlesztés iránti igényét. A jövőbeni érdekeknek a vállalati döntésekben való érvényrejutását — más kifejezéssel a vállalati érdekeltség „dinamizmusát” — illetően meghatározó szerepe van az alkalmazott szabályozó rendszernek, de emellett hasonlóan fontos az érdekeltséget felismerő vállalati eszközgazdálkodási politika és a megfelelő eszközellátottság biztosítása.

A vállalati jövödelmezőség és a fejlesztés kapcsolata mint említettük, szükségszerű, de a kapcsolat intenzitása sok tényezőtől függ és ezért változó. A kapcsolatot nehéz számszerűsíteni, egyes elemeit azonban az alábbi összefüggések segítségével próbáltuk megragadni.

Ha a fentiek alapján abból indulunk ki, hogy a vállalati különérdek fogyasztási és felhalmozási érdek is egyszerre, akkor ezek együttes érvényrejutásának feltétele az érdekeltséget kifejező pénzügyi alapok „szinkron-mozgása”. Eszerint elvárhatjuk, hogy a bérjövödelmezőség alakulását kövesse a felhalmozás forrását képező F-nyereségrész képződése. A közhasználatú közúti közlekedésben és e tekintetben kialakult tendencia szemléltetésére az alábbi táblázat adatai nyújtanak felvilágosítást:

Megnevezés	Me.	1968	1969	1970	1971	1972
Előző évi bázis bérszínvonal mellett képződött részesedési nyereség R_{TO}	M/Ft	142	172	264	232	255
„b” mutató értéke, ha a bázis az előző év	%	9,5	10,5	14,8	10,9	11,2
Adózott fejlesztési nyereség (Fa)	M/Ft	128	172	302	207	231
Fa: R_{TO}	Ft	0,90	1,00	1,14	0,89	0,90

A táblázat adataiból azt olvashatjuk le, hogy az autóközlekedési vállalatoknál a bérjövödelmezőség alakulását tekintve az 1968 óta eltelt öt év két külön szakaszra oszlik:

- Az 1968—70-es időszakban a bérjöveldelmezőség emelkedése figyelhető meg, ugyanakkor
- az 1971—72-es években a bérjöveldelmezőség az 1970-es színvonalhoz képest visszaesett és stagnált.

A képződött fejlesztési alap hasonlóan viselkedett: az 1 forintnyi részese-
desi nyereségre 1968—70-ben növekvő, 1971—72-ben pedig változatlan, de az
1970-es csúcsnál (1,14⁰/₀ forint) kevesebb — 0,89 forint, illetve 0,90 forint fej-
lesztési alap jutott. Ezek alapján levonható az a következtetés, hogy a kialakult
szabályozó rendszer a vállalatok fejlesztési érdekét a bérjöveldelmezőségi érde-
keltségen keresztül ébren tartotta; mivel kimutathatóan a fejlesztési nyereség
a részesedési nyereséggel összhangban képződött.

A vállalati különérdeken belül a fogyasztási és fejlesztési érdek viszonya
azon keresztül vizsgálható, hogy *miként alakul a folyóráfordítások és az egy-
szeri befektetések jöveldelmezősége*. A két fajta érdek érvényesülésének egyen-
súlyától függ, hogy a jelen gazdasági döntései mennyire orientálják a jövőbeni
érdeket. A közúti közlekedés azon sajátosságát figyelembevéve, hogy az új
beruházások üzembe helyezése után azonnal teljes hatáffokkal részt vesznek
a nyereség kitermelésében, joggal várható a folyó és egyszeri ráfordítások jö-
veldelmezőségének párhuzamos alakulása. Egyébként feszültség jelentkezik
a vállalati fogyasztási és felhalmozási érdek, ezen keresztül pedig a vállalati és
a népgazdasági érdek között.

A különböző jöveldelmezőségű mutatók a közhasználatú közúti közlekedés-
ben a mechanizmus reform óta eltelt időszakban a következő képpen alakultak:

Megnevezés	Me.	1968	1969	1970	1971	1972
Folyó ráfordítások jöveldelmezősége	%	10	12	17	14	13
Eszközarányos nyereség	%	9	9	14	12	11

A táblázat adatai szerint a költség- és eszközarányos nyereség alakulását azo-
nos tendencia jellemzi. Ennek megfelelően a folyó ráfordítások jöveldelmező-
sége iránti közvetlenebb vállalati érdekelttség a vizsgált időszakban nem gátolta
a felhalmozási érdek érvényesülését.

4. A fejlesztési források képződése

A fejlesztési tevékenység pénzügyi alapját 1968 óta a közúti közlekedés
vállalatainál is a népgazdaság egyéb területeihez hasonló források képezik.
Ezek lényegében: a nettó értékkel rendelkező állóeszközök után elszámolt
amortizáció, a nyereségből képzett fejlesztési alap, az állóeszköz-értékesítésből
származó bevétel. Emellett a fejlesztés potenciális forrását képezik a költség-
vetésből, illetve hitelből származó vállalaton kívüli források. Az autóközleke-
desi ágazat eszkögzáldálkodása, valamint az eszkögzáldálkodásra irányuló
szabályozás sajátosságait vizsgálva — a népgazdaságban megvalósuló átlagos
szabályozáshoz viszonyítva — szembetűnő eltérés mutatkozik a fejlesztési for-
rások képzése tekintetében:

- a fennálló szabályozás értelmében az autóközlekedési ágazat a képződő amortizáció teljes összegével rendelkezik. Amíg tehát a népgazdaság átlagában a vállalatoknál a dinamikus szinttartáshoz az amortizáció átlagosan 40%-ának elvonása következtében többnyire igénybe kell venni a nyereségből képződő fejlesztési alapot is, addig az autóközlekedésben a szinttartás elvileg már a képződő és vállalatoknál hagyott nagyobb amortizációból biztosítható. A közúti közlekedés eszközei között az állóeszközök aránya magas (az autóközlekedési vállalatok összes eszközértékének 92—97 százalékát tette ki az állóeszközök bruttó értékének aránya az 1968—72-es időszakban). Ez magas szinten tartotta a fejlesztési források között az amortizáció hányadát.
- Az autóközlekedés a gazdaságirányítás reformja óta eltelt időszak folyamán fejlesztéséhez költségvetési támogatásban is részesült. Ez részben közvetlen beruházási juttatásként, részben a nyereségen keresztül ható különféle preferenciákban jutott kifejezésre.

A fejlesztési politika ezen két mozzanata az autóközlekedésben átlagon felüli forrásképzés lehetőségét biztosítja. Felmerül a kérdés, mi indokolja az autóközlekedés kivételes helyzetét, és az mennyiben jelentett átlagon felüli eszközbővítési lehetőséget a gyakorlatban.

A kérdés megválaszolásánál abból kell kiindulnunk, hogy az autóközlekedés eszközellátottságának helyzete a mechanizmusreform idején meglehetősen rendezetlen, feszültségekkel terhes volt:

- Jelentős lemaradás mutatkozott a járműforgalmat kiszolgáló létesítmények, forgalmi-műszaki telepek tekintetében.
- A járműállományt erős elhasználódottság jellemezte; 1968-ban az átlagéletkor a tehergépkocsik esetében 6,4 év, az autóbuszoknál pedig 5,7 év volt, míg a 10 évnél régebbi járművek aránya 19,2 százalék, illetve 8,9 százalékot képviselt.

A reform előtti évekről elhalasztott pótlási szükséglet fokozott forrásképzést igényelt, melyet a preferált vállalati szabályozás és a közvetlen népgazdasági támogatás együttesen volt hivatott biztosítani. Az átlagon felüli fejlesztési forrásképzés biztosítását az autóközlekedés számára ezen túlmenően indokoltá tette a központi közlekedéspolitikai koncepció azon célkitűzéseinek megvalósítása, melyek meghaladják az ágazat anyagi erejét, illetve amelyekhez az általános vállalati érdekeltségi rendszer automatizmusai nem eléggé ösztönzőek. Ezek között kell említeni a személyszállítás minőségi jellemzőinek javítását, az egységes darabáru-fuvarozási hálózat kiterjesztését, a forgalmi dolgozók munkaidő-csökkentését, a körzeti pályaudvarrendszer kialakításával és a gyengeforgalmú vasúti forgalom közútra terelésével járó feladatokat.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy az átlagot meghaladó fejlesztési forrás képződését az autóközlekedésre — központi döntések alapján — háruló feladatok megvalósításának, valamint a korábbi időszakról elhalasztot eszközmegújítás anyagi fedezetének megteremtése indokolta. Emiatt szükségszerűnek kell ítélnünk úgy a költségvetési támogatásból, mint pedig a preferált szabályozásból eredő pótlólagos forrásképzés lehetőségét.

Az autóközlekedés felé irányuló költségvetési támogatás formáját tekintve, sokat változott. A reform óta eltelt időszakban közvetettebbé vált, arányait illetően pedig csökkenő tendenciát mutat. 1970-ig a támogatás közvetlen beruházási juttatás formájában jelentkezett, a IV. ötéves terv első felében pedig

már közvetve: a vállalati nyereségben jelenik meg. Ezt a tendenciát jelzi a tröszti szinten képződött nyereségből az állami elvonás arányának csökkenése is. A fejlesztési források alakulására közvetve — döntően üzemviteli támogatás formájában — ható központi eszközök között szerepel pl.: az árkiegészítés, a zsúfoltság csökkentését ösztönző, valamint a munkaidő-csökkentés költség-növekedését ellensúlyozó dotáció. Ezeket a formákat egészíti ki a vállalatok részére nyújtott azon lehetőség, hogy az esedékes járműfelújítástól való eltekintés esetén a termelési költségek terhére fejlesztési alap képezhető, mely összeget járműbeszerzésre kell fordítani.

Az autóközlekedési vállalatok eszközfejlesztésében a saját pénzügyi források szerepe a gazdaságirányítás reformja óta döntővé vált. Az amortizáció és a nyereség — 5:1 arányban —, a vizsgált időszakban átlagosan 60⁰/₀-át adta az évente tröszti szinten rendelkezésre álló fejlesztési alapnak. Ezen belül:

- az amortizáció az eszközök nettó értékösszege és a járművek által végzett teljesítmények függvényében alakult,
- a nyereségből képzett fejlesztési alap pedig a gazdálkodás jövedelmezőségének alakulását követve vált a fejlesztések forrásává.

A saját források mellett jelentőssé vált a hitel szerepe is a fejlesztési tevékenység finanszírozásában.

Ha a rendelkezésre álló összes fejlesztési forrást az eszközállomány függvényében vizsgáljuk, a reform óta eltelt időszakban, akkor azt tapasztaljuk, hogy annak fejlődése 1970-ben törést mutat. Az 1968. év utáni három esztendőben a fejlesztési források összege az eszközállományt meghaladóan bővült. A bővülést — majd 1970 után a visszaesést — a következő folyamatok változtatták ki:

- a) A III. ötéves tervidőszak végén az ágazat jelentős célcsoportos beruházást valósított meg, mely a IV. ötéves tervben már nem folytatódott, a költségvetési támogatás, mint említettük, más formában és lecsökkent mértékben jelentkezett.
- b) A teljesítmények erőteljes felfutása, valamint az állóeszközök nettó értékarányának növekedése következtében 1970-ig fokozatosan nőtt a képződő amortizáció tömege. 1970 óta azonban a nettó értékarány romlott, nőtt a „0”-án túlfutott járművek száma, ami csökkentette az amortizációképződés ütemét.
- c) Az ágazat jövedelmezősége 1968—72 között gyorsan javult, azóta pedig a jövedelmezőségi ráta kismértékben visszaesett, illetve stagnált, amit követett a nyereségből képzett fejlesztési alap alakulása is.
- d) A hitelfelvétel a reform utáni három esztendőben intenzív volt, 1971—72-ben viszont a hitel igénybevétel abszolút összegében is csökkent a korábbi évekhez képest, ugyanakkor a visszafizetési kötelezettség fokozódott.

Mindezek alapján a IV. ötéves tervidőszaki fejlesztési alapképződés az ágazat fejlődése szempontjából kedvezőtlennek ítélnélhető. Nemcsak azért, mert abszolút nagyságában és az eszközállományhoz viszonyítva csökkent a rendelkezésre álló fejlesztési alap, hanem elsősorban azért, mert a reform után kialakult forrásstruktúra három elemének — általános feltételek mellett képződő saját forrás, preferált szabályozásán alapuló pótlólagos forrás és a hitel — belső egyensúlya a hozzájuk kapcsolódó igényeket figyelembevéve felborult. Ez közelebről azt jelenti, hogy az 1970 utáni időszakban:

- a nyereségen keresztül — a központi döntések anyagi fedezetének fe-

jében — nyújtott költségvetési támogatás nincs arányban a megvalósítandó feladatokkal,

- a saját források (amortizáció + nyereségből képződő fejlesztési alap) alakulása nagyságrendileg egyre kevésbé felel meg a dinamikus szint-tartás követelményének,
- a hitelvisszafizetés meghaladta a felvett hitelek összegét, így mint kiegészítő fejlesztési forrás, ebben az időszakban már nem funkcionált.

Az autóközlekedési ágazatban a különböző csatornákon képződő fejlesztési alap a fentiekből láthatóan — a preferált szabályozás és költségvetési juttatás ellenére sem — biztosított átlagon felüli felhalmozást a gyakorlatban. Az eszközállomány nettó értékének növekedése kb. a felvett fejlesztési hitelek összegének felel meg a reform óta eltelt időszakban. Ebből következik, hogy a fejlesztés forrásainak nem minden eleme töltötte be eredeti funkcióját. A jelentkező tendenciák — tartóssá válásuk esetén — az 1968 előttihez hasonló feszültségeket hoznak létre az ágazat eszközgazdálkodásában, melynek fő okát mint említettük, a fejlesztési források és a szükségletek globális és strukturális egyensúlyának megbomlásában látjuk.

5. Fejlesztési források felhasználása

A fejlesztés pénzügyi eszközeinek felhasználását jelenlegi gazdaságirányítási rendszerünkben alapvetően a vállalatok jövedelemérdekeltsége motiválja. Ez még akkor is így van, ha a fejlesztési forrásoknak közvetlenül csak kis hányaduk származik a vállalati nyereségből. Az autóközlekedési vállalatok fejlesztési alapjában a nyereségből képzett fejlesztési alap, — mint már említettük — nagyon alacsony; átlagosan 10—15%. Mégis a fejlesztési források hasznosításához fűződő érdekeltség az eszközgazdálkodás egészére irányuló vállalati érdekek centrumában helyezkedik el. Ennek az a magyarázata, hogy a források felhasználásának jellege behatárolja az eszközgazdálkodási érdekek érvényesülésének lehetőségét, az eszközök üzemeltetése és a jövőbeni források képzése tekintetében.

Lényeges szempont a fejlesztési források felhasználásának vizsgálata során, hogy az nagyságrendileg mennyire volt szinkronban a képződő saját forrásokkal? Ismeretes, hogy a fejlesztési alapok felhasználása csak tágan értelmezhető a forrásképződés tükörképeként: szükségszerűen jelentkezik időbeni eltérés a forrásképződéshez képest. A fejlesztési alaphól történő állóeszközpótlás eredendően fáziskésésben van az amortizáció képződéséhez viszonyítva, míg a bővítést szolgáló fejlesztési alap esetében a felhasználás megelőzheti a forrásképződést, ha a fejlesztési hitelből történik.

Az autóközlekedés elmúlt öt évi gazdálkodására az volt jellemző, hogy a felhasználás meghaladta a saját források képződését. A saját forrásokat meghaladó eszközfejlődés pénzügyi „hídját” a már említett preferált forrásképzés különböző formái, valamint a felvett hitelek biztosították. Hogy mennyire szakadhat el időben a saját források képződésétől a megvalósított fejlesztés, az attól függ, hogy milyen pénzügyi következményekkel jár az „idegen” források igénybevétele (kamat, eszközkötés stb.), de attól is, hogy mire költik a vállalatok a rendelkezésükre álló forrásokat. A fejlesztés különböző területei ugyanis eltérő mértékben járulnak hozzá (üzemeltetésük során) a jövőbeni források akkumulációjához.

Az autóközlekedési vállalatok által felhasznált fejlesztési alap — az 1968. év óta eltelt időszakban — döntően az állóeszközök pótlását és bővítését szolgálta. Ennek ellenére a forgóalap bővítésének üteme gyorsabb volt, mint az állóeszközöké, ezért az eszközérték kis mértékben a készletek javára tolódott el.

Az ágazat öt év alatt 6,8 milliárd forint beruházást hajtott végre, mely az 1968. évi nettó állóeszközérték másfélszeresét képviseli. A beruházások hatására 36%-kal emelkedett az állóeszközök bruttó értéke, és 56%-ról 61%-ra nőtt a nettó eszközérték aránya. Úgy az eszközállomány bővülése, mint pedig a használhatósági szint (nettó értékarány) emelkedése döntően az ingatlanoknál jelentkezett. A legfontosabb eszközcsoport — a járművek — bruttó értékösszege csak 6%-kal emelkedett, nettó értékaránya pedig nem változott — pontosabban a tehergépkocsiknál bekövetkezett javulást az autóbuszoknál tapasztalt visszaesés kiegyenlítette.

A beruházások jellegüket tekintve az ingatlanok, autóbuszok és gépi berendezések esetében főként bővítő jellegűek voltak, míg a tehergépjárműveknél inkább a pótlás dominált. Ezt szemléltetik az alábbi adatok:

Megnevezés	Beszerzés					Selejtezés				
	az átlagos járműállomány százalékában									
	1968	1969	1970	1971	1972	1968	1969	1970	1971	1972
Teherg.	17,6	17,0	29,2	5,1	6,9	20,4	18,4	15,4	11,2	7,1
Autóbusz	13,9	12,4	16,2	17,0	5,4	10,0	7,1	7,1	7,4	5,3
Rakodógép	9,1	15,2	21,0	14,3	9,5	5,4	9,4	8,2	11,4	6,8

A beruházások pótló, illetve bővítő jellegének számszerűsítése az eszközállomány egészére nagyon nehéz. Inkább az itélető meg — az állóeszközök bruttó és nettó értékváltozásainak összevetésével —, hogy az elvégzett beruházások mennyiben fedezték az időszak pótlási szükségletét? Ehhez induljunk ki az alábbi leegyszerűsített összefüggésekből, melyeknél eltekintettünk a selejtezett állóeszközök maardványértékétől:

1. $A_b = B - S$ és

2. $A_n = B - E$ ebből

3. $A_b - A_n = E - S$

A_b = Állóeszközök bruttó értékének növekménye a vizsgált időszakban.

A_n = Állóeszközök nettó értékének növekménye.

B = Az időszak beruházásainak értéke.

S = Selejtezett állóeszközök bruttó értéke.

E = Értékcsökkenés.

A harmadik összefüggés azt fejezi ki, hogy az állóeszközök bruttó és nettó értéknövekményének különbsége ($A_b - A_n$) egy vizsgált intervallumban egyenlő

az értékcsökkenés és a selejtezés különbségével (E—S), melyből a ki nem elégített pótlási szükséglet alakulására következtethetünk. Az 1968—1972 közötti időszakban ez az elhalasztott pótlási igény 0,6 milliárd forintot, az összes nettó eszközérték növekményének egyharmad részét jelentette az autóközlekedés területén. Arányait illetően legmagasabb volt a járművek és a gépi berendezések eszközcsoportjánál. Az „Ab—An” különbséget az idő függvényében vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az növekvő tendenciát mutat. Ebből az következik, hogy az autóközlekedés beruházási tevékenysége egyre inkább bővítő jellegűvé vált és a pótlás háttérébe szorult. Ez tükröződik a nettó értékarány 1970 utáni csökkenésében, valamint a „0-án túli futású” járművek számának növekedésében úgy a teherfuvarozási, mint a személyszállítási ágazatban. Ezt támasztja alá a kilométer-telítettség alakulása, mely a tehergépkocsik átlagában 114⁰/₀-ra, az autóbuszok esetében pedig 258⁰/₀-ra emelkedett.

A változt tendenciából az autóközlekedés forrásfelhasználására nézve az a következtetés vonható le, hogy a reform előtti időszakban kialakult feszültség — mely az elhalasztott állóeszköz-megújítás miatt állt elő a vállalatok eszközgazdálkodásában — a legfontosabb eszközcsoportnál nem szűnt meg, sőt, a 70-es években erősödött. Ennek okát részben a források — már említett — alakulásában kell keresni, de azon túlmenően közrejátszott:

- a piaci helyzet; mely az autóbusz beszerzési lehetőségeket korlátozta, ugyanakkor a kapacitás gyors bővítését ösztönözte,
- az autóbusz beszerzési árak gyors emelkedése, ami részben közömbösítette a járművek fizikai kopásának és erkölcsi avulásának az érdekelt-ségi alapok képződésére gyakorolt negatív hatását.

A bővítést szolgáló beruházási forrásokban az egyes üzemágak közül legnagyobb súllyal az autóbuszközlekedési és a rakodási tevékenység részesült. Ebbe az irányba orientálták a vállalatokat a központi fejlesztési célkitűzések és a piaci igények egyaránt. Az ágazatok jövedelmezőségi viszonyai azonban csak részben támasztották alá a beruházási struktúra alakulását, ugyanis a személyszállítás jövedelmezősége 1968 óta fokozatosan romlik, döntően az idővel arányos költségek növekedése következtében.

Értékelve a fejlesztési források felhasználását azt állapíthatjuk meg, hogy az eszközállomány szerkezetében — a központi közlekedéspolitikai célok és a piaci helyzet hatása alatt álló vállalati fejlesztési tevékenység kapcsán — végbement változások mint pl:

- a forgóeszközök, illetve az állóeszközökön belül az épületek arányának emelkedése,
- a pótló jellegű beruházások az optimálistól való elmaradása és
- a bővítő beruházásoknak a csökkenő jövedelmezőségű személyszállítás felé toródása,

részben az amortizációképzésen, részben pedig a nyereségből származó fejlesztési alapon keresztül kedvezőtlenül érinti az ágazat jövőbeni fejlődését és erősíti a fejlesztési források képzésével kapcsolatban leírt regresszív irányú folyamatot.

Összegezve a tanulmányban leírtakat, azt mondhatjuk, hogy a gazdaság-irányítás reformja óta eltelt időszakban az autóközlekedés összességében dinamikus fejlődött. A fejlődést nagyobb hányadban a termelési tényezők bővülése alapozta meg. A kialakított általános és ágazati szabályozás megteremtette a mechanizmusreform és a közlekedési ágazat fejlesztéspolitikai célkitűzéseinek érvényesülését biztosító érdekelt-ségi viszonyokat. A gyakorlatban

megvalósított eszközfejlesztési tevékenység azonban nem minden tekintetben azonosult a reform irányelveivel, illetve az ágazati célkitűzésekkel. Különösen a IV. ötéves tervidőszak első felében — a fejlesztési források képződésében, valamint a fejlesztési alapok felhasználásában — tapasztalt negatív jelenségekre kell figyelni, az eszközgazdálkodás hatékonyságának javítása, a közlekedés-fejlesztési koncepció gyorsabb megvalósítása érdekében.

Д-р. Ласло Дьёрфи:

СОЗДАНИЕ РЕСУРСОВ РАЗВИТИЯ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В АВТОТРАНСПОРТЕ ОБЩЕСТВЕННОГО ПОЛЬЗОВАНИЯ В ПЕРИОД ПОСЛЕ ВВЕДЕНИЯ НОВОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ПЛАНИРОВАНИЯ И СТИМУЛИРОВАНИЯ

(Резюме)

В вводной части своей статьи автор пишет о роли автотранспортных контролов в транспорте общественного пользования и развитии их деятельности после введения реформ экономического управления. Автор рассматривает и суммирует своеобразия экономики средств в транспорте общественного пользования, оказывающие влияние на деятельность развития.

В дальнейшем в статье анализируются две стороны деятельности развития этой отрасли: процесс создания базы развития и процесс использования имеющихся средств. Автор исследует, в какой мере осуществились цели политики развития системы нового экономического планирования и стимулирования за истекшие пять лет.

Автором указывается также на некоторые недостатки центрального регулирования и стимулирования развития, а также на некоторые недостатки деятельности развития предприятий, которые оказали отрицательное влияние на развитие отрасли, в частности на осуществление политики автотранспорта со стороны развития средств.

Dr. László Györfy:

DER REFORM DER WIRTSCHAFTSFÜHRUNG IM GEMEINNÜTZLICHEN AUTOVERKEHR IN DER PERIODE NACH BILDUNG UND VERWENDUNG VON ENTWICKLUNGSQUELLEN

(Resümee)

Im ersten Teil der Studie stellt der Verfasser die Stellung der Unternehmen für den gemeinnützlichen Autoverkehr im Strassenverkehr und die Entwicklung ihrer Tätigkeit seit der Reform der zentralen Wirtschaftsführung dar. Er fasst die Eigentümlichkeiten zusammen, nach denen im Strassenverkehr gewirtschaftet wird und die die Entwicklungstendenz beeinflussen.

Im weiteren analysiert die Studie die beiden Seiten der Entwicklungstätigkeit des Zweiges: den Prozess der Bildung der Entwicklungsbasis und der Verwendung der zur Verfügung stehenden Quellen. Der Verfasser forscht nach, inwieweit sich die entwicklungspolitischen Zielsetzungen der neuen Wirtschaftsführung im Laufe der vergangenen fünf Jahre realisiert hatten. Er weist auf einige Mangelhaftigkeiten der zentralen Entwicklung und Regelung und der Entwicklungstätigkeit der Unternehmen hin, welche die Entwicklung des Zweiges und innerhalb dessen die Durchführung der verkehrspolitischen Konzeption von Seiten der Entwicklung der Mittel während der untersuchten Periode ungünstig beeinflusst haben.

DR. TÓTH LÁSZLÓ

NÉHÁNY ADALÉK ÉLELMISZERGAZDASÁGUNK ELŐTÖRTÉNETÉHEZ

A gazdasági folyamatok, jelenségek változásai *végső fokon* mindig visszavezethetők a technika, a termelőerők változására, fejlődésére, ami sok esetben azzal a veszéllyel jár, hogy ennek az összefüggésnek az alapján a gazdasági jelenségeknek, változásaiknak vulgáris magyarázatát adjuk. A helyes célravezető megoldás az, ha a technikai fejlődést alapul véve a mindenkori tágabb társadalmi és gazdasági környezetbe ágyazva végezzük el az elemzést, arra fordítva a fő figyelmet, hogy a *technika az adott tágabb viszonyok között hogyan fejlődött*, és erre épülve hogyan alakult a kérdéses gazdasági folyamat, jelenség.

Ez a szemléletünőd látszik megfelelőnek élelmiszer-gazdaságunk vizsgálatakor is. Ha a mai élelmiszer-gazdaságot egyszerűen és közvetlenül a modern, fejlett technikából származtatnánk, nem tudnánk számos olyan fontos kérdésre válaszolni, amelyekkel a megfelelő megválaszolása pedig további fejlődésünkre nézve nem közömbös. Esetleg egy történelmietlen és a társadalmi-gazdasági környezetet figyelmen kívül hagyó hamis analógiákra juthatnánk, amelyek semmivel sem okoznának kisebb problémákat, mint a fejlődés kérdéseiről való ismeretek hiánya.

1. Az élelmiszer-termelés tartalma és technikai fejlődésének szakaszai

A mai élelmiszer-gazdaság hosszú történelmi fejlődés eredményeként alakult ki. Lényegének megértéséhez nem lehet haszontalan röviden végigfutni gondolatban azt a folyamatot, amelynek hatására alakult ki jelenlegi arculata. Az *élelmiszer-termelés fejlődésének néhány általános és specifikus vonását* attól kezdve vizsgáljuk fel, hogy az őstermelés bomlásnak indult, és a nyerstermékek feldolgozása fokozatosan önállósult, iparszerűvé kezdett válni.

Modern gazdaságban a termelőszféra világosan és egyértelműen három fő blokkra bontható, a vertikális blokkok alapján. Magyarországra vonatkozóan legjobban Benet Iván mutatja be a termelés ezen három blokkját, vagyis a

- kitermelő-, alapanyaggyártó-, feldolgozóiparit,•
- építőanyag-, építőiparit és
- mezőgazdasági-, élelmiszeriparit.¹

Értelemszerűen mindhárom blokk tartalmazza a termékeihez kapcsolódó forgalmi-kereskedelmi tevékenységeket is.

A termelőszféra egyes blokkjainak kialakulása a feudalizmus bomlásával, az ipari forradalom kibontakozásával kapcsolatos. Ezt a folyamatot Marx ábrázolta Anglia esetében nagyon plasztikusan. Azóta is számos gazdaságtörténeti, technikátörténeti leírás foglalkozik vele mind a világgazdaságra, mind Magyarországra vonatkozóan.²

Természetesen ezek a blokkok — mint ahogyan maga a nemzetgazdaság — technikailag és társadalmi-gazdasági értelemben is jelentős változásokon mentek keresztül napjainkig. Ennek nem mond ellent az a tény, hogy kialakulástól kezdve rendelkeznek olyan általános jellemzőkkel, amelyek segítségével mindig világosan elhatárolhatók egymástól.

A mezőgazdasági-élelmiszeripari blokk vagy egyszerűen *élelmiszer-termelés általános jellemzői* a következők:

- a) a blokk termelőtevékenységének kiindulása szorosan kapcsolódik a földhöz, mint alapvető termelőeszközhöz (a föld nem egyszerűen a termelés tárgyi feltétele);
- b) a munka tárgyát az élő anyag, ill. ennek tovább feldolgozott származéka képezi, ami döntő hatással van a termelésre annak minden egyes fázisában;
- c) a blokk által kibocsátott végtermék személyes, döntően elsődleges biológiai szükségletek kielégítésére szolgál.

A fejlődés különböző fokain specifikus jellemzők egészítik ki a fentieket. Erdei Ferenc az élelmiszer-termelés három fő történelmi szakaszát különbözteti meg: „Képletesen szólva, az emberiség élelmezésének nagy drámájában eddig három felvonást rendezett a történelem. Az elsőben az egész társadalom túlnyomó nagy részének a munkáját igényelte a szükséges élelmiszerek megtermelése, s ez a termelőmunka még összetartozott mindenféle más termelőtevékenységgel. A másodikban még mindig az emberiség többségét kötötte le a munka, de már többé-kevésbé elkülönült a mezőgazdaság a többi foglalkozásoktól, ám sajátosan a társadalmi munka második vonalába szorult vissza, s a társadalmi fejlődés hátráltatójának a szerepébe került. És a harmadikban már csak a társadalom kisebb (s mindegyre kisebb) részének a munkáját igényelte, viszont technikai felszerelése a többi iparágak szintjére emelkedett, s ezzel együtt egyenrangúsága is kezd visszaállni.”⁴

Az élelmiszer-termelés egyes fejlődési szakaszainak megkülönböztetése — mint az idézetből kiderül — alapvetően a *mezőgazdaság nemzetgazdaságon*

1. Benet Iván: Az élelmiszer-termelés eszközigényessége. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Bp. 1971.
2. A vonatkozó irodalom minden szempontból kielégítő bibliográfiája található meg Berend T. Iván—Ránky György: Közép-Kelet Európa gazdasági fejlődése a 19—20. században c. könyvében. KJK. 1969. 376—384. old.
3. Azért indokoltabb általában élelmiszer-termelésről és nem élelmiszer-gazdaságról beszélni, mert ez utóbbi kifejezetten a mai modern élelmiszer-termelésre használatos. A különbségtétellel a fogalom megalkotói feltételezhetően a mai élelmiszer-termelésnek a korábitól való minőségi különbözőségét kívánták hangsúlyozni.
4. Erdei Ferenc: A mezőgazdaság helye a nap alatt. Akadémiai Kiadó 1967. 73. old.

belüli helyzete, szerepe változásának függvénye. Hogy ez mennyire így van, az a magyar agrárfejlődés végigtekintése alapján is igazolható. Emellett ugyanakkor az élelmiszeriparban és a kereskedelemben sem elhanyagolható különbségeket találunk az egyes szakaszokban.

Erdei Ferenc szóhasználatával élve az első szakasz „a hagyományos őstermelés kora”, a második „az okszerű mezőgazdasági időszaka”, a harmadik pedig „a modern élelmiszeripar korszaka”.⁵ Az első szakasz az ipari forradalomig tartott, a második a II. világháborúig, a harmadik pedig most van kibontakozóban a fejlettebb országokban.⁶

Márton János könyvében⁷ lényegében elfogadja Erdei Ferenc szakaszolását, egyben az egyes szakaszokra vonatkozóan új megkülönböztető jegyként a *termelőerők koncentrációjának sajátos vonásait, ill. az ezekhez kapcsolódó gazdaságszervezési elvek változásait emeli ki. Ezek a megkülönböztető jegyek az élelmiszer-termelés egészét illetően ugyan elfogadhatók, de bizonyos konkrét körülmények között, ill. az élelmiszer-termelésen belüli vertikális blokkok vonatkozásában nem feltétlenül érvényesülnek. Ezt látszik igazolni a magyar élelmiszer-termelés példája, ahogy a későbbiekben tapasztalni fogjuk.*

2. A „hagyományos őstermelés” felbomlásának kezdetei Magyarországon

Magyarország élelmiszer-termelésének első szakasza, „a hagyományos őstermelés kora” — ugyanúgy, mint Európában általában — a feudalizmus felbomlásáig, az ipari forradalomig tartott. A magyar fejlődés sajátossága abban nyilvánul meg, hogy a feudális maradványokkal terhes „porosz utas” fejlődés számos tekintetben felemás eredményekre vezetett emellett a tőkés útra térés később is következett be, mint Nyugat-Európában. E két lényeges jellemző konkrét megnyilvánulásai érdekes és a későbbiekre vonatkozóan nem elhanyagolható következményekkel jártak.

Gazdaságtörténetileg bizonyított, hogy a magyar mezőgazdaságban a termelékenység évszázadokig stagnáló, a gabonára vonatkoztatva 3—4-szeres terményt adó színvonala a XVIII. század elejétől kezdett emelkedni, és ettől kezdődően 5—6-szoros termény állandósult.

Az átlagon belül — és talán számunkra ez az érdekesebb — a XVIII. század elejéig a majorsági termelékenység színvonala 2—3-szoros, míg a paraszti mintegy 5-szörös terménnyel volt jellemezhető. A XVIII. század első felét követően viszont a helyzet megfordult, a majorsági termelékenység színvonala haladta túl a parasztbirtokét. E kettős változás okai abban keresendők, hogy a Rákóczi-szabadságharcot követően az allodiumok megszilárdultak, sőt terjeszkedtek a paraszti birtokok rovására. Következésképpen lehetővé vált a robotmunka jobb kihasználása, ill. romlott a paraszti földeken a termelékenység színvonala, mert a munkaerőt éppen akkor vonták be robotmunkába, amikor

5. Erdei Ferenc: I. m. 101., 109., és 119. old.

6. Az élelmiszer-termelés fejlődésének szakaszolására vonatkozóan egyéb álláspontok is vannak. Pl. Erdei Ferenc is ismerteti a német G. Blom szakaszolását, aki a fejlődést a termelési tényezők (ráfördítések) szerepének változásaiból vezeti le, és négy szakaszt határol el egymástól. Lásd bővebben: Erdei Ferenc: I. m. 77—78. old.

7. Márton János: Az élelmiszer-gazdaság új szerkezete. Kossuth, 1970. 44—69. old.

a saját parcellán is a legnagyobb szükség lett volna rá. A Szent Liga létrejöttével (1684) egy évszázadra kialakuló és konzerválódó európai status quo teremtetete meg az átalakulás hajlóerejét azzal, hogy erőteljes gabona- és marhahús-konjunktúrát váltott ki.

Ebben az időben kezdett a területi differenciálódás is élesebb kontúrokat ölteni. Amíg az alföldi mezővárosokra és főleg a Tiszántúlra továbbra is a hagyományos, szilaj állattenyésztés volt jellemző, a nyugati országrészekben a gabonatermesztés vett nagyobb lendületet. Itt kezdődött meg a század második felében a konjunktúra hatására a termelés korszerűsítése, ami a háromnyomásos gazdálkodás általánossá válásában, az állatállomány feljavításában és az ipari növények elterjedésében öltött testet.⁸

A mezőgazdaság azonban e változások ellenére is megőrizte őstermelő jellegét, amit az mutat, hogy a felhasználandó termelőeszközök készítése, valamint a termékek feldolgozása a mezőgazdaságon belül történt továbbra is. Ez alól egyetlen kivétel volt csak, a gabonaórlás, amely lényegében a rómaiaktól kezdődően többé-kevésbé önállósult a szűkebben vett őstermeléssel szemben, pontosabban a családi gazdaságban végzett munkával szemben. A gabonaórlásnak ez a megkülönböztetett helyzete minden bizonnyal azzal függ össze, hogy a malmok kapacitásának kihasználása és a beruházási költségek megtérülése csak viszonylag nagy tömegű termék feldolgozása esetén volt megfelelő már ebben az időben is.⁹ Nem érdektelen felhívni a figyelmet arra, hogy a malmok megkülönböztetett helyzetét, szerepét maga Marx is megemlíti, amikor A tőke I. kötetében így ír: „Minden gépi berendezés elemi formáját — a vízimalmot — a római császárság hagyományozta ránk”. Majd lábjegyzetben a következőket olvashatjuk: „A gépek egész fejlődését nyomon lehet követni a gabonamalom történetén. A gyárat angolul még mindig *millnek* (malomnak) nevezik. A XIX. század első évtizedeiből való német technológiai munkákban még a *Mühle* (malom) kifejezést találjuk nemcsak valamennyi természeti erővel hajtott gépi berendezésre, hanem minden olyan manufaktúrára is, amely gépszerű készülékeket alkalmaz”.¹⁰

A gabonakonjunktúra (és később a gyapjúkonjunktúra) tartósan bizonyult, a fejlődő, városiasodó, polgáriásodó nyugat-európai országok egyre bővülő piacot, szinte korlátlan értékesítési lehetőségeket teremtettek a magyar mezőgazdaság számára. A XVIII. század második felétől Nyugat-Európában a

8. A késői feudalizmus mezőgazdaságára vonatkozóan összefoglaló adatokat és részletes elemzést találhatunk Zimányi Vera, Makkai László, Kirilly Zsigmondné és N. Kiss István tanulmányaiban a „Mezőgazdasági termelés és termelékenység Magyarországon a késői feudalizmus korában” összefoglaló cím alatt. Agrártörténeti Szemle 1968/1—2. sz. 39—93. old.

9. Bogdán József: Gabonamalmaink a XVI—XVII. században c. tanulmányában leírja, hogy a malmok őrléstechnikájában a XIX. századig csak egyetlen változás, a szításmalom megjelenése volt lapasztalható. Ennek eszméjét 1502-ben egy Boller nevű molnár „fedezte fel”. A szításmalom a XVII. században nálunk is megjelent. Ugyanebben a tanulmányban olvashatjuk, hogy Magyarországon az 1560—1660-as években a fellelhető források szerint 834 helyen 1234 malom működött, vagyis egy lakott helyre 1,48 malom jutott. A malmok teljesítménye átlagosan 1 LE-re tehető. Erdemes azt is megjegyeznünk, hogy a jobb kihasználás érdekében a malmokat nemcsak gabonaórlésre használták, hanem többek között kása- és kendertörésre, tallózásra, olajütésre és fafűrészelésre is, ami szintén alátámasztani látszik a malmok jelentőségét. Agrártörténeti Szemle 1967/3—4. sz. 308—327. old.

10. Marx: A tőke I. Szikra, 1955. 326—327. old.

mezőgazdasági termelés gyökeres változásokon ment keresztül. Megkezdődött az „okszerű” mezőgazdaság korszaka, amely a XIX. század közepéig gyökeres változásokat hozott az agrotechnikában, ezzel együtt a mezőgazdaság nemzetgazdaságon belüli helyzetében.

A kedvező konjunktúrát a robotmunkán alapuló és tipikusan extenzív jellegű magyar mezőgazdaság egyre kevésbé tudta kihasználni. A sajátos közép- és kelet-európai fejlődés ugyanakkor késleltette nálunk az „okszerű” mezőgazdaság kialakulását.¹¹

3. Az „okszerű” mezőgazdaság korszaka

Az „okszerű” mezőgazdaság késői kialakulása döntően abból fakadt, hogy a jobbágyfelszabadítás, ezzel együtt a feudális kötöttségek felszámolása Mária Terézia és II. József korábbi kezdeményezései után csak 1848-ban történt meg. Így a mezőgazdaság tőkés fejlődése, valamint a gyökeres technikai korszerűsítés csak az 1850-es évektől indulhatott meg.

A jobbágyfelszabadítással nem járt mélyreható földreform, aminek következményeként a mezőgazdasági földterület 53%-a továbbra is a nagybirtokosok kezén maradt. A századvégi birtokstruktúra jól mutatja a létrejött helyzetet.

1. sz. táblázat

MAGYARORSZÁG BIRTOKSTRUKTÚRÁJA 1895-ben¹²

Birtoknagyság kh-ban	Gazdaságok	Földterület
az összes százalékában		
0—5	53,6	5,8
5—100	45,4	46,5
100—1000	0,8	15,4
1000—	0,2	32,3

A feudális kötöttségektől többé-kevésbé megszabadult mezőgazdaságban a technika fejlődésére számtalan tényező hatott, ennek következtében sajátosan is alakult. A sajátosságok közül három érdemel külön említést. Az első, hogy Nyugat-Európában ebben az időben már rendelkezésre állt a technika sok vívmánya, amelyek ott fokozatosan, három szakaszban jelentek meg. A magyar agrárszektor ezeket 70—100 évvel később egyszerre tudta átvenni.¹³ A viszonylag gyors technikai fejlődés második fontos sajátossága, hogy döntően külföldi (főleg osztrák) tőke segítségével, a jelzalogrendszer révén valósult meg. Végül, de nem utolsó sorban, a technika fejlesztését tulajdonképpen csak a nagybir-

11. Lásd erről: Berend T. Iván—Ránky György: I. m. 43—74. old.

12. Forrás: Berend T. Iván—Ránky György: I. m. 49. old.

13. Jellemző erre a helyzetre, hogy Nyugat-Európában a gőzcseplőgépet az 1850—60-as években fejlesztették ki és terjesztették el, de már 1852-ben Magyarországon is megjelent, Fehér József törökbecsei birtokán. V. ö.: Berend T. Iván—Szuhaý Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848—1944. KJK 1973. 76. old., Erdei Ferenc: I. m.: 113. old., valamint Magyarország története képekben (szerk.: Kosáry Domokos, Gondolat, 1973.).

tokok voltak képesek megvalósítani, mert tőkéhez gyakorlatilag csak ezek juthattak.

A *mezőgazdaság gazdasági fejlődésének útja is élesen kétfelé vált* mindezek hatására. *Egyfelől* a kis-, ill. törpébirtokok továbbra is nagyon alacsony technikai színvonalon, többé-kevésbé naturálgazdálkodást űző, családi munkaszervezetben, viszonylag széles termékkálával dolgozó kisüzemek maradtak, *másfelől* viszont a nagybirtokok a tőkés bérmunkát alkalmazó, viszonylag fejlett technikát felhasználó, szűk termékkálával dolgozó árutermelő gazdaságokká alakultak.

Ez a kétarcúság a kialakuló élelmiszeripart, ezzel együtt az egész élelmiszer-termelést is „féloldalassá” tette. A „féloldalasság” azt jeletni, hogy az élelmiszeriparnak szinte kizárólag azok az ágai fejlődtek ki és váltak technikailag és koncentrációjukat illetően az egész gyáripar vezető ágaivá, amelyek alapvetően a nagybirtokok mezőgazdasági termelésére alapozódtak.

A nagybirtokok mezőgazdasága és az ezeken nyugvó élelmiszer-feidolgozás azért fejlődhetett erőteljesen, mert nem a hazai (vagy legalábbis döntően nem a hazai) szükségletek, hanem a külpiazi — előbb általában a nyugat-európai, később az 1870-es évektől a vámunió belüli — igények által formálódott. (A külföldi, főleg osztrák tőke is ehhez állt rendelkezésre.) Amíg pl. Ausztriában az 1800-as évek második felében az élelmiszeripar szinte teljes skálájában megtalálható volt, Magyarországon alapvetően két, jóindulattal is legfeljebb négy ágazatra korlátozódott: a malomiparra, a cukoriparra, valamint a szesziparra és a söriparra. Ezen ágazatokban viszont — főként a malom- és cukoriparban — a késői indulás miatti konkurrenciaharc következtében — a technikai színvonal nagyon fejlett volt, a koncentráció foka pedig meghaladta a nyugat-európai átlagot. Más élelmiszeripari ágazatok viszont nem különültek el a mezőgazdaságtól, ill. nem tudtak verseny-, ezáltal életképesekké válni.¹⁴ Összességül tehát elmondható, hogy az élelmiszer-termelés két, egymástól gyökeresen eltérő területe alakult ki, és hosszú időre állandósult ez a szerkezet. Az önálló élelmiszeripar azokban az ágazatokban vált le az őstermelésről, amelyekben a nagy tömegben való mezőgazdasági termelés az adott technikai színvonalon is, jobbra extenzíven megoldható volt. A feltételeket ehhez a *nagybirtokok létében megjelenő nagyüzem és a tartós exportpiac* teremtette meg.

Az élelmiszer-termelés szerkezetét illetően még egy el nem hanyagolható körülményt kell kiemelnünk, és ez a területi megoszlás. A nagybirtok elsősorban a Dunántúlon dominált, ebből következően a technikai fejlődés is itt volt a leggyorsabb, ill. a fejlettségi szint tekintetében magasan az Alföld és főleg Erdély fölött állt. Ennek, valamint az osztrák piac közelségének következtében az élelmiszeripar is főleg ide koncentrálódott. (Kivétel természetesen akadt, elég csupán a mezőhegyesi cukorgyárra gondolnunk, amely a legelső állami birtokra települt.) Budapest már ekkor sajátos helyzetet élvezett, mert víziútja révén egyszerű és olcsó szállítási kapcsolatok voltak kiépíthetők az országon

14. A kontrasztot jól érzékelhetjük a malomipar és a konzervgyártás példáján. A magyar malomipar a XIX. század végére a világ legfejlettebb malomiparává vált, az 1874-ben, Mechwart András által feltalált kéregöntésű hengerszékek alkalmazásával. Ugyanakkor az 1844-ben, az a Weiss Manfréd által alapított konzervgyár, amely a hadseregnek szállított konzerveket idényjelleggel, nem tudta bádögüzemét kihasználni, ezért eleinte tölténytárákat, töltényhüvelyeket, majd 1893-tól töltényeket kezdett gyártani a rentabilitás érdekében. (1893-ban a gyár Csepelre költözött és egyértelműen haditermelésre tért át.)

belül, de külfölddel is. (Később a sugaras vasúthálózat fokozta ezt a centrális helyzetet.) Budapest malomipara a századfordulóig azért vált hatalmassá, mert az ún. órlési forgalom lehetőségével élve nagy tömegű külföldi, elsősorban román búzát őröltek a malmok lisztexport-kötelezettség mellett. Jellemző ugyanakkor, hogy Gyula környékén, ahol a bolgár zöldségkertészet rendkívül fejlett volt, nem települt konzervgyár, hanem a termelők a nyertermékeket szállították az ország minden részébe, elsősorban Budapestre és a bányavidékekre.

Sajátos módon *nem vált jelentős iparágá a húsipar*. Ennek magyarázata abban kereshető, hogy a jelentős exportpiaci igények ellenére a húsfeldolgozás — a technológiai problémák (tartósítás) megoldatlansága miatt — elsősorban a felhasználás helyéhez kötődött. A húsexport döntő része élőállatból, a sertés esetében részben elsődlegesen feldolgozott termékekből (füstölt hús, szalonna, zsír) tevődött össze. A belföldi igényeket a házivágások (sertés) révén elégtették ki, csaknem teljes mértékben.

Az első világháborút követően az élelmiszer-termelés a korábbiakhoz képest számottevően visszaesett, ill. stagnált. A mezőgazdasági termésátlagok általában nem érték el a századforduló körülieket, az állatállomány erősen lecsökkent. Ennek számos egyéb oka mellett a legjelentősebbek a Monarchia piacainak elvesztése, ill. az egész Európában uralkodóvá vált autark gazdaságpolitika, az elhúzódó agrárválság, a birtokstruktúra és a vetésszerkezet háború előttihez képesti átrendeződése.

Az élelmiszer-termelésnek nemcsak a színvonala esett vissza, hanem ezzel együtt szerkezete is alaposan átalakult. Legnagyobb mértékben éppen korábban prosperáló exportágazatok termelése esett vissza. Ez azt is eredményezte, hogy az élelmiszer-termelés technikai fejlődése is megállt, jellemzővé vált a technikai színvonal stagnálása. Az agrotechnikában pl. a növénynevelési kísérleteken túlmenően jóformán semmi érdemleges, említésre méltó változás nem következett be.

A megtorpanás, ill. visszaesést követően az 1930-as évek közepétől találkozzunk csak újra az élelmiszer-termelés bizonyos fellendülésével. Ennek kiváltó oka megint csak az, hogy az ágazat exportlehetőségeihez jutott. Sajnos, „szépséghibája” ennek a fellendülésnek, hogy a német háborús készülődés, a faszizmus jegyében fogant, a náci Németország és Olaszország háborús élelmiszerigénye által determináltan. Mivel a meglévő, hagyományosnak tekinthető élelmiszeripari ágak kapacitásai bőven elegendők voltak a konjunktúrához is, jelentősebb fejlődés csak egyes új ágazatokban volt megfigyelhető. „A fejlődés élvonalába elsősorban a konzervipar két új ága, a gyümölcs- és paradicsomkonzerv-gyártás került, amelyet világpiaci viszonylatban is nagy teljesítményű, modern ágazattá építettek ki... Az élelmezési ipar új ágai főként exportra dolgoztak, ... A kormány 1939 őszén hozott rendelkezése a húskonzervgyártást is fellendítette.”⁴⁵ Természetesen a mezőgazdasági termelés szerkezetének átalakítása is megtörtént, az értékesítés monopolizálása, az állami ártámogatás rendszere, később, a háború ideje alatt a zárolások, elszámoltatás és beszállítatás adminisztratív eszközei révén.

A világháború pusztításai az élelmiszer-termelést sem kímélték. A mezőgazdaságot illetően különösen az állatállomány pusztulása volt katasztrófális méretű, de az egyébként is gyér és korszerűtlen eszközállományban bekövetke-

zett veszteségek sem voltak kicsik. Az élelmiszeripar eszközálloniánya ugyan-csak erősen tönkrement, megrongálódott. A mezőgazdasági termelés még 1950-ben is csak 90% volt az 1934—1938-as évek átlagához viszonyítva, igaz ugyan, hogy ezen belül az állattenyésztése már 105%.¹⁵

A felszabadulást követő földreform évszázados paraszti vágyak beteljesedését jelentette. Méltán illetik az agrárforradalom névvel.¹⁷ A történelemben először valósult meg hazánkban egy igazságos földosztás, amely a birtokstruktúrát alapvetően átalakította. A földreform társadalmi értékéből ugyanakkor nem von le semmit, ha megállapítjuk, hogy az élelmiszer-termelés egésze szempontjából olyan következménnyel járt, hogy a szegényparaszti kategória, vagyis a *kisüzemi termelés aránya nőtt*, ami a modern élelmiszer-termeléssel éppen ellentétes tendencia hordozója. Nagyüzemekként továbbra is csak néhány korábbi állami birtok és egyéb mintanagybirtok funkcionált, állami gazdasági formák között. A korai — tehát az 1945—47-es években létrejött termelészövetkezetek a szó igazi értelmében nem tekinthetők nagyüzemeknek, mert a nagyüzemi feltételekből csak a földterület volt meg, hiányzott mind a minimális tőke, mind a szakképzett munkaerő. Találónak neveztek egy-két helyen maguk az alapítók ezeket a szövetkezeteket „szükség-termelészövetkezeteknek”.¹⁸ Érdeemes megnéznünk, hogyan alakult a birtokstruktúra a földreform után.

2. sz. táblázat

A BIRTOKSTRUKTÚRA VÁLTOZÁSA A FÖLDREFORM KÖVETKEZTÉBEN¹⁹
(20 kh-nál kisebb birtokra nézve)

Gazdaságok nagysága kh	Gazdaságok száma		1949-es az 1935-ös	Gazdaságok területe ha		1949-es az 1935-ös
	1935	1949	%-ában	1935	1949	%-ában
1—5	484 430	561 209	115,8	704 380	1 005 278	142,6
5—10	198 645	385 656	194,1	824 286	1 707 488	207,2
10—20	160 339	203026	126,6	1 303 209	1 610 411	123,6

Vagyis a II. világháború előttihez képest a 20 kh-nál kisebb birtokok száma 306 087-tel, területük 1 491 302 ha-ra nőtt a földreform következtében.

A későbbiek során sem javult jelentősen a helyzet e tekintetben. Hiába hozták létre — sokszor a lenini elvek megsértésével is — a különböző termelészövetkezeti csoportokat, ill. termelészövetkezeteket, ezek nem teljesítették a nagyüzemi kritériumokat. A párhuzamosan szervezett gépállomások rendszere ennek a kritikus helyzetnek legfeljebb az élet tompította.

Az agrárpolitika hatása — az 50-es évek végéig — a mezőgazdaság, ezen keresztül az élelmiszeripar fejlődésére kettős volt. *Egyrészt* a földosztás közvetlenül növelte a termelési kedvet, ami hozzájárult a mezőgazdaság regenerálódásához, ezzel együtt az ország élelmiszer-ellátásának javításához. *Másrészt*

16. Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv. KSH 1971.

17. Orbán Sándor: Két agrárforradalom Magyarországon. Akadémiai Kiadó 1972.

18. Szakács Sándor: A népi demokratikus agrárfejlődés kezdetei. Akadémiai Kiadó. 1971.

19. Forrás: Csizmadia Ernő: Bevezetés az élelmiszer-gazdaságtanba. KJK 1973. 30. old.

azonban — főként 1949-től — a különféle államkapitalista formák alkalmazása következtében (kötelező vetésterület előírása egyes növényfélésegekből, kötelező beszolgáltatás stb.) olyan jövedelemátcsoportosítás valósult meg a mezőgazdaságból az iparba, amely a mezőgazdaság fejlődését igen erőteljesen fékezte. Az 50-es években az egész élelmiszer-termelés csak nagyon visszafogottan fejlődhetett. A kisüzemek — azzal együtt, hogy a technika fejlesztésére képelenek voltak — az önellátás arányát növelték még a háború előttihez képest is, vagyis szűkítették a belső agrárpiacot. Az agrárpolitika következetlenségei, hibái 1956 előtt csak még jobban elmélyítették a fenti problémákat. A változások fokozatosan, 1956 után kezdtek jelentkezni.

4. A modern élelmiszer-gazdaság kialakulásának kezdetei

A lassú agrárfejlődéssel szemben dinamikus iparfejlődés és fokozott urbanizálódás játszódott le, amelyekhez a személyi feltételeket elsősorban a mezőgazdaságból történt elvándorlás adta meg. Ez a két körülmény, valamint a nemzetközi munkamegosztásba való újbóli, egyben orientációjában átrendeződött bekapcsolódás lehetősége és szükségessége a termelés és a piac oldaláról egyaránt sürgetővé tették az élelmiszer-termelés radikális átalakítását.

Ez az átalakítás szükségszerűen az élelmiszer-termelés alapjával, a mezőgazdasággal indult meg. Az MSZMP vezetésével — felismerve az átalakítás szükségességét, valamint a számos tekintetben kedvező körülményeket — 1959-ben megkezdődött a szocialista átszervezés, amely 1961-re lényegében maradéktalanul be is fejeződött. Az átszervezéssel egyidőben az állam jelentős segítséget nyújtott az új termelőszövetkezeteknek mind technikában, mind kvalifikált munkaerőben, ami lehetőséget adott arra, hogy a közös gazdaságok rátérhessenek a valóságos nagyüzemi gazdálkodás kialakításának útjára.

A termelőszövetkezetek létrehozása tehát — a kisüzemi gazdálkodás súlyának átmeneti növekedése után — folytatását jelentette annak a specializálódási és koncentrációs folyamatnak, amely a technikai fejlődés és a piac hatására már egy jó évszázaddal korábban megindult. Ugyanakkor nemcsak folytatást jelentett, hanem egy minőségileg új szakasz kezdetét is. A létrejött mezőgazdasági nagyüzemek közös, szocialista gazdaságok, szemben a korábbi félfeudális-tőkés gazdaságokkal. Az állam tudatos gazdaságpolitikája lehetővé tette, hogy a termelőszövetkezetek többsége viszonylag gyorsan stabilizálódjék, képes legyen a korszerű technika és munkaszervezés befogadására. A technika gyors fejlődése két következménnyel járt. Egyfelől lehetővé tette, hogy a mezőgazdaságból további munkaerő szabaduljon fel, amelynek eredményeként felerősödött az urbanizálódási folyamat, ezáltal jelentősen kiszélesedett a belső agrárpiacon. Másfelől, ezzel párhuzamosan a technológia alapján erőteljesen differenciálódni kezdett a növénytermesztés. A nagyüzem egyre inkább nemcsak a hagyományos szántóföldi kultúrákkal foglalkozott, hanem a korábban kifejezetten kertszerű, kisüzemi termelésből a zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermelés jelentős mértékben átkerült a szántóföldre, ill. a nagyüzemi telepítési és művelési keretek közé. A zöldség- és gyümölcsfélésegekkel szembeni fokozódó bel- és külföldi piaci igények lehetővé tették, hogy ezekben az ágazatokban a korábbihoz képest összehasonlíthatatlan nagyságrendben szakadjon le a feldolgozó tevékenység és váljon el a mezőgazdaságtól. Hasonló helyzet alakult ki az állattenyésztésen belül a baromfiágazatban. Már a szo-

cialista nagyüzemi termelés kezdetén erőteljesen fejlődésnek indult a baromfi-tenyésztés, ami a viszonylag alacsony beruházási költségekkel, valamint a gyors megtérüléssel magyarázható (természetesen a kedvező piaci helyzet mellett). A feldolgozás itt is különvált a mezőgazdaságtól és feltűnően gyors, ugrásszerű fejlődést mutatott a 60-as években. Ha 1960-at vesszük bázisul, 1970-ig a feldolgozóipar ezen ágazata fejlődött a leggyorsabban, ami persze azzal is összefügg, hogy a többi dinamikus ágazat 1960-ban már magasabb bázisról indult. Jól érzékelhetjük ezt a folyamatot, amely komoly struktúraátalakulást eredményezett az élelmiszeriparban, ha összehasonlítjuk egymással a legdinamikusabban és leghalványabban fejlődő ágazat az elmúlt húsz évben.

3. sz. táblázat

AZ ÉLELMISZERIPAR LEGGYORSABBAN ÉS LEGLASSABBAN FEJLŐDŐ ÁGAI²⁰

Iparág	Fejlődés			Részesezési arány		
	1960. 1950 = 100%	1970. 1960 = 100%		1950.	1960.	1970.
Tartósítóipar	467	1784	382	4,2	10,2	19,7
Baromfiipar	158	771	488	4,2	2,2	7,6
Édesipar	369	776	210	2,1	4,5	4,3
Cukoripar	212	166	78	14,6	13,5	5,4
Malomipar	101	174	172	28,1	13,5	12,0
Növényolajipar	125	157	126	4,2	2,2	2,2

A 60-as évek végén, a 70-es évek elején indult meg erőteljesebben a hústermelés másik két ágának, a sertés- és szarvasmarha-ágazatnak a nagyüzemi keretekben való fejlesztése, ami azzal jár, hogy az elkövetkező évtizedben a húsipar fejlődése lesz ugrásszerű. Eddig — a meglévő piaci igények ellenére — a magas beruházási költségek és a viszonylag lassú megtérülés korlátozottan tették lehetővé a tömeges nagyüzemi állattartást, a kisüzem viszont egyre nehezebben — és csökkenő mértékben — képes húst, elsősorban marhahúst adni.

A munkamegosztás fokozódása, az élelmiszer-termelő tevékenység gyors és nagyfokú differenciálódása a gyors technikai fejlődés hatására szinte egy időben egy másik, ezzel ellentétes folyamattal, az integrálódással járt együtt. Az integrálódás azt jelenti, hogy az egy-egy élelmiszer-termelő vertikumhoz tartozó tevékenységeket hordozó elkülönült gazdasági egységek közötti kapcsolatok egyre inkább megszilárdulnak, az egyszerű, hagyományos áru- és pénzkapcsolatokon túlmenően tartósakká, szervezettekké válnak. E folyamat előrehaladását nevezi a szakirodalom a *modern élelmiszer-gazdaság* kialakulásának. Sárkány Pál szerint „Az élelmiszer-gazdaság megjelölése a közgazdasági tartalom szempontjából a mezőgazdasági termelés és a mezőgazdasági termékek feldolgozása teljes vertikumának a vállalati technológiai kapcsolati rendszerét fejezi ki. Integrálódási folyamatot jelez tehát, szemben azzal, ami

20. Forrás: Csizmadia Ernő: I. m. 42. old.

eddig a mezőgazdasági tevékenység szűküléseként, mint differenciálódási folyamat érvényesült . . .”²¹ s fejlődés új szakasza innen kezdődik.

A tanulmányban azt kíséreltük meg bizonyítani, hogy a ma kialakulóban levő *modern élelmiszer-gazdaság* — ha új szakasz is élelmiszer-termelésünk fejlődésében — *szervesen épül* arra a *több évszázados fejlődési útra*, amelyet az agrárszektor az őstermelés felbomlásától bejárt. Úgy érezzük, néhány olyan *következtetést* vonhatunk le ennek alapján, amelyek talán a jövő fejlődési tendenciákat illetően sem elhanyagolhatók, és figyelembe vehetők a fejlesztési elképzelések kialakításakor.

- Az olyan *élelmiszer-termelő vertikumok tartós életképességének és fejlődésének*, amelyekben az alapanyag-termelés és a feldolgozás elkülönül egymástól, három alapvető feltétele van: a) mezőgazdasági nagyüzemek léte; b) megfelelő mezőgazdasági tőkeerő, ill. termelőeszköz-vásárló képesség; c) tartós kereslet, ami magas agrárnépesség mellett kifejezetten exportpiacot, alacsony agrárnépesség esetén kül- és bel-földi piacot egyaránt jelenthet.
- Mivel a fenti feltételek nem globálisan az egész élelmiszer-termelésre egységesen, hanem *ágazatonként differenciáltan* jelentkeznek, minden esetben szükséges az egyes vertikumok külön vizsgálata bármely fejlesztési elképzelés, döntés előtt, ami az élelmiszer-termelést érinti. Az egyes vertikumokon belül a feltételek megléte vagy hiánya esetén a mezőgazdasági és az élelmiszeripari tevékenységek fejlődése *kumulatívan* erősíti vagy gyengíti egymást.
- Az egész élelmiszer-termelés fejlődésének fő hordozója a mezőgazdaság. Az egyes fejlődési szakaszokat, fordulópontokat illetően a *fő különbség-hordozó momentumok a mezőgazdaságban* találhatóak meg.
- Az élelmiszer-termelés egészét illetően *egymással párhuzamosan végbemehet a fejlődés során differenciálódás és integrálódás*, sőt, ez a kettősség egy vertikumon belül is előfordulhat.

21. Sárkány Pál: A biológiai ipar kialakulásáról. *Gazdálkodás* 1973/9. sz. 53. old. — Az élelmiszer-gazdaság és az integráció általános közgazdasági kérdéseinek ma már számottevő nemzetközi és hazai irodalma van. A tanulmánynak nem célja ezek ismertetése vagy elemzése.

Д-р. Ласло Тот:

К ВОПРОСУ О ПРЕДЫСТОРИИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ НАШЕГО ПИЩЕВОГО ХОЗЯЙСТВА

(Резюме)

В статье рассматриваются некоторые основные черты истории производства продуктов питания в Венгрии от времени разложения сельскохозяйственного производства до начала создания современного пищевого хозяйства.

Кроме общих факторов автор исследует в первую очередь специфические воздействия, благодаря которым происходило развитие пищевого производства. На основе этого автором делается попытка прийти к некоторым выводам о дальнейшем развитии пищевого хозяйства.

Автор не ставит к историко-экономической полноте, а поставил перед собой задачу обобщать опыт анализа источников экономической истории.

Dr. László Tóth:

ZUR VORGESCHICHTE DER HERAUSBILDUNG UNSERER LEBENSMITTELWIRTSCHAFT

(Resümee)

Die Studie erörtert einige wichtigere Charakterzüge der Geschichte der Lebensmittelproduktion in Ungarn von der Auflösung der Urproduktion bis zum Beginn der Herausbildung der modernen Lebensmittelwirtschaft.

Der Verfasser wünscht auf die Frage Antwort zu geben, welche spezifische Wirkungen neben den allgemeinen Faktoren zur Entwicklung der Lebensmittelproduktion beigetragen haben. Auf Grund dessen versucht er einige Folgerungen hinsichtlich der Weiterentwicklung der Lebensmittelwirtschaft zu ziehen. Er strebt keine wirtschaftsgeschichtliche Vollkommenheit an, vielmehr setzt er sich die ökonomischen Verallgemeinerungen auf Grund der Analysen zum Ziel.

TARTALOMJEGYZÉK

Dr. ÉGETŐ EMESE: Jövedelemdiszparitás és árdiszparitás a mezőgazdaságban	3
Dr. GROSSMANN FERENC: A mezőgazdaság szerepe a gazdasági növekedésben	21
Dr. GYÖRFFY LÁSZLÓ: Fejlesztési források képzése és felhasználása a közhasználatú közúti közlekedésben a gazdaságirányítás reformja utáni időszakban	49
Dr. TÓTH LÁSZLÓ: Néhány adalék élelmiszergazdaságunk előtörténetéhez	63

Felelős kiadó: Dr. Nagy Lajos
Készült 300 példányban
Engedély száma: 100 194/1973.
74. 40 343 Petőfi Nyomda, Kecskemét